

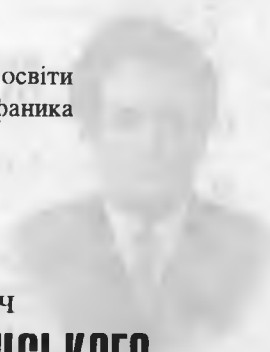
44.200
1-19

Мирослав Стельмахович

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ**

3 МІС 5-й річниці незалежної
Української Держави присвячується

Івано-Франківське обласне управління освіти
Прикарпатський університет ім.В.Стефаника

Мирослав Стельмахович

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Посібник для вчителів початкових класів та
студентів педагогічних факультетів

Івано-Франківськ
1996

74.200
С-19

601948
СХМ

1996

Стельмахович М.Г. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ.

Посібник для вчителів початкових класів та студентів педагогічних факультетів. — Івано-Франківськ, 1996.

У посібнику на засадах відродження й розвитку рідної початкової школи й традиційної української родини, з позицій нового педагогічного мислення розглядаються основні педагогічні категорії, провідні теоретичні й практичні аспекти українського національного виховання молодших школярів.

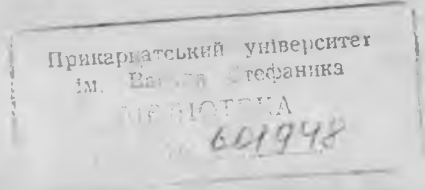
Особливу увагу приділено висвітленню методологічних основ перебудови змісту виховання, його гуманізації, демократизації й диференціації, розкриттю суті мотиваційного й розвивального компонентів діяльності учнів, формування особистості українця.

Посібник створений на основі інтеграції мудрості народної педагогіки, здобутків прогресивної педагогічної думки, найновіших досягнень виховної практики, власного досвіду роботи в школі й тривалої науково-викладацької діяльності автора.

Книга рекомендована вчителям початкових класів, студентам педагогічних факультетів.

Рецензенти: доктори педагогічних наук, професори Бегей В.М., Ступарик Б.М.

Відповідальний за випуск: Дзвінчук Д.І.

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	2
ВСТУП	7
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ	10
1. Педагогічна наука про національну школу й виховання	10
2. Типові особливості виховного процесу	20
3. Народна педагогіка як прародителька й першоджерело теорії й практики українського національного виховання	23
4. Філософські засади національного виховання	26
РОЗДІЛ II. МЕТА Й ЗАВДАННЯ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ	29
1. Об'єктивний характер мети виховання та форми її практичної реалізації	29
✓2. Завдання і складові частини національного виховання	31
✓3. Специфіка виховання учнів початкових класів	34
4. Закономірності процесу виховання молодших школярів	36
5. Принципи національного виховання учнів початкових класів	38
РОЗДІЛ III. ЗМІСТ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	48
1. Едукація українознавча	48
2. Виховний ідеал української педагогіки	50
3. Народні звичаї і традиції як могутній змістовий фактор виховання учнів початкових класів	53
4. Особливості виховання дівчаток і хлопчиків	57
РОЗДІЛ IV. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ	61
1. Поняття про засоби, методи, прийоми і	

форми виховання	61
✓ 2. Традиційні (канонічні) методи виховання та їх класифікація	64
✓ 3. Нетрадиційні методи виховання молодших школярів	73
4. Педагогічна майстерність використання різноманітних методів виховання учнів початкових класів	80
5. Педагогічний досвід учителів початкових класів та його узагальнення і впровадження	81
6. Методика вивчення рівня вихованості молодших школярів	83
РОЗДІЛ V. ФОРМУВАННЯ ОСНОВ НАУКОВОГО ТА НАРОДНОГО Й НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ	85
1. Поняття про світогляд. Суть наукового світогляду	85
2. Процес формування світогляду молодших школярів	86
3. Формування ідейних переконань і національної свідомості учнів	88
4. Науково-педагогічні вимоги до формування світогляду учнів початкових класів	90
✓ РОЗДІЛ VI. РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	92
1. Значення та головна суть розумового виховання	92
2. Основний зміст розумового виховання учнів початкових класів	94
3. Провідні шляхи розумового виховання	95
✓ РОЗДІЛ VII. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ	98
1. Поняття про мораль, духовність і суть морально-етичного виховання	98
2. Завдання та зміст морально-етичного виховання молодших школярів	99
3. Форми і методи морального виховання	101
✓ РОЗДІЛ VIII. ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ	104
1. Завдання і зміст трудового виховання	104

2. Види трудової діяльності та методи її здійснення	106
3. Система професійної орієнтації школярів	109
4. Виховання дисциплінованості й відповідальності	110
5. Екологічне виховання	112
6. Використання у початковій школі трудових традицій українського народу	114
✓ РОЗДІЛ IX. ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ	116
1. Значення і завдання естетичного виховання у початковій школі	116
2. Шляхи і засоби естетичного виховання молодших школярів	118
3. Впровадження елементів народної педагогіки в естетичному вихованні учнів	120
✓ РОЗДІЛ X. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	121
1. Оздоровчі, освітні й виховні завдання фізичного виховання	121
2. Зміст і засоби та організаційні форми фізичного виховання учнів початкових класів	122
3. Народно-педагогічні засоби фізичного виховання та їх використання у початковій школі	125
РОЗДІЛ XI. ПОЗАКЛАСНЕ І ПОЗАШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ	127
1. Завдання, зміст і провідні напрямки позакласної роботи з молодшими школярами	127
2. Основні форми позакласної роботи	128
3. Впровадження діяльності школярів, що побудована на давніх українських традиціях	131
4. Позашкільна виховна робота	133
5. Робота громадських дитячих організацій	137
6. Організація виховної роботи за місцем проживання учнів	147
РОЗДІЛ XII. ГАРМОНІЯ РОДИННО-ШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	152
1. Виховання в сім'ї — першооснова розвитку дитини як особистості	152

2. Сучасні проблеми родинного виховання	155
3. Правопорушення неповнолітніх та причини їх виникнення і способи запобігання	160
4. Сталі (традиційні) народно-педагогічні погляди на сім'ю і родинне виховання дітей	162
5. Основні народно-педагогічні традиції родинного виховання	164
6. Форми роботи школи і вчителя початкових класів із батьками учнів	169
7. Участь громадськості у вихованні дітей	173
ПІСЛЯМОВА	176
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	177
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	179

ВСТУП

«Життя не жде: воно кличе нас до роботи. І доля, частя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дужої нації».

Софія Русова

! Виховання й навчання, навчання й виховання — вічна, як світ, проблема. Відколи існує людство на світі, відтоді й змушене воно невпинно дбати про вирощення потомства й продовження свого роду. В народі кажуть: «Якщо твої наміри розраховані на рік — сій жито, на десятиліття — саджай дерева, на віки — виховуй дітей». !

Передачею генетичного коду, знань, виховного, виробничого, навчального, родинно-побутового, громадського й державотворчого досвіду, правової і духовно-моральної культури від батьків дітям забезпечується прогрес суспільства, єдність, наступність і спадкоємність поколінь минулих, сучасних і майбутніх, зумовлюється життєвий шлях кожної людини, доля України.

Діти — найкращий цвіт і надія нації. Правильне їх виховання — духовна окраса народу, наше майбутнє, гарант української державності, що натхненно виражено в словах І.Я. Франка:

Ти мій рід, ти дитино моя,
 Ти вся честь моя і слава,
 В тобі дух мій, будуще
 Моє, і краса, і держава.

! роль учителя в його забезпеченні величезна. «Шануй учителя, як родителя!» — закликає народна мудрість. «Учителем школа стоїть», — відзначав І. Франко. «Вчителько моя, зоре світова!» — пісенно-поетично виразив задушевне ставлення до вчителя А.Малишко.

Ім'я вчителя високе, святе! В устах народу воно вимовляється урочисто й побожно. Відзначимо, що й сам Ісус Христос, син Божий, мав високе й крилате ім'я — Вчитель! А його учні називалися апостолами, тобто посланцями, проповідниками, поширювачами вчення свого Вчителя.

Серед усіх шкільних працівників місія вчителя початкових класів особлива, почесна, багатогранна, трудна, відповідальна, разом з цим

вельми благородна. Особливість її полягає в тому, що він закладає у дітей основу системи наукових знань, через буквар, читанку відкриває їм широкий шлях до царства книг, до грамотності, до рахунку й письма, до науки, до скарбів людської культури, освіти. До речі, освіта в українській педагогіці асоціюється із Світлом, Сонцем, сягаючи в своєму вияві, як і думка людська та розум, до незвіданих далей і космічних висот. У такий оригінальний спосіб наш народ мудро возвеличує значення освіти в житті людини й месіянську роль учителів у навчанні та вихованні учнів.

Довговічність будинку визначається міццю його фундаменту. Інтелектуальна підготовка й дальший успіх учнів у навчанні у вирішальній мірі залежить від підвалин знань і вихованості, вміння вчитися, закладених у початкових класах. А почесність посади вчителя початкових класів зумовлена тим, що саме йому припадає висока честь бути першим учителем у житті кожної людини, назавжди вкарбуватись у її пам'яті. То ж подбаймо, аби пам'ять про першого вчителя була якнайсвітлішою.

Багатогранність діяльності вчителя початкових класів виражається в тому, що йому, на відміну від учителя-предметника, треба вести уроки не з однієї-двох, а з усіх навчальних дисциплін, як кажуть, бути багатопредметником, педагогом-енциклопедистом, бо доводиться ще й виконувати функції класного керівника, працювати з батьками учнів. Робота нелегка (першопрохідцям завжди важко), але радісна й приємна, бо маємо справу з найменшими школяриками, щирими й довірливими, для яких авторитет учителя найвищий серед усіх людей на світі.

Коли батько чи мати, дідусь чи бабуся, а то й всі разом, ведуть синочка чи донечку, внука чи внучку по-святковому вдягнених, з ранцем за плечима й букетами квітів у руках золотоосіннього дня Першого вересня перший раз у перший клас й в урочистій обстановці передають у руки вчителя, то щиро вірять, що рідна школа навчить їхніх дітей не тільки читати, писати й рахувати, але й формуватиме з них здорових, розумних, добрих, чесних, порядних людей, палких патріотів України. І треба ці благі надії оправдати. А це здатний зробити лише той учитель, який щиро любить дітей і готовий їм віддати своє серце, має ґрунтовну педагогічну підготовку, вірно служить українському народові, працює ретельно, творчо, самовіддано.

«Добрий початок — половина всієї справи», — гласить

народна мудрість. Саме його «добрий початок» освіченості й закладає вчитель початкових класів. Розум виховується розумом, честь честью, працьовитість працею, талант плекається талантом, а винахідливість й творча ініціатива — творчістю.

Треба вміти підняти навчально-виховний процес до такого рівня, аби наші учні в своєму майбутньому життєвому злеті переросли нас, своїх учителів. Тільки при такій умові вчителі можуть пишатися своїми учнями, а учні — вчителями. Виховувати й навчати дітей має право той педагог, який сам добре вихований і належно навчений, тобто мудра, порядна, доброзичлива, професійно підготовлена до роботи в школі людина.

Навченість, освіта, розум, доброта, вихованість і здоров'я — найбільший скарб людини. «Знання ні в воді не тонуть, ні в огні не згорять», — кажуть у народі. Іншими словами, коли маєш знання, освіту, то в житті можна завжди бути «на плаву», «не прогоріти». Бідні розумом і ниці душею сини чи дочки неодмінно прогайнують навіть найбільший батьківський маєток.

Невіглас і нероба вміють тільки споживати, а не заробляти й щось корисне вирощувати чи виробляти. Коли дає своєму синові хлібину, то він буде ситий один день, дві — два. А коли навчиш його вирощувати хліб, працюючи в полі, то він буде ситий все своє життя. Така закономірність людського буття.

Навчально-виховний процес завжди двосторонній. Учитель може прагнути дати знання, але нічого, або майже нічого путнього з цього не вийде, якщо учень не хоче їх взяти. Можна насильно привести коня до води, але не можна змусити його пити воду. Виходить, що в кожній справі, а тим більше у навчанні й вихованні, мусить бути свій підхід. Нерідкі випадки, коли вчитель прекрасно знає свій предмет, який викладає, але не вміє належно донести навчальний матеріал до учнів, то й змушений кидати педагогічну роботу. Цим наочно переконаємося в надзвичайній важливості знань з педагогіки. Без них жоден учитель обійтись не може.

Складність діяльності вчителя початкових класів виражається в тому, що йому, як ми вже згадували, треба викладати 6-8 навчальних дисциплін, працювати в різних типах шкіл (найважче у малокомплектних), володіти широким діапазоном педагогічних і методичних умінь, виконувати функції класного керівника, працювати з батьками учнів.

У цих умовах виключно важливою є ґрунтовна теоретична

підготовка вчителя на основі сучасного підручника з педагогіки. Однак і по сьогодні такого підручника для студентів — майбутніх учителів початкової школи України — не було.

Підручник з педагогіки для педагогічних факультетів, який зараз функціонує, виданий союзним видавництвом 15 років тому. Його методологічні й теоретичні засади не відповідають сучасній ситуації розвитку суспільства, загальної середньої й вищої освіти.

Цим зумовлена гостра потреба підготовки нових підручників з урахуванням здобутків народної педагогіки українського підручникотворення (ця галузь майже цілина), найновіших досягнень теорії педагогіки, психології, новаторського педагогічного досвіду.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

I. Педагогічна наука про національну школу й виховання

Слово «школа» давньогрецького походження, що в дослівному перекладі передається як «вчена бесіда», «навчальне заняття», «місце радості». В сучасній українській мові воно вживається у різних значеннях.

Школа, як правило, має національний характер, зумовлений самобутністю життя нації, своєрідністю нею пройденого історичного шляху.

Українською національною школою називаємо той навчально-виховний заклад, який своїм змістом і духом підпорядкований самобутній природі української дитини, потребам забезпечення її належного тілесного, духовно-морального й інтелектуального розвитку, повністю відповідає прагненням, корінним інтересам батьків та народу в цілому, а також ідеалам української педагогіки у формуванні довершеної особи українця.

Українська національна школа у рамках її загальнонаціональних, державних норм може мати також свої регіональні (місцеві) видозміни. Скажімо, на Гуцульщині може утворюватись і функціонувати українська гуцульська школа, на Бойківщині — бойківська, на Поліссі — поліська, на Слобожанщині — слобідська і т.д.

Педагогіка — наука про виховання. Оскільки вихованням довгий час охоплювались тільки діти, то й прийнято було називати її

наукою про виховання дітей.

Нині рамки системи освіти й виховання значно розширились й охоплюють усе населення країни, то педагогіку почали іменувати наукою про виховання людини на всіх її вікових етапах. І визначення таке цілком справедливе. Тим більше зараз, коли в нас створена система безперервної освіти з усіма її провідними ланками: від дошкільних закладів до різноманітних форм загальної, професійної й післядипломної освіти.

Таким чином, педагогіка — це наука про виховання підростаючого покоління і дорослих. Її доцільне застосування істотно впливає на світогляд та поведінку дітей та молоді.

Як і кожна наука, педагогіка має свій предмет дослідження, тобто те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність пошукачів.

Предметом педагогіки національної школи є здійснювана в ній спеціально уповноваженими суспільством особами виховна діяльність, дослідження суті наявного в ній розвитку й формування людської особистості та вироблення на цій основі теорії й методики національного виховання, яке в широкому його розумінні включає також освіту та навчання.

Сила педагогічної науки в науковій достовірності й стабільності її провідних положень, що виключають будь-яку випадковість чи недоречність у вихованні.

Здоровий глузд, власний досвід і світогляд, любов до дітей, природний виховний хист, батьківський інстинкт та інтуїція, опора на чисту народну мораль у значній мірі заповнюють теоретичні прогалини, але повністю замінити педагогічну теорію не можуть. Без теорії хиби неминучі. Той, хто її обминає, діє навамання, йде шляхом численних проб і помилок. Але ж час виховання занадто короткий, а душа дитини дуже крихка, щоб робити над нею такі експерименти.

«Педагогічна практика без теорії — те саме, що знахарство в медицині», — застерігав К.Ушинський у своїй відомій статті «Про користь педагогічної літератури», відзначаючи, що педагогічна література є для вчителя «наймогутнішим засобом». «Всякий міцний успіх суспільства в справі виховання неминуче спирається на педагогічну літературу», — робить висновок Ушинський.

Щоб успішно оволодівати педагогічною теорією, треба добре знати основні її поняття (категорії) як рівень вияву розуміння й трактування певних педагогічних явищ, до яких належать формування і

розвиток особистості, виховання, навчання, освіта.

Під особистістю розуміємо окрему індивідуальність, особу, тобто конкретну людину-одиночку, наділену властивими їй певними ознаками культури, особливостями здібностей, характеру, волі, свідомості, потреб, інтересу, вдачі і манер поведінки та неповторної людської долі.

Завдяки своєму особистісному контрастному виявленню кожна людина виступає як неоціненна, окрема, оригінальна й неповторна цілість, що в її житті має надзвичайно важливе значення. Адже знеособлена, позбавлена своєї індивідуальності людина не здатна створювати духовні цінності, бо для духовних зусиль одного бажання чи навіть таланту замало. Необхідне і відмінне від усіх світовідчуження, самотнє сприйняття навколишнього. То й головною метою виховання є формування повновартісної, індивідуально вираженої, всебічно розвинутої особистості.

Формування і розвиток особистості — це процес утворення людини-одиночки, яка поєднує в собі риси національного, загальнолюдського, суспільно-значущого та індивідуально-неповторного, хід і результат її розвитку під впливом середовища, спадковості й виховання. Завдяки цьому кожна людина реалізує своє природне право бути оригінальною, неординарною, власною індивідуальністю, бути самим собою, мати свій особистісний вияв, своє «Я».

Від народження до зрілості людина проходить великий і складний шлях розвитку. Починаючи з немовлячої безпорадності, вона за відносно короткий час досягає повної фізичної зрілості, високого одухотворення, яскравого особистісного волевиявлення.

Умовно виділяємо чотири напрямки розвитку особистості:

- 1) тілесний;
- 2) психічний;
- 3) соціальний;
- 4) загальний.

Перший включає зміни росту, ваги, зміцнення м'язів, удосконалення органів відчуттів, осанки. Другий — розвиток пізнавальних, вольових, емоційних можливостей, психічних властивостей і рис характеру. Третій — включення в життя суспільства, громади, нації, держави, зміни в помислах і поведінці, міжособистісних стосунках у школі, дитячих об'єднаннях. Четвертий — розвиток інтелекту, кмітливості, ерудиції, світогляду, інтересів, а також духовних, культурних, творчих якостей.

Чітке розуміння особистості взагалі і провідних напрямків її

розвитку допомагає краще збагнути особистість молодшого школяра, діапазон його формування й розвитку, до вирішення проблем якого ми звертаємося у нашому підручнику не раз.

На формування й розвиток особистості впливає цілий ряд факторів: рідна (материнська) мова, фольклор, спадковість, родина, громада, дитячий садок, школа, природа, праця, гра, дитячі та молодіжні об'єднання, навколишнє середовище, книга, преса, кіно, радіо, телебачення, театр, мистецтво, побут, держава, церква, віра, надія, любов, серед яких на чільному місці стоїть виховання.

Виховання — це певний цілеспрямований і систематичний вплив на тіло, душу і розум дитини з метою прищеплення їй якостей здорової, розумної, моральної, національно свідомої, творчої ініціативної, культурної, освіченої людини.

Можливі три варіанти вживання поняття «виховання»:

— у загальному соціальному розумінні, коли йдеться про виховний вплив на людину державного ладу країни та всіх її суспільних інституцій;

— у широкому педагогічному тлумаченні, коли мається на увазі цілеспрямоване виховання, здійснюване в навчально-виховному закладі з охопленням усього навчально-виховного процесу;

— у вузькому педагогічному аспекті, коли виховання трактується як спеціальна робота, спрямована на формування певних конкретних рис і якостей, поглядів і переконань особистості (наприклад: виховання працьовитості, правдивості, коректності, милосердя тощо).

У мовленнєвому спілкуванні українців слово «виховання» може вживатися у двох значеннях: «виховання» — як процес, дія за значенням виховувати і «виховання» — як наслідок, результат виховного впливу, тобто сукупність знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини. Отже, коли кажуть: «Цей учень має гарне «виховання», то це означає, що його правильно виховують. При вислові: «Цей учень має гарне «виховання» мається на увазі те, що його вже добре виховали, і він відзначається чемною поведінкою.

Слово «виховання» давнього походження. Якщо йти за народною етимологією, то воно походить від слова «ховати». Очевидно, в первинному своєму значенні суть його трактувалася так: «Якщо хочеш мати дитину, виростити і зберегти, то треба вміти виховати її від хвороби, «злого ока», лихого впливу, смерті». І

справді, вже в первісному суспільстві в разі небезпеки при міжплемінних збройних сутичках, нападі звірів чи грози матері хапали маленьких дітей і ховали їх у надійних місцях, тобто влаштували їх так, щоб зберегти неушкодженими. Нині воно набрало сучасного розуміння, що подано нами вище при визначенні терміна «виховання». Але й первісне значення варто не забувати, бо воно закликає зберегти неушкодженими дитячі тіло і душу. Похідними від нього в українській педагогіці стали й всі інші слова: вихованець, вихованка, вихованок, вихователь (виховач, виховник), виховательство, виховавчий, виховальний, виховний.

Відзначимо, що виховання є органічним компонентом освіти й охоплює всю її систему. В Українській самостійній державі воно спрямовується на утвердження європеїзму, на формування у дітей та молоді високої національної свідомості й українського патріотизму, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв та інших значущих надбань вітчизняної й світової духовної культури.

До речі, в щоденному живому спілкуванні українців, крім слова «виховання», вживається ще ряд синонімів із різними смисловими відтінками типу: «виросщувати», «плекати», «навчати», «леліяти», «вигохувати», «ростити», «ласкати», «ніжити», «годувати», «опікуватися», «піклуватися», «коликати» тощо як свідчення відмінного знання нашим народом душі дитини й підходів до дитячого серця, до плекання розуму, до навчання.

Навчання — цілеспрямований педагогічний процес, під час якого учні під керівництвом учителя оволодівають системою знань, умінь і навичок, способами праці, набувають досвід творчої діяльності. У процесі навчання відбувається розвиток розумових, духовних і фізичних здібностей учнів, формування у них світогляду й переконань, волі й характеру, прагнення до знань, до самостійної інтелектуальної праці й творчо-пошукової діяльності.

Педагогічний процес — сукупність послідовних дій та засобів учителя (вихователя), спрямованих на досягнення певного наслідку.

Навчання — процес двосторонній: діяльність учнів — учіння і діяльність учителя — викладання. Основний результат навчання — освіта особистості.

Освіта — сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також певний рівень практичної підготовки і розвитку пізнавальних сил учнів.

Освіта робить людину грамотною, забезпечує її загальний

розвиток і професійну підготовку, прилучає до знань, до найновішої наукової інформації, розвиває здатність до самонавчання.

Освіта, навчання й виховання органічно поєднані між собою. Виховувати важливіше, ніж інформувати.

Виховання — поняття ширше, ніж навчання, бо має за мету формування світогляду, духовності, національної свідомості й людської гідності, моральності та культурної поведінки, дотримання народних чеснот і правил родинного, громадського й державного співжиття, вироблення позитивних рис характеру й волі, звичок і смаків, розумовий і фізичний розвиток тощо. Навчання сприяє пізнанню дійсності, а виховання формує ставлення до неї.

Навчання й освіта без виховання мало що варті. Мало того, вони ще й дуже небезпечні тим, що можуть привести до «освіченого дикунства». А освічений дикун, як учить народна мудрість, у сто разів страшніший від неосвіченого! І це не дивно, адже він озброєний знаннями. Безвідповідальні соціальні експерименти, чорнобильська трагедія, спустошення української землі через бездумні хімізацію та меліорацію, вирубування лісів, розтринькування надрових багатств, крайня некомпетентність і безгосподарність, катастрофічний спад народжуваності дітей в Україні — все це докази «освіченого дикунства».

Науково-технічний прогрес не принесе щастя, якщо не буде облагороджуватися найкращими соціальними, духовно-моральними й культурними надбаннями людства. Слід і надалі дбати про ґрунтовні і гнучкі знання учнів. Разом з цим не забувати, що вони відзначаються духовною вартістю тоді, коли осяяні благородним світлом високої свідомості й добродетельності. Покликання освіти, навчання і виховання — зберегти й примножити людське в людині і природне в природі, дбати про олюднення знань, що в свою чергу прискорить створення економічно активного, фізично й духовно здорового суспільства.

Щоб створити народові умови для самовираження як нації, необхідно, аби наука поєднувалась з духовністю. Одне тільки матеріальне благополуччя не дасть справжнього задоволення, якщо воно буде відірване від виховних ідеалів, що підтримують людську цивілізацію тисячоліттями. Отже, освіта й виховання тоді мають суспільну цінність, коли спрямовані на утвердження відповідного виховного ідеалу.

Виховний ідеал — це образ довершеної людини, на який повинен орієнтуватися вчитель, виховуючи молоде покоління.

Дозрілі особи, в першу чергу батьки, опікуни, вихователі й учителі, покликані впливати на молоде покоління так, щоб воно виросло й розвинулось як спільнота міцних, здорових, витривалих тілом і душею людей, добрих, чесних, розумних, працьовитих, підприємливих, палких патріотів своєї країни.

Вплив навчання й виховання дає найкращі результати тоді, коли він сильніший від інших чинників, що впливають одночасно на учня — ровесники, обставини, вулиця тощо. Процес виховання дуже складний. Вчителів нерідко доводиться не тільки виховувати, але й перевиховувати.

Перевиховання — система виховних дій, спрямованих на подолання негативного у поведінці, поглядах дитини і засвоєння нових навичок, поглядів і норм поведінки. Перевиховувати набагато складніше, ніж виховувати. Так само вчити значно легше, ніж переучувати. В особливо складних випадках доводиться віддавати учня для виправлення у спеціальні виховні заклади типу трудової колонії. Останнє розцінюємо, як крайній захід. Хворобі краще запобігти, як ліквідувати, пожежу легше не допустити, ніж гасити, виховувати простіше, ніж виправляти допущені виховні помилки і негативні впливи середовища.

Добре, коли виховання й перевиховання знаходять своє органічне продовження й довершення в самовихованні, а навчання — у самоосвіті.

Самовиховання — свідомо діяльність вихованця, спрямована на виховання самого себе, утвердження в собі позитивних якостей й усунення від'ємних. У школі, як і вдома, воно можливе при наявності в учня здатності самокритично аналізувати свої наміри, дії, уподобання, ставити перед собою благородні цілі. А найголовніше, що воно спонукає кожну людину пізнавати себе.

Самовиховання, яке сприяє самостійності думок, вчинків, самоперевірці, самовдосконаленню, невіддільне від усвідомлення особистої відповідальності за свої помисли та вчинки, за своє місце в житті, за долю народу й України.

Деякі елементи самовиховання проявляються вже в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, переважно підсвідомо, як наслідок виконання вимог дорослих. Свідоме, цілеспрямоване самовиховання розпочинається у підлітковому віці. Надалі воно набирає все більшого значення й супроводить людину впродовж усього її свідомого життя. Подібна динаміка спостерігається і в

самоосвіті, прилучення до якої починається тоді, коли вчимо молодших школярів учитися, самостійно пізнавати світ.

Самоосвіта — здобуття знань самостійним навчанням поза навчальним закладом. Найпоширеніші його форми — читання й вивчення першоджерел наукової та іншої літератури, спостереження, спілкування, гра.

Завдяки самоосвіті людина може постійно вдосконалювати свої знання, підвищувати професійний рівень, оволодівати новими спеціальностями. Цим забезпечується безперервність освіти, що полягає у можливості приведення культурно-освітнього рівня особистості до рівня нових суспільних потреб, постійного поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки, цілісності й наступності навчання та виховання, перетворення освіти на процес, що триває впродовж усього життя людини. «Вік живи — вік учись і вік трудись!» — закликає українська народна педагогіка.

Як проаналізовані вище, так і всі інші педагогічні категорії знайшли своє докладне й поглиблене висвітлення та конкретизацію через формування особистості молодшого школяра при розгляді основних компонентів педагогіки початкової школи, зокрема теорії національного виховання.

Проголошення й розбудова незалежної Української Держави створили можливість для відродження й розвитку автентичної педагогічної думки в галузі національного виховання, що є органічною потребою кожного народу, нації. Тому, наприклад, у Франції ростять француза, в Німеччині — німця, в Японії — японця, в Польщі — поляка, в Росії — росіянина. Це займає провідне місце і в педагогічних дослідженнях науковців. Виникли в зарубіжних країнах теорії вільного, недирективного, лібералітарного, креативного впливу теж у вирішальній мірі підпорядковані удосконаленню власного національного виховання. То ж цілком закономірним є те, що Україна повинна дбати про формування українця, а науковці — зосередити увагу на теоретичному розв'язанні проблем саме національного виховання.

Українською національною називаємо ту систему виховання, яка історично склалася на українському національному ґрунті й своїми цілями і змістом та засобами підпорядкована самобутній природі української дитини, потребам забезпечення її належного тілесного, інтелектуального, освітнього, духовно-морального й естетичного розвитку, засвоєнню національних та загальнолюдських

культурних цінностей, формуванню повновартісної людини, довшершеної особистості українця. Саме вона найдужче репрезентує автентичне педагогічне обличчя України.

З точки зору нового етнополітичного мислення вселюдські цінності — це не просто сума матеріальних і духовних цінностей всіх народів і не якийсь посереднє їх поняття, а синтез вищих досягнень рук і розуму людства, квінтесенція всієї цивілізації.

Українське національне виховання належить до давніх педагогічних традицій нашого народу. Його важливість і необхідність обстоювали всі видатні державобудівники, починаючи від В.Великого та Я.Мудрого, наші національні генії Т.Шевченко, Леся Українка, І.Франко, М.Грушевський, видатні вітчизняні педагоги Г.Сковорода, К.Ушинський, О.Духнович, Б.Грінченко, І.Бартошевський, І.Огієнко, А.Волошин, Ю.Дзерович, Я.Кузьмів, В.Пачовський, С.Русова, Г.Ващенко, В.Сухомлинський. Сьогодні святий обов'язок вчених полягає в тому, щоб виробити оптимальний варіант реалізації цих та нових виховних ідей. Адже ті держави в світі, що процвітають, досягли високого злету в значній мірі завдяки добре поставленому національному вихованню.

Нарешті живемо в незалежній Українській державі. Але рабська психологія холуйства й власної меншовартості, тривалий час насаджувана різними колоніальними режимами на Україні, поки що не подолана. Зайшла мода на все заграничне, на сліпе плазування перед усім чужинським, що принижує наше рідне, українське, компроментує перед світом нашу національну й людську гідність. Дійшло до того абсурду, що вже й школи та виховні системи почали імпортувати з-за рубежа. Як наслідок, поява на землі українській шкіл вальдорфських, Монтессорі, Френо-, Антоні-, Фіндхар-, Штайнер-шкіл та інших навчально-виховних закладів чужого крою для українських дітей. Звичайно, що прогресивні педагогічні системи зарубіжних країн варто знати для порівняння з тим власним, самобутнім, що ми вже маємо і чого шукаємо. Але всяке копіювання чи бездумне перенесення чужих виховних систем в українське шкільництво недопустиме, протиприродне, шкідливе. Маємо творити й розвивати українську національну систему виховання своїм розумом і власними руками.

«Незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета і свої особливі засоби досягнення цієї

мети» (підкреслення наше — М.С.), — писав К.Д. Ушинський у своїй статті «Про народність у громадському вихованні». І далі: «У кожного народу своя особлива національна система виховання; а тому запозичення одним народом у іншого виховних систем є неможливим... Як не можна жити за зразком іншого народу, яким би принадним не був цей зразок, так не можна виховуватись за чужою педагогічною системою, яка б вона не була струнка і добре обдумана. Кожний народ щодо цього повинен випробувати свої власні сили».

Кожен конкретний народ через свою національну систему виховання органічно продовжує себе в своїх дітях, генезує національний дух, менталітет, характер, психологію, традиційну родинно-побутову культуру, спосіб життя. Тому цілком природним й об'єктивно закономірним виступає його прагнення мати свою власну національну систему виховання.

Нині ходульною стала нова чудернацька амальгама про панування якихось абстрактних вселюдських цінностей, що начебто підносяться над інтересами окремих націй і народів, «мають універсальне значення», «вселюдський характер». З цього приводу варто згадати мудре застереження І.Я.Франка, який у праці «Поза межами можливого» писав: «Все, що йде поза рами нації, — се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами прикривати своє духовне відчужіння від рідної нації». (Т.45. — с. 284)

Отже, безнаціональне виховання на Україні — це абсурд, вираз позиції антиукраїнства! До нього може вдатися тільки той, хто прагне асимілювати, зденационалізувати український народ, націю, перетворивши їх у ботокудів, і мати Україну без українців. Сподіваюся, що цим підступним шляхом не піде не тільки вчений-педагог високого рангу, але й кожна порядна, чесна людина. В противному разі непоправного ущербу зазнає не тільки українська педагогічна наука, але й вся світова педагогічна культура. Та й сама логіка підказує, що коли є національна школа, то мусить бути національне виховання. Варто згадати, що безнаціональне виховання, насаджуване тоталітаризмом, на Україні вже було. Воно показало себе здатним хіба що на те, аби плодити національних нігілістів, невігласів, манкуртів і яничар, перевертнів, запродавців, зрадників,

конформістів і ренегатів, безродних гомункулусів, які цураються материнської мови, свого роду й рідного народу.

Виховання безнаціональне безперспективне, бо веде до денационалізації. А всяка денационалізація, за словами О.Потебні, «зводить на послаблення енергії мислі, на ницість, спустошення, аморальність та опідлення». Творити теорію безнаціонального виховання означає йти у нову підколоніальну прірву, стати на позиціях лжепедагогіки з її неминучим банкрутством. То й правильний вибір один — національне виховання.

Кривий обов'язок науковців і вчителів — забезпечити дальший теоретичний і практичний розвиток теорії національного виховання, що репрезентує автентичну педагогічну думку України й виражає святу місію благородства й любові до українського народу й українства, пошанного ставлення до культур та людей інших національностей, консолідує здорові суспільні сили в розбудові самостійної Української Держави, визначить прекрасні наукові перспективи.

Українське національне виховання заманіфестоване розділом восьмим «Декларації про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 року, «Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), в якій чітко визначена його головна мета, пріоритетні напрями й основні шляхи реформування у всіх його впливових ланках. Дана Програма прийнята в кінці грудня 1992 р. на Першому з'їзді педагогічних працівників України. У Зверненні до його делегатів й учасників Президент України закликав повернути освіту й педагогіку до національних основ, спрямувавши їх на досягнення сучасного європейського рівня.

Ідея національного виховання закладена в «Концепції середньої загальноосвітньої школи України» (1990 р.). Вона лежить в основі «Концепції школи нової генерації — української національної школи-родини» (1994 р.), «Концепції безперервної системи національного виховання» (1994 р.) та ін.

2. Типові особливості виховного процесу

Виховний процес має свої особливості. Він наділений певними специфічними рисами. До найтипівіших його особливостей належать: підпорядкованість молодшому шкільному вікові; багатофакторність впливу, довготривалість, ступінчатість, концентритизм змісту, двобічність активної взаємодії, спрямованість у майбутнє, затаєність динаміки результативності.

Виховний процес у початковій школі стосується хлопчиків і дівчаток молодшого шкільного віку й охоплює коло проблем, окреслених чинними навчальними планами й програмами для 1—3(4) класів. Воно належить до багатофакторного процесу, бо протікає не тільки в школі, але й у сім'ї, поза школою, у добровільних дитячих об'єднаннях. Істотно впливають на формування свідомості й поведінки молодших школярів література й мистецтво, кіно й театр, радіо й телебачення, центри дитячої творчості.

Багатофакторність, з одного боку, посилює виховну дію, а з другого боку, затрудняє її. Адже серед великого числа різноманітних виховних факторів нерідко подибуються й такі, що впливають на виховання не тільки позитивно, але й негативно. Як, наприклад, вулиця, підворіття, лихі «друзі», асоціальні елементи тощо.

Все вищесказане характеризує першу особливість виховного процесу початкової школи.

Друга особливість виховання закладена в його довготривалості, що вимагає від учителя великого терпіння й педагогічного такту. Воно починається з появи дитини на світ і продовжується протягом усього життя людини.

Звичайно, що молодший шкільний вік належить до етапу найінтенсивнішого розвитку особистості, формування характеру й вольових якостей. Нервова система учнів початкових класів відзначається високою пластичністю й сприйнятливістю. Тому й діти цього віку, як правило, найпіддатливіші виховним впливам. Треба вміти цей сприятливий час розумно використати.

Третьою особливістю виховання виступає його ступінчатість. Воно в початкових класах, як правило, йде по крутій висхідній, піднімаючись по трьох сходинках:

- 1) першокласники набувають елементарні уявлення про правила поведінки в школі та громадських місцях;
- 2) на первинних уявленнях про норми поведінки в другокласників формуються етичні поняття і здатність вибору у вчинках;
- 3) визрівання переконань і стійких звичок поведінки (третій і наступні класи), які згодом набувають твердих, чітко окреслених ознак.

Усі три ступені органічно поєднані між собою.

Ступені процесу виховання не завжди співпадають із ступенем розвитку школярів. Окремі другокласники можуть випереджувати в

своєму виховному рівні своїх однокласників чи навіть четвертокласників. А це означає, що рівень розвитку учнів одного й того ж віку із-за різного впливу довколишнього мікросередовища та різних життєвих обставин часто буває неоднаковий.

Четверта особливість процесу виховання — концентризм у змісті виховної роботи. Це означає, що в процесі виховання до одної й тої ж якості особистості, як, наприклад, повага до старших, український патріотизм тощо, треба повертатися не раз. Але повернення таке не ідентичне, а спіралеподібне, тобто належить до повторення нового якісного рівня. Скажімо, спочатку повертається увага учнів до слів ввічливості («чарівних слів»), згодом розширюється й поглиблюється суть ввічливості (коректності) спілкування через засвоєння ними правил мовленнєвого етикету, а надалі — вимог культури мовлення взагалі.

П'ята особливість процесу виховання репрезентується його двобічністю й активністю взаємодії педагога й учня. Вплив учителя має супроводжуватися внутрішніми порухами душі й розуму школярів, доповнюватися самовихованням. Щоб цього досягти, треба розумно організувати їх життя і діяльність. «Виховання — це не якісь спіралі, штучно організовані «заходи», це насамперед спосіб життя»¹, — зазначав В.Сухомлинський. І без індивідуальних підходів до кожного учня тут обійтись не можна.

Шоста особливість виховання виражає його спрямування у майбутнє, що зв'язано з умінням учителя початкових класів прогнозувати, бачити наперед, ким і якими стануть його учні у перспективі. «Мистецтво виховання всебічно розвиненої особистості, — відзначав В.Сухомлинський, — це насамперед уміння бачити в сьогоднішній нашій праці той засів, який дасть паростки і перетвориться в могутню поросль через роки й роки... За поточними, повсякденними справами педагог ніколи не повинен випускати з думки перспективи, він повинен бачити, якими стануть його вихованці через десять, двадцять, тридцять років.»²

І сьома особливість процесу виховання полягає в тому, що результативність його динаміки має затаєний характер, тобто малопомітний для зовнішнього сприймання. Це означає, що перевірити й оцінити результати виховання значно складніше, ніж у навчанні. Його здійснення можливе хіба що через тривалі спостереження за поведінкою учнів у різних життєвих ситуаціях. Перевіряти знання, уміння й навички учнів значно легше й простіше, ніж виявляти рівень

їх вихованості.

3. Народна педагогіка як прародителька й першоджерело теорії й практики Українського національного виховання

Прародителькою й першоджерелом національного виховання є народна педагогіка в її теоретичному й практичному виявах. Завдяки цьому педагогіка початкової школи стала вищим етапом розвитку української етнопедагогіки.

Термін «народна педагогіка» в обіг вітчизняної педагогічної науки вперше впровадили О.Духнович та К.Ушинський (1857 р.). (Правда, дещо раніше його вжив І.Ставровський у своїй рукописній праці «Педагогія» (1846р.)). Однак визначення самого терміна вони не дали. Зате досить виразно з'ясували його провідну суть і тенденції вияву при взаєминах із педагогічною наукою.

У вступному слові до «Народної педагогіки» О.Духнович писав: «Людину представляють: натура, наука і звичай; природну схильність одержує людина від самої природи, що складає її характер, але науки і звичаї дають вправи й настанови або виховання»³.

«Виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, — відзначав К.Ушинський, — має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу»⁴. То й значення його неоціненне: «Усяка жива історична народність є найпрекраснішим створінням божим на землі, і вихованню лишається тільки черпати з цього багатого й чистого джерела»⁵.

За словами К.Ушинського, виховання не треба вигадувати, бо воно існує в народі стільки віків, скільки існує сам народ, з ним народилося, з ним зросло, відобразило в собі всю його історію і всі його якості.

К.Ушинський з великою пошаною ставився до народної педагогіки, зробив її вінцем своєї наукової педагогічної теорії. Він не раз наголошував на величезному значенні пам'яток виховної творчості народу у вихованні та навчанні школярів.

Живим, вічним джерелом педагогічної мудрості назвав народну педагогіку В.Сухомлинський. Він мріяв написати про українську народну педагогіку фундаментальну наукову працю. На жаль, здійснити свою благородну мрію видатний педагог не встиг. Однак усе найкраще, що ним створене, виростало на ґрунті педагогічної мудрості народу. «Школа — це духовна колиска народу. Чим більше

підкування про свою колиску виявляє народ, тим блискучіше його майбутнє... Школа завжди буде найважливішим вогнищем мудрості народу»⁶, — писав В.Сухомлинський.

Терміни «народна педагогіка» і «етнопедагогіка» нерідко живають як тотожні. Але це не тотожні поняття.

За визначенням Г.Волкова, «народна педагогіка» — це вироблені й застосовувані в середовищі людей праці знання, засоби і досвід виховання та навчання дітей і підлітків, а «етнопедагогіка» — це наука про народну педагогіку.

«Етнопедагогіка, — відзначає Г.Волков, — досліджує досвід трудящих, з'ясовує можливості й ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній науково-педагогічній практиці, досліджує способи встановлення контактів народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою, аналізує педагогічне значення тих чи інших явищ народного життя і з'ясовує їх відповідність сучасним завданням виховання»⁷.

Ідеальний варіант педагогіки початкової школи той, що базується на інтеграції народної педагогіки, етнопедагогіки та педагогічної науки в цілому, передової практики навчання й виховання молодших школярів. Названа інтеграція не означає позбавлення їх самостійності чи індивідуальних рис власного вияву, бо кожна з них, поряд із спільними, наділена також властивими тільки їм ознаками.

Учитель початкових класів зобов'язаний ґрунтовно знати й уміло використовувати у своїй професійній діяльності українську народну педагогіку. Вона складається з таких компонентів: народного родинознавства; народного дитинознавства; батьківської педагогіки; народної дидактики; української козацької педагогіки; педагогічної деонтології; педагогіки народного календаря.

Українське родинознавство (фамілістика) є частиною народної педагогіки, що охоплює знання й досвід українців щодо створення й збереження міцної, здорової й щасливої сім'ї.

Українське дитинознавство (педологія) концентрує в собі погляди нашого народу на дітей та емпіричні відомості про їх віковий розвиток.

Народна дидактика відображає винаходи народу в галузі навчання й розумового розвитку дітей, шляхи формування їхніх пізнавальних сил і творчих здібностей.

Українська козацька педагогіка — це ділянка народної педагогіки у вершинному її вияві і спрямуванням на формування

козака-лицаря, мужнього громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю, твердою волею й характером.

Педагогічна деонтологія (від гр. «deon» — обов'язок і «logos» — вчення) — народне вчення про виховні обов'язки батьків перед своїми дітьми, учителів — перед учнями, вихователів — перед вихованцями, вироблених народом етичних норм, необхідних для виконання покладених на них педагогічних функцій.

Педагогіка народного календаря репрезентує виховання дітей та молоді послідовним циклом залучення їх до сезонних робіт, звичаїв, символів, свят і обрядів українського народу.

Українська народна педагогіка входить до складу народознавства (українознавства) й одночасно належить до провідних засобів його реалізації на практиці, тобто виступає серцевиною, основою педагогіки народознавства. Таким чином, поняття «народознавство» і «народна педагогіка» не ідентичні і не синонімічні, бо перше з них ширше, а друге вужче.

Вивчення народно-педагогічного досвіду здійснюється такими провідними методами:

1) через ознайомлення з публікаціями про народну педагогіку й етнопедагогіку;

2) на основі опрацювання наявних фольклорних збірок й опублікованих етнографічних матеріалів;

3) особистою участю вчителя у науково-пошуковій роботі, спостереженнях за масовою практикою виховання дітей та молоді.

Пошукова робота з народної педагогіки включає:

а) фольклорно-етнографічне розвідування;

б) подорожі (експедиції) для виявлення народно-педагогічних пам'яток;

в) запис творів усної народної творчості навчально-виховного змісту й спрямованості;

г) описи регіональних (місцевих) звичаїв і традицій виховання дитини, підготовки її до життя і праці;

д) фіксацію особливостей сучасного виховання народними засобами, участі дітей в господарсько-трудова діяльності, їх громадське життя, ігри та розваги.

Отже, вивчення народно-педагогічних знань і виховного досвіду здійснюється в основному шляхом збиральницької діяльності й виявлення, збереження та актуалізації зібраного матеріалу стосовно сьгоднішніх вимог виховання молодших школярів.

Наступний етап — узагальнення народно-педагогічного досвіду на основі його наукового аналізу й синтезу та відповідної паспортизації й визначення шляхів його поширення і доцільного використання.

Поширення народно-педагогічного досвіду здійснюється найчастіше шляхом пропаганди серед батьків, учителів, громадськості через сучасні засоби масової інформації.

Нині чинні навчальний план та програми початкових класів складається із навчальних дисциплін, що дають можливість для широкого використання народно-педагогічного досвіду у всіх його можливих різновидах. Застосування його буває принагідне й повне.

4. Філософські засади національного виховання

Українське національне виховання має міцну філософську основу, що базується на системі наукових знань про людське буття, пізнання й мораль, народ, націю і державу. Педагогіка завжди тісно зв'язана з філософією. Вона довгий час, аж до XIX ст., виступала невід'ємним компонентом філософії.

Фундамент української педагогіки становлять українська народна філософія, праці українських філософів Кирила Ставровецького, Григорія Сковороди, Сильвестра Гогоцького, Памфіла Юркевича, Дмитра Чижевського, Володимира Ласевича, Олександра Потебні, філософські ідеї Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Івана Франка, класичні твердження старогрецьких філософів Арістотеля, Платона та найвидатніших представників зарубіжної філософської думки наступних часів — Декарта, Лейбніца, Берклі, Руссо, Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля.

Народна філософія концентрує в собі вироблену віками мудрість народу в поглядах на світ і життя та роль і місце людини в ньому. Через збереження, шліфування і збагачення в головах людей в процесі безпосереднього живого спілкування вона передається від старших поколінь молодшому. Це усна філософія, створена народом. Вона не знає конкретних осіб як авторів, бо автор її — народ.

Ідеї української народної філософії лягли в основу української народної педагогіки й стали методологічною базою для української етнопедагогіки. Синтез української народної філософії, основоположні думки українських та зарубіжних філософів прийняті за загальну філософію педагогіки.

Для розвитку педагогічної науки й навчально-виховної практики

беруться до уваги філософські дефініції про: антропоцентризм (ставлення людини в центрі всього буття, цілого світу); триступеневий розвиток знання (перший, найнижчий — чуттєве знання, що спирається на зовнішні відчуття і має своїм предметом явища видимого світу; другий — знання законів, загальних типів, що виявляються в окремих речах; третій, найвищий ступінь — це пізнання ідей, і, зокрема, найгуманнішої з них, ідеї Блага); градацію благ (у першу чергу прагнути до благ духовних, а потім — матеріальних і тілесних); взаємовідносини між вселюдським і національним; життя праведне і грішне (життя праведне плекає надію й оптимізм, а грішне породжує страх і невіру); органічний зв'язок людини з природою; абсолютну гідність людського індивідуума; вроджені ідеї; внутрішнє пізнання («пізнай себе», «слухай себе», «поглянь у себе самого» як основу всякого пізнання); функцію доброчинства (доброчинці гамують неuczтво нерозумних людей); чистоти і чуйності серця; постійне шукання істини як одне із завдань життя людини й одне з важливих джерел її щастя.

Більшість вищенаведених положень розкриті при їх переліку. Разом з тим варто додати, що філософську думку про споріднену працю пристрасно обстоював Г.Сковорода, тому що кожна людина мусить пізнати себе й вибрати для себе спосіб життя й вид занять відповідно до своїх природних сил і здібностей. Тільки та праця продуктивна, що гармонує з вдачею людини. Йому ж належить ідея про добре серце, яка згодом у творчості П.Куліша та П.Юркевича знайшла дальше продовження й розвиток як філософія серця.

Найбільші філософи були свідомі того, що серце було джерелом зародження їх великих ідей, а мислення лише обгрунтувало ці ідеї, надаючи їм ясності та переконаності. «Добре серце, — зазначає Сковорода в «Благородному Єродії», — є те саме, що вічно плинне джерело, з якого течуть завше чисті струмки або думки».

Серце — осередок усього доброго та світлого. Серце — корінь життя й обитель ширості й любові. А безсердечність є найнижчий вияв людської недолугості, підлості й жорстокості.

Правда, наука, справедливість по-справжньому засвоюються людиною тільки тоді, коли вони «припадають до її серця».

Проголошуваний Т.Шевченком антропоцентризм як методологічний принцип цінний тим, що виключає в педагогіці бездітність, бо в центрі всякої системи, у тому числі й педагогічної, ставить людину, з її переживаннями, бажаннями, потребами,

прагненнями. Вартує уваги в зв'язку з цим і твердження П.Юркевича про абсолютну гідність людського індивідуума.

Людина є не тільки представниця людської істоти, в якій повторюється те саме, що є і в інших представників. Вона є індивідуум, тобто кожна людина є лише одна-єдина в своєму роді, в цілому світі. Кожна людина унікальна.

На всій земній кулі немає двох однакових людей — всі різні, всі неповторні. Саме цією неоднаковістю, несхожістю, індивідуальністю люди цікаві один одному.

Ще жоден чоловік не говорив своїй коханій: «Мила, кохаю тебе тому, що ти така, як усі!». Все скоріше навпаки. Кажуть: «Ти незвичайна! Ти несхожа на інших! Я такої ніколи не зустрічав!»

«Такий, як усі», тобто стандартний, — вбивча характеристика для людини, натяк на її стадну поведінку, безмозкість, повну безликість й аморфність, безвільність і безхарактерність. Такий філософський підхід заперечує фетешизацію колективу, вчить берегти особисту гідність й оригінальність людини, кожної дитини, всіляко розвивати й підтримувати в учнів самостійність, індивідуальну творчість, ініціативу, винахідливість, кмітливість, підприємливість.

Надмірне гіпертрофоване тлумачення колективізму спричиняється до приниження особистості, знеособлення, ледарства, ширить конформізм, абсолютну бездумність і крайню безвідповідальність.

Варто взяти до уваги й філософське положення про вроджені ідеї, відкинувши раз і назавжди перекинуття, ніби воно має на увазі появу дитини на світ з «готовими ідеями». Насправді ж суть її цілком протилежна.

Людині властиві вроджені ідеї не як щось готове, сформоване, а як нахил, як потенції, що діють і виявляються при певних умовах під впливом певного досвіду. Оскільки досвід цей у людей неоднаковий, то вроджені ідеї мають різні вираження. Перш за все це стосується сприйняття життєвого ідеалу Бога як абсолютної досконалості, що спрямовує буття, життя й діяльність людини до високої мети.

О.Довженко писав: «Бог в людині. Він є або його немає: Але повна його відсутність — се великий крок назад і вниз. В майбутньому люди придуть до нього. Не до попа, звичайно, не до приходу. До божественного в собі. До прекрасного. До безсмертного. І тоді не буде гнітючої нудьги, звірожорстокого, тупого і скучного, безрадінного буття». Філософія дає педагогіці надзвичайно цінні загальні орієнтири наукового пізнання.

Таким чином, методологічною основою української педагогіки виступають: загальна й українська філософія; вчення про роль народу, нації, особи й держави в збереженні й розвитку національної культури; про прихильне ставлення до культурної спадщини минулого.

РОЗДІЛ II. МЕТА Й ЗАВДАННЯ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

1. Об'єктивний характер мети виховання та форми її практичної реалізації

У житті людському нормальним вважається такий стан, коли той, хто трудиться, неодмінно передбачає очікувані результати своєї праці. Без цього всяка діяльність втрачає свій істинний сенс. Це ще в більшій мірі стосується праці педагогічної. Хороший вчитель початкових класів завжди знає головне спрямування своєї діяльності, ясно собі усвідомлює, якою дорогою він іде й куди веде своїх учнів. Наявність конкретної мети зобов'язує педагога знати і вміти знаходити раціональні шляхи її досягнення.

! Мета в загальному розумінні — те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти.

Мета виховання — це заздалегідь визначені (прогнозовані) результати в підготовці підростаючих поколінь до життя, в їх особистісному розвитку й формуванні, яких прагне досягти вихователь у процесі роботи.

Ясне й чітке визначення цілей і завдань виховання має велике теоретичне і практичне значення. «Що сказали б ви про архітектора, — писав К.Ушинський, — який, закладаючи нову будівлю, не зумів би відповісти вам на запитання, що він хоче будувати?.. Те саме повинні ви сказати й про вихователя, який не зуміє чітко й точно визначити вам мету своєї виховної діяльності... Ось чому, ввіряючи вихованню чисті й вразливі душі дітей, ввіряючи для того, щоб воно провело в них перші, а тому й найглибші риси, ми маємо цілковите право спитати вихователя, якої мети він добиватиметься в своїй діяльності, і вимагати на це питання ясної й категоричної відповіді.»⁸

Чітке визначення мети виховання К.Ушинський вважав «кращим пробним каменем усяких філософських, психологічних і педагогічних

теорій», «не марним і в практичному відношенні».

Учитель не може просто виховувати людину, не має права проводити роботу виховання, не ставлячи перед собою певної виховної мети. Праця вихователя, не озброєна ясною, розгорнутою, детально відомою метою, може виявитися марною. Питання мети виховання в педагогіці виступає фундаментальним, оскільки визначає весь хід педагогічної діяльності.

Роль і значення проблеми мети впливає з розуміння виховання як цілеспрямованого розвитку й формування особистості. Мета виховання як відображення його цілеспрямованості і доцільності — це та основа, що визначає історичну суть, суспільну спрямованість змісту, форм і методів виховання.

Особливе значення мети виховання чітко усвідомлювали всі видатні педагоги минулого. Одні з них виводили мету виховання із «земного покликання людини»; інші — з абстрактних категорій доброчесності, обов'язку, справедливості, блага; треті — з природи людини. Все ж таки спільним у них було те, що мета виховання зводилась до вироблення у дітей певних духовних та фізичних якостей і передачі їм деяких культурних вартостей. Вибір цих вартостей залежить від поглядів на остаточну ціль виховання. Ціль виховання досягнена, коли воно якомога пристосоване до своєрідних прикмет вихованця. Мета виховання залежна в чималій мірі від суспільних умов виховання.

«Надаючи великого значення вихованню в житті людини, — зауважував К.Ушинський, — ми, проте, добре усвідомлюємо, що межі виховної діяльності вже є в умовах душевної й тілесної природи людини і в умовах світу, серед якого людині судилося жити».⁹

Мета виховання залежить від потреб суспільства і впливає з об'єктивних законів суспільного розвитку. Отже, мета виховання носить об'єктивний характер. Із розвитком матеріальної і духовної культури суспільства, з піднесенням його на кожний новий, вищий ступінь розвитку ускладнюється мета виховання.

Національне виховання в Українській державі має бути спрямоване на формування у молоді й дітей світоглядної свідомості, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, інших соціально значущих надбань вітчизняної й світової духовної культури.

Національне виховання є органічним компонентом освіти й охоплює всі складові системи освіти.

Головна мета національного виховання — набуття молодим

поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури. ↘

Форми практичної реалізації мети виховання можуть бути індивідуальні (одноосібні) і колективні (збірні). Індивідуально виховується дитина вдома, а колективно в школі та інших виховних інституціях — у дитячому садку, дитячому будинку, інтернаті, дитячих та юнацьких організаціях, різноманітних дитячих і молодіжних об'єднаннях за інтересами, позашкільних освітньо-виховних закладах (будинках школярів, станціях юних техніків, натуралістів, дитячо-юнацьких спортивних школах, музичних і художніх студіях, малих академіях народних мистецтв).

2. Завдання і складові частини національного виховання

Для вчителя не досить знати лише загальну мету виховання, але й треба також добре усвідомлювати його конкретні завдання.

Мета й завдання виховання знаходяться у певному підпорядкуванні. Якщо мета виховання — запланований кінцевий результат формування особистості, до якого слід прийти в результаті педагогічних дій, то завдання виховання передбачають систему умов чи вимог, виконання яких сприяє досягненню бажаної мети.

Завдання виховання є змістовою конкретизацією мети виховання у вигляді вимог, що відображають необхідність формування таких якостей виховуваного, які характеризують його особистість з усіх найважливіших сторін її суспільного життя.

Розмаїтість перипетій людського життя породили багатогранність підготовки до нього. Тому в європейській педагогіці наявні різні підходи до визначення завдань виховання, що знайшло своє відображення в таких найхарактерніших педагогічних течіях, як натуралізм, раціоналізм, гуманізм, евідемонізм, утилітаризм, культуровідповідність.

Натуралізм у центрі уваги ставить людську природу, природу, вбачаючи завдання виховання в гармонійному розвитку природних, тілесних, духовно-моральних та інтелектуальних сил дитини й запобіганні шкідливих впливів на неї. В його основі лежить принцип природовідповідності, що широко проповідується в українській

народній педагогіці через паралелі «людина-природа». Згадаймо: «Діти, як квіти: доглядай — рости будуть», «Гни дерево, поки молоде, вчи дітей, поки малі».

Раціоналізм націлює на плекання розуму дитини у супрязі з духовним її розвитком через засвоєння рідної (материнської) мови, фольклору, національної родинно-побутової культури, народних мистецтв.

Гуманізм передбачає винятково людяне, доброзичливе ставлення до дитини з орієнтиром на формування порядної (довершеної) у всіх відношеннях людини, що веде сумарно до досягнення «досконалої людськості». Погляд на нього досить характерно висловив Г.Сковорода, закликаючи: «Не будь ні вельможею, ні лихварем, ні алкидом, ні пігмеєм. Будь тільки людиною — чуєш? Людиною — і знайдеш благо».

Евдемонізм (від гр. «евдемонус» — щастя) бачить завдання виховання в досягненні щасливої долі й земного благополуччя, що реалізується у єдності з щасливою долею своєї родини, рідного краю, народу, нації, Батьківщини, держави.

Щастя — стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості від нього. Щасливий той, кому щастить, хто має радість, окрилений життєвими успіхами, удачами, благополуччям, дійшов до можливо найбільших здібностей, які відкрили йому дорогу до такого щастя.

У народній педагогіці щастя, як правило, репрезентується у нерозривній єдності з долею людини («Кому щастя, тому й доля», «Як щастя буде, доля сама прийде»). Природний потяг кожної людини до щасливої долі з великою емоційною снагою й хвилюванням підноситься в численних українських народних піснях.

Утилітаризм (від лат. «утилітас» — користь, вигода) ставить провідним завданням практичну підготовку людини до життя, до праці, до корисної діяльності. Як кажуть українці, «За користю біжить ристю».

Культуровідповідність передбачає поступовий вхід індивіда у сферу сучасної культури як національної, так і загальнолюдської та вироблення в нього культурної поведінки. У цьому зв'язку великі надії покладаються на національну освіту, що органічно зв'язана з національним вихованням. Освіта без виховання, як тіло без душі.

Актуальними для вчителя виступає взаємозв'язане виконання всіх вищеназваних виховних завдань, що в кінцевому підсумку забезпечить тілесну, духовно-моральну й інтелектуальну довершеність і дозрілість

вихованця, його самостійність. Цим способом нам вдається витворити такий благородний характер, який буде керуватися в повсякденному житті духовно-моральними чеснотами нашого народу й завжди буде пам'ятати про свою особисту приналежність до української спільноти.

Самостійність надзвичайно потрібна в практичному житті прикмета душі. Самостійний той, хто в своїх вчинках керується законами добра і справедливості й ніколи не збочує з дороги чеснот нашого народу, не піддається впливам і жодним спокусам ані особистим, ані стороннім.

Провідні завдання виховання молодших школярів у початковій школі зумовлено пріоритетними напрямками реформування виховання, визначеними Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), до яких належать:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу;

- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;

- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших націй, які мешкають на Україні;

- виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору нею своєї світоглядної позиції;

- утвердження принципів вселюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших добродійностей;

- формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;

- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;

- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;

- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадською відповідальністю;

- забезпечення високої художньо-естетичної освіченості і вихованості особистості;

- формування екологічної культури людини, гармонії її

відносин з природою;

— розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації;

— формування у дітей і молоді уміння міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин.

3. Специфіка виховання учнів початкових класів

Виховання людини триває майже все життя, але особливе значення воно має у період її росту й розвитку. Цей великий період людського життя — від народження до настання зрілості — неоднаковий ні за темпами розвитку, ні за видами діяльності людини, ні за характером протікання фізичних і психічних процесів, ні за ставленням людини до дійсності.

Розглядаючи розвиток дитини як єдиний, безперервний, динамічний процес, у ньому виділяють якісно різні ступені, кожний з яких умовно називають віком, як-от: вік дошкільний, молодший шкільний, середній шкільний (підлітковий), старший шкільний (юнацький).

Вчителів початкових класів необхідно знати закономірності вікового розвитку не тільки для того, щоб до них пристосуватися, а головне, щоб учити й виховувати з найбільшим ефектом. У цьому в значній мірі допомагають думки й висновки видатних педагогів про особливості розвитку дітей дошкільного віку та учнів початкових класів.

«Душа дитини в роки од двох до семи найчутливіша й найвразливіша, — писала Софія Русова, — і в цей час найкраще треба її плекати й пильнувати, щоб і серце, й воля, й розум, а також і тіло розвивалися цілком нормально. Характер дитини складається не в часи пізнішого дитинства, а саме в ніжний вік — од двох до шести років». За її словами, за перше дитинство, до восьми років, «діти найбільш набираються вражень і треба їм усім дати лад, збудити усю здібність й викликати самостійну думку, щоб опрацювати ті враження, задовольнити потребу активності й виховати добрі соціальні почуття»¹⁰.

Аналізуючи дитячу природу молодшого школяра, К.Ушинський зауважив, що «чим молодша дитина, тим менше здатна вона до постійної, якої б то не було душевної діяльності в одному напрямі, тоді як урізноманітнюючи свої заняття, може працювати досить довго». З перших днів перебування дитини в школі треба привчати її до серйозних занять. Із огляду на це дуже повчальними є слова

видатного педагога про те, що в початковій школі «повинні панувати серйозність, що допускає жарт, але не перетворює всієї справи на жарт, ласкавість без солодкості, справедливість, доброта без поблажливості, порядок без педантизму і, головне, постійна розумова діяльність»¹¹.

«Дитина є в собі м'яке створіння, серденько в неї легко приймає, або все приймає, і м'яке буває, як віск, котрий відбиває образ притиснутої до нього печатки»¹², — висловився про учнів початкової школи О.Духнович.

Видатний український педагог Г.Ващенко звернув увагу на те, що високий темп розвитку учнів початкових класів вимагає якнайширшого залучення їх до активної навчальної й громадської діяльності. А тому початкова школа «мусить використовувати кожний момент своєї роботи не тільки для того, щоб дати учням знання, а й для того, щоб виховувати з них повновартісних, всебічно розвинутих людей і добрих громадян своєї батьківщини»¹³.

За словами В.Сухомлинського, роки навчання у початкових класах є цілим періодом морального, інтелектуального, емоційного, фізичного розвитку, який буде реальною справою лише за умови, що дитина живе багатим життям сьогодні, а не тільки готується до оволодіння знаннями завтра.

Особливості виховання учнів початкових класів зумовлені відчутним впливом ряду визначальних факторів:

1) якісно новим способом життя та діяльності — переходом до систематичного, психічного й розумового розвитку нервової системи, мислення, пам'яті, уваги, характеру, сили волі;

2) змістом навчальних планів, програм і підручників для 1-3 (4) класів;

3) незаперечним авторитетом першого вчителя у житті дитини;

4) сильним впливом родинного гнізда.

У молодшому шкільному віці суттєво змінюється становище дитини серед навколишніх людей і характер її занять. Відбуваються кардинальні зміни всього її життя і стосунків. Провідною діяльністю стає учіння, міняється режим праці й відпочинку, з'являються нові обов'язки.

Період 6-11 років характеризується дальшим розвитком розумової працездатності хлопчиків і дівчаток, загострюється пам'ять. Їм властиві пластичність психіки, допитливість, щирість і безпосередність; чуйність, довірливість, товариськість, підвищена

сприятливість до виховних впливів, щедра емоційність, нестійкість уваги, ситуативність поведінки, швидка втомлюваність, захоплення ігровою діяльністю, потяг до самостійності й самоутвердження свого власного «Я», конкретність й образність мислення.

Виходячи з сказаного, у вихованні молодших школярів великої уваги потребує формування їхнього характеру: навичок поведінки, витривалості, чуйності, доброти й милосердя, вміння долати труднощі, вироблення цілеспрямованості й стійкості уваги, організованості, ощадності, хазяйновитості. У цьому ж руслі не менш важливе значення має вироблення духовно-моральних та вольових рис: патріотизму, працьовитості, розумної ініціативи, відповідальності, національної свідомості, рішучості й наполегливості, сумлінного ставлення до навчання, охайності, дисциплінованості, згуртованості, чесності, людської гідності, скромності, взаємної пошани й терпимості, осудливого ставлення до егоїзму, неробства, чванства.

Правильно організоване національне виховання формує повноцінну особистість, суверенну індивідуальність, яка цінує свою громадянську, національну й особисту гідність, совість і честь.

4. Закономірності процесу виховання молодших школярів

Щоб належно поставити виховний процес у початкових класах, забезпечити відповідне керівництво ним і досягти високої ефективності, треба знати й брати до уваги його закономірності.

Закономірність у загальному її розумінні означає об'єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їхньої внутрішньої природи, сутності. А закономірностями процесу виховання учнів початкових класів є стійкі, повторювані, суттєві зв'язки у ньому, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективних результатів у розвитку особистості молодшого школяра. Ґрунтовна обізнаність з ними створює сприятливі умови для прогнозування виховної роботи, надає їй чіткості, глибокої змістовності, методичної осмисленості. З них в основному виводяться провідні принципи виховання.

Перша закономірність криється в органічному зв'язку й взаємодії численних факторів виховного впливу й тісному переплетенні між собою всіх напрямків виховання.

Педагогіка вчить, що виховує все: люди, речі, явища, але насамперед і найбільше — люди. З них на першому місці — батьки і педагоги. З усім складним світом навколишньої дійсності дитина

входить у незліченні стосунки, кожен з яких неминуче розвивається, переплітається з іншими стосунками, ускладнюється фізичним і моральним зростанням самої дитини. Згадана закономірність по відношенню до молодших школярів проявляється особливо вразливо. Вони, як та губка, вбирають у себе все, що на них впливає. То й у вихованні їх немає дрібниць. Тут вагому роль відіграє кожна його деталь, навіть найменша.

Друга закономірність полягає у тому, що характер виховання дітей того чи іншого народу залежить від його державного устрою, світогляду, релігії й моралі, від рівня розвитку освіти, науки, економіки, культури, від його національних властивостей. Значні зміни в житті народу ведуть за собою і зміни в його виховній системі. В числі таких насущних потреб нині стало формування в молодших школярів української національної свідомості, любові до України, української мови, свого народу, бажання наполегливо вчитися й працювати, вироблення почуттів правди й справедливості та інших добродійностей.

Третя закономірність виявляється в тому, що наслідки виховання бувають тим вагоміші, чим активнішим його вплив на внутрішню, духовну сферу особистості, зокрема на формування її поглядів, думок, міркувань, інтересів, переконань, ставлення до людей і своїх власних вчинків, вибір ціннісних орієнтацій. Для молодших школярів першорядну роль у цьому відіграє рідна мова. Не випадково Я.Коменський назвав початкову ланку освіти школою рідної мови. Першорядну роль у вихованні молодших школярів відводив слову К.Ушинський.

В.Сухомлинський акцентував увагу на тому, що оволодіння рідною мовою означає багатство й широту інтелектуальних та естетичних інтересів особистості. Воно забезпечує успіх у тій найтоншій сфері виховання, яка називається моделюванням, перетворенням, переведенням зовнішньої діяльності на мову внутрішнього світу дитини. Внаслідок цього перетворення створюється внутрішнє Я особистості — широкий світ поглядів, переконань, звичок, моральних оцінок, які склалися в індивідуальній свідомості.

Тому головною метою національного виховання у початкових класах є вироблення у молодших школярів умінь і навичок вільного користування з комунікативною метою усно й письмово українською мовою.

У досягненні згаданої мети велику виховну роль відіграє

український фольклор, зокрема дитячий, а також твори художньої літератури для дітей молодшого шкільного віку.

Особливо сильні емоції й переживання пробуджуються у дітей 6-11 річного віку, як відзначав В.Сухомлинський, в тих випадках, коли зрозуміла, хвилююча ідея доноситься до свідомості вихованців у казковій формі. Алгоритм посилює враження, утверджує моральні поняття про добро і зло, справедливість і несправедливість, красу й вульгарність. Для молодших школярів він обладнував спеціальну кімнату казок. Тут, серед різних казкових героїв й епізодів, зображених на малюнках, діти не тільки слухають, розповідають та інсценують казки в супроводі музики, але й складають їх самі.

Велику виховну силу мають також народні прислів'я і приказки, які легко запам'ятовуються й випромінюють глибоку життєву мудрість нашого народу.

Набування дітьми, які починають шкільну науку, уміння читати й писати по-українськи є основним засобом формування особистості, здійснення її етнічної соціалізації. Адже мова є системою голосових чи графічних елементів, за допомогою яких люди комунікуються між собою. Чим розумніше будується спілкування учнів, тим вища ефективність формування особистості.

Таким чином, виховний процес репрезентує собою постійну трансформацію зовнішніх впливів у внутрішні, духовні процеси особистості (її мотиви, установки, орієнтації, стосунки). Чим інтенсивніший духовний вплив на дитину, тим більші його виховні наслідки.

Четвертою закономірністю виховного процесу є схильність його до оптимального виявлення через успішне протікання в природному для нього національному руслі з врахуванням національної вдачі вихованця. Найбільш природним й оптимально вираженим для дитини, як уже не раз відзначалось, є виховання рідною (материнською) мовою в атмосфері культури рідного народу, тобто виховання національне. Відірваність виховання від національних культурно-історичних звичаїв, традицій народжує відчуженість підрастаючих поколінь від сім'ї, народної культури, моралі, духовності, множить національних нігілістів, ренегатів, манкуртів, конформістів, перевертнів.

5. Принципи національного виховання учнів початкових класів

Дати вчителям початкових класів «педагогічні рецепти» на всі

випадки їхньої професійної діяльності неможливо. Та й навряд чи це доцільно. Адже кожен педагогічний крок у вихованні належить тому, хто його робить. Це власна ініціатива і творчість вихователя. Важливо тільки, щоб вона не була хибною. Уникнути їх допомагає знання й дотримання принципів виховання.

Принципи (від лат. принципіум — начало, основа) виховання молодших школярів — це вихідні положення, що визначають вимоги до змісту, організації й методів виховного процесу в початкових класах. У них відображаються зв'язки і взаємини між учителем і молодшими школярами, початковою школою й родиною та громадськістю. Вони ґрунтуються на сучасній науковій педагогічній теорії та народній педагогіці, узагальненому досвіді виховної діяльності початкової школи і вказують, на яких провідних засадах її будувати, як творчо розв'язувати його насущні проблеми.

Ефективність виховання молодших школярів забезпечується неухильним дотриманням таких провідних принципів: науковості, національної свідомості й українського патріотизму, етнізації, історизму, європеїзму, народності, гуманності й демократизму, природовідповідності, культуровідповідності, працьовитості, самодіяльності, активності й ініціативи учнів, гармонії родинно-громадсько-шкільної педагогічної взаємодії.

Принцип науковості кличе будувати виховну діяльність у початкових класах на основі сучасної науки виховання молодших школярів, що об'єктивно відображає його суть, репрезентує систему наукових знань про закономірності виховного процесу та раціональні способи впливу на формування особистості. Тому вчитель початкових класів у своїй педагогічній діяльності має неухильно дотримуватись наукової теорії національного виховання довірених йому учнів.

Вихователь, який ґрунтовно володіє сучасними науковими знаннями і вміє належно застосувати їх на практиці, завжди зуміє тримати правильну й міцну педагогічну позицію в класі. Йому, як правило, глибоко вірять учні та їх батьки. А довір'я, чисті й чесні стосунки між ними багато важать у вихованні.

Нарешті, принцип науковості надає виховному процесові ясності, чіткості й зрозумілості.

Принцип національної свідомості й українського патріотизму вимагає утвердження в учнів громадянських почуттів, української національної гордості й людської гідності громадянина України, державницької ідеї, вболівання за долю самостійної Української

держави, готовності стати на захист незалежності України, виявляти пошанне ставлення до українських державних символів — тризуба, синьо-жовтого прапора, гімну «Ще не вмерла Україна». Адже молодій Українській державі потрібні громадяни національно свідомі, горді її історією, культурою і мовою українського народу, нації, — істинні патріоти незалежної України. Саме таких людей і покликана виховувати початкова школа.

З метою втілення ідеї державності треба інформувати учнів про найважливіші суспільно-політичні й економічні події в Українській державі та за рубежом. Весь виховний вплив спрямовувати на відродження української нації, виховання в кожній дитини високого громадянського почуття приналежності до України, її народу.

Принцип національної свідомості й патріотизму передбачає розв'язання виховних завдань у контексті становлення вільного, активного громадянина, патріота незалежної, демократичної Української держави. У зв'язку з цим національне питання трактується як основа буття й розвитку української нації, етнічних груп та меншостей України, їхньої інтеграції в єдиний соціум республіки, ядром якого є народ, що дав назву своїй національній державі.

Повага до людей іншої національності й дружба між народами йде через любов до своєї нації. Зближення і взаємозбагачення націй не мають нічого спільного з їх примусовим «злиттям», асиміляцією, денационалізацією та нівеляцією, бо нації творять вселюдську цивілізацію. Тому всякі штучні, насильницькі методи інтеграції націй розглядаються як злочин проти людства, як зазіхання на духовне багатство й розмаїття вселюдської спільноти.

Згідно з принципом національної свідомості й патріотизму виховання у початковій школі на Україні має бути пройняте українським патріотичним духом.

У поняття принципу етнізації вкладається етнічна соціалізація дитини на основі родинного, культурно-освітнього, економічного, духовного життя й історичного досвіду свого етносу, народу, нації, належно поставленої виховної роботи вчителя у початковій школі. До основних засобів етнізації належать рідна (материнська) мова, традиційна родинно-побутова й громадська культура, національна школа й освіта, посильна участь у трудовій та господарській діяльності, зокрема в сфері підприємництва, народних ремесел і промислів, національні звичаї, традиції, свята, обряди, символи.

Фундамент етнізації закладається в сім'ї, і вона повинна знайти

своє органічне продовження в дитсадку, початковій школі.

То й завдання виховної роботи в початкових класах з дотриманням принципу етнізації полягає в тому, щоб максимально сприяти входженню молодших школярів у життя, побут, виробничу й культурну сферу свого етносу. Це означає, що вчитель початкових класів має подбати, аби його учні сформувалися як справжні українці, бо етнізація є національна цивілізація й національна освіта, вхід учнів у світ життя й історичного досвіду українського народу, нації, а через них — і в сферу найпередовіших здобутків усього людства, у всеземну цивілізацію.

Український етнос, єдиний в своїй основі, має одночасно різні варіантні особливості етнографічних груп, зумовлені нашаруваннями історико-етнографічних регіонів і демографічних зон України, серед яких до найхарактерніших належать: центральний, карпатський, поліський, слобожанський, подільський, південний. Варіантність їх виявляється переважно в мові, звичаях, громадській, виробничій і мистецькій галузях, що підлягає обов'язковому врахуванню у виховній діяльності вчителя початкових класів.

Лейтмотив принципу етнізації підпорядковує виховання формуванню не безрідного й безликого гомункула (маленької людини), а особистість, яка має свої етнічні, національні й етнографічні риси, своє власне, оригінальне етнічне, національне обличчя, особистісний вияв, національну, а з нею людську гідність, власний характер із генетичним збереженням національних рис психології й ментальності. Дотримання принципу етнізації сприяє збереженню етнічного на основі формування у дітей відчуття приналежності до свого народу, своєї нації, вчить їх бути своїм серед своїх.

Завдяки реалізації принципу етнізації у вихованні молодших школярів кожен етнос і етнографічна група мають змогу продовжити й розвивати себе в своїх потомках. У зв'язку з цим одним із найважливіших наших завдань, як національної спільноти, було, є і буде: пізнавати себе. І тут без дотримання принципу історизму не обійтись.

Принцип історизму — це плекання історичної пам'яті підростаючих поколінь через прищеплення молодшим школярам шанобливого ставлення до рідної мови, своїх предків, національної віри, до світлих і водночас трагічних сторінок історії України, до національних борців, які змагалися й погибали в битвах за щастя й

волю українського народу.

Усвідомлення минулого України будить у дітей бажання горнутися до свого рідного, національного, народного, допомагає їм збачити суть сучасного й бачити футурологічну прогностичну перспективу майбутнього, вселяє життєвий оптимізм.

Успішне впровадження принципу історизму відбувається тоді, коли сам учитель початкових класів добре обізнаний з українством, з українським традиційним вихованням молодших школярів. Внаслідок трансформації цих знань у свідомості учнів початкових класів утверджуються глибокі почуття гордості за славу історію українського народу, ясне розуміння величі боротьби за волю й незалежність України. Цим викорінюється нав'язаний українцям комплекс меншовартості, долається рабська психологія. Плідні наслідки щодо цього дає виховна робота з українознавства, складання кожним учнем свого родовідного дерева, історико-краєзнавча діяльність, участь школярів у написанні історії рідної школи, свого села чи міста, бесіди про видатних історичних осіб, державних, наукових, громадських діячів, національних героїв України, приклади подвигів визвольних змагань українського війська у боротьбі за честь і незалежність Батьківщини.

В обов'язок учителя початкових класів входить також висвітлення в доступних для молодших школярів формах тем з історії України, української державності, культури, науки, освіти, літератури й мистецтва, релігійного просвітництва, залучення дітей до відзначення знаменних дат з історії української держави, ознайомлення з українським народним мистецтвом, традиційними ремеслами і промислами, фольклором, творами призабутих та репресованих письменників на історичну тематику, спадщиною видатних українських істориків М.Грушевського, Д.Дорошенка, І.Крип'якевича, Д.Яворницького.

Принцип історизму виходить з того, що, розгортаючись в теперішності й виходячи з прогресивного досвіду минулого, виховання спрямовується для підготовки до майбутнього. А тому воно мусить враховувати актуальність для виховання дітей футурологічних перспектив. Він виключає неправильні відповіді й багаточисленні способи ухилення від відповідей на гострі питання, якими цікавляться учні, зобов'язує говорити завжди правду й тільки правду відповідно до віку молодших школярів і можливості розуміння.

Педагогічна культура українського народу носить європейський характер, бо сформувалась на Україні як такої, що розташована в

самому центрі Європи. То й цілком логічно, що в основі виховання учнів має лежати принцип європеїзму. Він висуває на перший план Людину як структурний складник суспільства, а не середньо арифметичний, безобличний, складник автократичного безструктурного колективу, «маси», що розчавлює, поглинає, нівелює індивідуальність.

Принцип європеїзму зобов'язує вчителя всю свою увагу сконцентрувати на дитині, на формуванні людської особистості, становленні людини-європейця в душі вимог європейської культури, спонукає дотримуватися у вихованні європейського підходу. Європейський з часів Стародавньої Греції та Риму розвивав у людині індивідуальність, мав її за найвищу вартість і з огляду її блага оцінював усі суспільні інституції. Християнство дало цьому принципово високе осмислення.

Азійський світ мав колектив за вищу суспільну вартість і підпорядковував йому людину.

Дух християнства, а потім прогрес науки і техніки сприяли поширенню індивідуалістичних західних засад і в інших частинах земної кулі. Технічний прогрес й ринкова економіка вимагає ініціативного трудівника. А оскільки залишатися збоку від технічного прогресу не може дозволити собі жодна нація, то й країни з найбільш колективістичними традиціями мусять сприяти вихованню самостійності свого громадянина, аби зробити з нього відповідального, підприємливого, ініціативного трудівника. То й реалізація принципу європеїзму в діяльності вчителя початкових класів нині набирає особливої ваги.

Принцип європеїзму завжди нагадує, що виховання — це не піднесення всім усього. Воно завжди повинно мати адресний характер, тобто стосуватися кожної окремої особи учня у підведенні його до осягнення європейської культури мислення і поведінки.

Здобуття волі й незалежності України відкрило реальні перспективи для прилучення учнів до найкращих пластів європейської культури, до возвеличення особи, індивідуальності, особистості, людини, як найбільшої цінності на Землі.

Принцип народності, гуманності й демократизму спонукає вчителя початкових класів виховувати молодших школярів у душі ідей, ідеалів, почуттів, прагнень, моралі, знань і помислів, виробничого досвіду, історичних досягнень, етнопедагогічних засад та світогляду українського народу, нації, завжди прислухатися до голосу народу.

Народ — це утворена у визначених географічних, історичних і

економічних умовах спільнота з окремішною культурою, мовою, характером, традиціями, звичаями й іншими, відрубними від чужих народів, прикметами.

Відстоюючи принцип народності у вихованні, О.Духнович писав: «Учителєві також на совісті нехай буде, щоб у дітях народолюбство збудив і в серцях їх закріпив любов до своєї народності, бо людина без народності подібна блукаючому вовкові, для якого всякий ліс, де він їжу знаходить, є батьківщиною»¹⁴.

Святий обов'язок учителя початкових класів — подбати про те, аби виховання дітей завжди відповідало інтересам нашого народу, народним засадам гуманності й демократизму у взаєминах учнів, організації шкільного життя, постійно живилося цілющими народними джерелами. Виховання на ґрунті народності — сильне й високорезультативне, а без неї — кволе й безнадійне.

«Якщо людина змалку не привчиться народ свій любити, — застерігав О.Духнович, — залишиться несхильною, байдужою, ні те, ні се, то це значить, що вона віддається індивідуалізму. А індивідуалізм є найбільше зло в людстві, бо така людина «ні сюди, ні туди» буває самолюбцем, вона, крім себе, нічим не займається, і буває небезпечною і злигодною, соромлячись свого народу, соромиться самої себе»¹⁵.

Принцип природовідповідності постійно нагадує, що виховання у всьому має узгоджуватися з природою, її закономірностями, щоб зберегти й примножити природне в природі та людське в людині. Принцип цей постав із народної педагогіки і знайшов наукове обґрунтування у працях Г.Сковороди, Я.Коменського, О.Духновича, Г.Ващенко, В.Сухомлинського та інших педагогів. Він вимагає вважати кожну людину невід'ємною частиною природи, а також неодмінно природу (натуру) самої дитини, її вікові, індивідуальні та статеві особливості.

У Західній Європі принцип природовідповідності розробив Я.А.Коменський. Він обґрунтував його закономірностями природи, розглядаючи людину як частину природи. Поряд з цим Коменський вважав за потрібне враховувати особливості природи самої дитини.

Г.Сковорода твердив, що природа є первісна всьому причина і саморушна пружина. А тому виховання повинно бути споріднене, тобто природовідповідне. Виховання, що впливає з природи, зазначав він, впливає у серця насіння благої волі.

Ж.Ж.Руссо застерігав від того, аби не калічити дітей, а

створити необхідні умови для їх природного розвитку.

Й.Г.Песталоцці вважав природу тою скелею, на якій виховання забезпечує людський розвиток.

Ф.А.Дістервег закликав будувати виховання відповідно до природного розвитку дітей, дотримуючись наступності (від простого й до складного), послідовності, систематичності, враховуючи їх статеві, вікові та індивідуальні особливості, збуджуючи природні задатки дітей, не допускаючи насильства, оскільки воно суперечить людській природі, гуманно ставитись до вихованців.

І коли К.Ушинський писав свою знамениту педагогічну антропологію «Людина як предмет виховання», як синтез наукових знань про людину, то в першу чергу мав на увазі оптимальну реалізацію принципу природовідповідності. Він прагнув «в самій природі людини» знайти «засоби виховної діяльності», переконливо доводячи, що «засоби ці величезні». Тому кожен учитель, за його словами, «повинен набути всебічних знань про людську природу, за виховання якої береться»¹⁶.

Принцип природовідповідності характеризує динаміку виховання як безперервного, послідовного й спадкоємного процесу, який починається з раннього віку і кожний етап якого є основою для наступних етапів. Він передбачає повторення як багатократне піднесення поведінкових взірців (еталонів) і відомостей, які забезпечують достатньо глибоке й міцне їх засвоєння.

Принцип культуровідповідності передбачає поступовий вхід дитини у сферу сучасної культури, як національної, так і вселюдської, та вироблення культурної поведінки. Він вимагає максимального сприяння батьків та сім'ї, вчителів та школи, аби діти зростали сучасними людьми — освіченими, висококваліфікованими спеціалістами, високоморальними, активними у громадському житті, які добре орієнтуються у професійальному мистецтві (архітектурі, декорі, скульптурі, живописі, графіці, музиці, художній літературі, хореографії, балеті, театрі, кіно), етиці й естетиці, економіці, фізкультурі й спорті, володіли основними знаннями з кібернетики, електроніки, релігії, політології, соціології, етнографії, дизайну, вміли грати хоч на одному музичному інструменті, добре знали, крім рідної, ще 2-3 іноземні мови.

Дотримання принципу культуровідповідності у виховній діяльності вчителя початкових класів сприяє зміцненню єдності, наступності й спадкоємності поколінь. Воно зумовлене об'єктивною необхідністю забезпечувати міжпоколінні взаємозв'язки на основі

естафетної передачі від учителів учням, від старших поколінь до молодших, від батьків до дітей, від дітей до внуків, від покоління до покоління необхідних для життя сім'ї й людини, для суспільного прогресу, знань, умінь і навичок виробничого, педагогічного й родинно-побутового досвіду, духовних і матеріальних цінностей. Доречність його дотримання диктується також головною тенденцією живого організму — зберігати й відтворювати у нащадків основні ознаки та властивості батьків.

Знання свого народу, любов до батька-неньки, рідної культури, школи, повага до вчителів, старших і літніх людей у сім'ї (дідуся й бабусі), знання історії українського народу, рідного краю (села, міста), шанування предків і дідици, піклування про батьків у старості, бережливе ставлення до всього, що залишалось у спадок і на пам'ять від батьків, діда й прадіда — ось основні віхи (та й то далеко не всі) реалізації принципу культуровідповідності. Він накладає на батьків і вчителів чимало обов'язків. Бо хто ж, як не батьки і вчителі, виховає у дітей ці якості?

Вірність дітей заповітам, звичаям та традиціям батьків, школи, культурі свого народу — провідне кредо виховання молодших школярів, основний закон шкільного життя.

Принцип працюючості — виводиться із «золотого правила» народної педагогіки й педагогічної науки, яке гласить, що «людина виховується в праці, через працю і для праці», «без праці людини не виховаєш», бо праця є метою людського життя і його суттю («Аби вмів робити, навчитися, як жити»). То й цілком слушним є народний девіз: «Вік живи, вік учись і вік трудись». Навіть час визначений, коли треба прилучити дитину до праці: «відтоді, відколи вміє сама орудувати ложкою — набирати з миски їжі й нести до рота».

Заклик до праці лунає вже з колиски, з маминої колискової пісні, словами: «Не вчись, котку, красти, а вчися робити, черевики шити!», бо: «Бджола мала, а й та працює», «Без праці жити — тільки небо коптити». З огляду на це дуже повчальною є українська народна притча: «Якщо хочеш мати в сім'ї виродка, дай своєму чадові все, що йому заманеться, і не залучай його до праці: виродок готовий!»

Вміння працювати «головою і руками!», любов до праці, до книги, навчання, науки — краща спадщина, яку можуть залишити батьки своїм дітям, вчителі учням, найпереконливіший аргумент людської порядності. Чи не тому наш народ придумав найбільше слів, що починаються на «П», як і слово «праця», «працювати». Праця,

якщо вона посилює й помірну, гартує організм, плекає розум, облагороджує душу, формує людину.

Фундаментальне наукове обґрунтування принципу працюючості з соціально-філософських і психолого-педагогічних позицій дав К.Ушинський у статті «Праця в її психічному і виховному значенні», де він підкреслив, що «тільки внутрішня, духовна, животворна сила праці є джерелом людської гідності, а разом з тим і моральності, і щастя»¹⁷.

Принцип самодіяльності, активності й ініціативи учнів означає спрямування виховного впливу на дітей з метою їх особистого вияву, розвитку власної волі й самостійного мислення, творчої думки й ініціативи, вільної діяльності, кмітливості, винахідливості й підприємливості, вироблення рис ділової людини, господаря на рідній землі, який вміє вправно вести свою справу і в майбутньому бути ощадливим хазяїном, рентабельним приватним власником, брокером чи бізнесменом, фермером чи промисловцем, торгівцем, громадським діячем, добрим сім'янином.

Принцип самодіяльності, активності й ініціативи учнів визначає відповідальність вчителя за імунізацію проти різних негативних впливів шляхом надання дітям необхідних відомостей, роз'яснень і настанов.

Добра початкова школа та, що більше нагадує родину, ніж школу. Цим зумовлена важливість дотримання принципу гармонії родинно-громадсько-шкільної педагогічної взаємодії у вихованні молодших школярів. Даний принцип націлює на ґрунтовну обізнаність учителя початкових класів із народною педагогікою та основами наукової теорії виховання учнів 1-4 класів, місцевими (регіональними) виховними традиціями та застосування їх у вихованні школярів, забезпечення єдності вимог батьків, учителів, школи, родини, громадськості до поведінки учнів, взаємодії всіх виховних ланок і напрямків.

Принцип гармонії родинно-громадсько-шкільної педагогічної взаємодії диктує планування й оцінку тих чи інших конкретних виховних дій учителя початкових класів розглядати як структурний елемент загальної системи виховання, етнічної соціалізації й освіти учнів.

Всі вищеназвані принципи важливі, бо в педагогіці немає принципів головних і другорядних. Дотримання їх у вихованні учнів обов'язкові. Навіть незначний відступ хоч би від одного з них шкодить вихованню, підриває педагогічну позицію початкової школи.

Повне, комплексне застосування принципів виховання утверджує життєвий оптимізм, ставить реальний заслін бездуховності, національному нігілізму, історичному безпам'ятству, допоможе дітям і підліткам усвідомити свій громадянський обов'язок спадкоємців народних цінностей і традицій, національної культури, навчить їх продовжувати й далі розвивати справу своїх батьків, учителів, попередніх поколінь, всього українського народу.

РОЗДІЛ III. ЗМІСТ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

1. Едукація українознавча

Зміст національного виховання виражає його головну суть, внутрішню особливість. Це сукупність елементів виховання, що становлять його основу й визначають провідне спрямування.

Зміст національного виховання відображає єдності його загальну мету, завдання й сторони (складові частини). У цілісному педагогічному процесі всі ці компоненти (складові елементи) виховання реалізуються в його результатах. Знання очікуваних результатів дозволяє вихователям розглядати їх і як можливі критерії оцінки ефективності кожної сторони виховання — ідейно-патріотичного, розумового, морально-етичного, господарсько-трудоного, естетичного, фізичного, екологічного, правового.

У зміст національного виховання входить також утвердження типових рис національного характеру позитивних й усунення чи запобігання рис негативних.

Об'єднувальним й координаційним центром змісту національного виховання виступає едукація українознавча.

Слово «едукація» буквально означає «виведення», «вироснення» (лат. *educare* — виховувати від *ex-duco* — виводжу). Та й істинна суть справжнього виховання якраз і полягає у формуванні досконалої людини, виведення дитини, яка росте й розвивається, вгору, по висхідній, піднесення її до культового стану людства.

Українознавство — це система знань про український народ, його походження, мову, територію, суспільні, громадські й родинно-побутові взаємовідносини, історію, особливості господарської діяльності, національний характер, світогляд, психологію, спосіб життя,

педагогіку, школу й освіту, матеріальну й духовну геокультуру, місце та роль у розвитку світової цивілізації.

Український народ — соціально-етнічна сукупність громадян, які проживають на території Української держави. Основою українського народу є етнічні українці, тобто корінне населення України, а також представники інших націй та етнічних груп, які ідентифікують себе з етнічними українцями на терені соціально-політичного, екологічного, культурного життя та менталітету.

Потреба спрямування змісту національного виховання (едукація) у русло українознавства диктується рядом вагомих мотивів. По-перше, нагальною потребою відродження й розвитку української педагогічної культури на Україні. По-друге, тим, що саме українознавство стало нині державною політикою й філософією, науковою системою, що визначає основи освіти, культури, мистецтва, навчання й виховання. По-третє, українознавча едукація орієнтує на здійснення національного виховання через освіту. Термін «едукація» у класичній педагогіці втілює в собі найголовнішу функцію основної школи — олюднення знань, недопущення національного невігластва.

Якщо врахувати, що дотеперішня школа «подавала речі, які відносяться до пізнання нас, або викривлено, або й зовсім не подавала» (Є.Маланюк), то українознавча едукація привносить у зміст сучасного виховання те, що найдужче потрібне Україні — введення роботи школи у національне навчально-виховне русло.

Едукація українознавча чітко орієнтує виховну діяльність учителя на подолання національного нігілізму, бездуховності й манкуртизму в ім'я утвердження української національної гідності й патріотизму вільних громадян незалежної України, забезпечення виходу українського народу на вселюдські обшири. Вона активізує у виховній роботі школи аспект будівничості, українотворення, формування українського «Я».

Визначний український педагог Василь Пачовський у своїй праці «Українознавство у вихованні молоді» відзначав, що в склад українознавства входить весь духовний доробок української нації — українська мова, література, історія, релігієзнавство, філософія, пластичне мистецтво, музика українського народу, господарча діяльність та географія земель, заселених українцями.

В.Пачовський вважав «хребетним стрижнем школи пройняті національним духом науки українознавства». За його визначенням, завдання шкільного українознавства — прищепити учням гордість за

свою національну культуру, що є свідомством нашої рівновартості з державними націями. Школа без українознавства, тобто без свого хребетного стовпа, виховує безхребетну інтелігенцію, яка в хвилі бурі й натиску готова до змінювництва, як безхребетна, схильна до ренегатства не тільки свого народу, але й держави.

За висновком В.Пачовського, маємо виховати нове покоління, яке змінить пасивність та мінливість через недостачу національного світогляду — на твердість, рівновагу й активність у своїй вірності Українській суверенній державі.

Школа, яка понижує, занедбує чи нехтує едукцію українознавчу, тим самим не виконує покладеної на неї виховної функції.

Українознавство в початкових класах — це система поліпредметних знань, практичних умінь і навичок, які дозволяють молодшим школярам, згідно з їх віковими пізнавальними можливостями й досягненим рівнем, засвоїти основні вихідні положення наук про історію, етнічні ознаки, а також певні сторони національної культури, народних чеснот і морально-етичних правил поведінки, громадського, родинно-побутового й виробничого досвіду українського народу.

Педагогічне значення едукції українознавства колосальне. «Бо ж пізнати народ, — відзначав І.Франко, — то значить пізнати людей, що мешкають на певній території, а також пізнати їхнє нинішнє і минуле становище, їхні фізичні й розумові особливості, їхні інститути й економічне становище, їх торговельні відносини й інтелектуальні зв'язки з іншими народами»¹⁸.

2. Виховний ідеал української педагогіки

Ідеал у загальному його трактуванні означає первообраз, взірець досконалості, кінцеву, вершинну ціль людських устремлінь. Це найвища мета, до якої прагнуть люди і яка керує їхньою діяльністю. Звідси до виховного ідеалу відносяться еталон взірцевої особистості, що служить головним орієнтиром у вихованні молодого покоління.

Педагогічна система кожної історичної епохи висуває свій оригінальний чи актуальний уже знаний образ ідеальної людини. Кардинальні зміни в житті суспільства вносять відповідні корективи у виховному ідеалі. То ж цілком закономірно виникає питання про сучасний педагогічний ідеал національного родинно-громадсько-шкільного виховання в Українській державі.

Г.Ващенко виділив і докладно охарактеризував християнський і

загальноєвропейський виховні ідеали, а також традиційний український ідеал людини в їх історичному розвитку. Зокрема, український національний виховний ідеал ним представлений через ретроспективний аналіз українського ідеалу людини перед хрещенням Русі-України, в творах письменників княжих часів, українській народній пісні, в творах українських письменників нового часу.

Г.Ващенко різко негативно поставився до ідеалу націонал-соціалістичного виховання, побудованого на расистській ідеології фашизму. Він також критикував більшовицьку концепцію виховного ідеалу, показавши неминучість її краху із-за хибності філософської бази й шкідливості впливу, спрямованого на формування покірною тоталітарному режимові, безликого, бездушного робота, позбавленого власних поглядів, власних почувань і волі.¹⁹

Дороговказом у педагогічній діяльності вчителя початкових класів має стати національний виховний ідеал, виплеканий впродовж ряду тисячоліть і репрезентований українською народною педагогікою.

Вже в дохристиянський період вихователі дбали про вироблення у дітей та молоді працьовитості, побожного ставлення до природи (пантеїзму), землі-годувальниці й хліба, поваги до старших і предків, витривалості, відваги, чесності й правдивості, що стали первинним окресленням виховного ідеалу. Постійним ідеалом української педагогіки є людина праці, шляхетна в поведженні й свідомо своєї людської й національної гідності.

Після хрещення України-Русі в процесі суспільного прогресу коло ціннісних орієнтацій у вихованні підростаючих поколінь помітно розширюється. Це в першу чергу стосується дотримання норм християнської моралі й мудрих заповідей народної педагогіки в помислах і поведінці українця. В основу виховного ідеалу лягає гармонія душі, тіла й розуму. Так в уяві українського народу постав образ орієнтувального взірця — довершеної людини, в якій вихідним є здоров'я і розум, а визначальним — духовно-моральна досконалість. Домінантне місце серед них займає служіння Богові та Україні («Нема в світі над Бога», «Без Бога ні до порога»). Бог сприймається як Абсолютний Вічний Дух, Свідомість Світу, найвище втілення Добра, Честі, Добрести, Світла, Розуму і Справедливості. Він Всевишній, Милосердний, Всевидящий, Всюдисущий і Всеправедний!

Нааявність в українській народній педагогіці численних афоризмів про здоров'я, розум і моральні чесноти, похвал тим, хто

«на всі руки майстер», «майстер читати і писати», «і швець, і жнець, і на дуді грець», свідчать про чітку орієнтацію її виховного ідеалу на всебічний і гармонійний розвиток особистості, на трудову й мистецьку вправність. В розряд виховного ідеалу підносяться такі риси людини, як ощадність і господарність.

Таким чином, ідеалом українського виховання стає здорова, культурна, щаслива людина з багатогранными знаннями й високими духовно-моральними й інтелектуальними якостями, патріотичними почуттями й працьовитістю, національною і людською гідністю.

Виховна система кожного народу, кожної нації має свій тип досконалої людини. У народів Кавказу — витязь, джигіт, в англійців — джентльмен, у росіян — добрий молодець, у японців — самурай. Цим наочно переконуємося, що виховний ідеал належить до категорії національної.

В українців, починаючи з XV століття, ідеал довшеної людини репрезентується образом українського козака, який надалі знайшов своє продовження й розвиток в образах українського січового стрільця, воїна УПА, самовідданого борця за самостійну Українську Державу.

Національно-визвольний рух українського козацтва перед усім світом заманіфестував волелюбність українського народу, нескореність національного духу, найвищий злет виховного ідеалу, зорієнтованого на формування національно свідомого українця-патріота, проїнятого національною гордістю і власною людською гідністю, розумного, освіченого, витривалого, кмітливого, міцного волею й характером, мужнього й благородного козака-лицаря, будівника й захисника незалежної Української держави, безмежно відданого рідній землі й вірі християнській, народу й Батьківщині. Тому «при зарахуванні воїнів до запорозького коша запитували не про горілку, а про мову й віру. Якщо визнаєш мову — визнаєш народ».20

Бути чи зватися українським козаком — велика честь для українця. Завдяки цьому слово «козак» дуже популярне на Україні. Від козаччини постала ціла низка надзвичайно поширених українських прізвищ: Козак, Козаченко, Козачук, Козакевич, Козачок, Козачинський.

Узвичаєною нормою стало іменувати козаком не тільки учасників війська запорізького, але і його потомків. Цим словом нерідко називають також молоденького, ставного парубка, а також відважну, завзяту людину, або й просто юнака чи навіть хлопчика,

жи
на
під
на
пр
по

коли хочуть його у чомусь відзначити чи за щось гарне похвалити. Скажімо, за те, що учень відмінно вчиться.

Варто відзначити, що козацька педагогіка, а з нею й ідеал досконалої (довершеної) людини українця, стосувалася не лише осіб чоловічої статі. Вона мала також пряме відношення й до виховання дівчини, жінки. І теж функціонувала у напрямку формування з неї досконалої особистості. Адже добре вихована дівчина, сестра, кохана, дружина, мати завжди допомагала чи сприяла юнакові, братові, нареченому, чоловікові, синові в його козацьких справах.

Імення «козак» для хлопця чи «козачка» для дівчини сприймаються як найвища похвала. Тому з особливим натхненням співаються і сприймаються нині, піднімаючи патріотичний дух, чудові українські козацькі, стрілецькі й повстанські пісні.

Із сказаного видно, що виховний ідеал української педагогіки в своїй основі цілком самобутній, бо зародився, виріс і зміцнів на власному національному ґрунті, на засадах української народності, творчо увібравши в собі провідні елементи християнства й загальноєвропейської культури.

То й головною суттю сучасного виховного ідеалу української педагогіки є формування повновартісної, індивідуально вираженої, всебічно й гармонійно розвинутої особистості.

Хід втілення виховного ідеалу початковою школою у звичайній мірі залежить від тих взірців для наслідування, на які зорієнтовані її учні. Тим більше, що сприйняття ідеалу учнями початкових класів носить своєрідний характер. Він, як правило, втілюється в них через образ конкретних людей, улюблених героїв чи позитивних персонажів з народних казок, легенд, оповідань, творів художньої літератури, кінофільмів тощо. Вибір ідеалу здебільшого нестійкий. Орієнтація мінлива. Дитина легко й довільно вибирає собі ідеал і так само легко й безболісно розлучається з ним, переорієнтовуючись на інший. За основу його виборів служать здебільшого якісь яскраві ефектні зовнішні ознаки облюбованого образу, нерідко зовсім не суттєві, а то й цілком другорядні. А тому допомога вчителя у вдалому виборі школярем свого ідеалу вкрай необхідна.

3. Народні звичаї і традиції як могутній змістовий фактор виховання учнів початкових класів

Кожен молодший школяр перебуває в сфері величезного виховного впливу як народних, так і шкільних звичаїв і традицій. Тому

й глибоке знання їх педагогічної суті та опора на них у виховній діяльності вчителя початкових класів є обов'язковою.

Традиція (від лат. *traditio* — передача) — досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т.ін., що склалися історично й передаються з покоління в покоління. Педагогічне значення народних традицій полягає в тому, що вони одночасно виступають як результат виховних зусиль народу на протязі багатьох віків, і як незамінимий виховний засіб. Через систему традицій кожен народ відтворює себе, свою духовну культуру, свій характер і психологію у своїх дітях.

У нерозривній єдності із традиціями знаходяться народні звичаї.

Звичай — загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті певного народу, суспільної групи, гурту, об'єднання та ін.

Педагогічні функції їх обох по суті ідентичні: обидвоє служать засобом збереження і передачі від покоління до покоління досвіду народу, зміцнення порядку й форми життя, регламентації і контролю поведінки індивідів, посилення їх зв'язків з тою соціальною групою — нацією, суспільною верствою, формацією, до якої вони належать.

Все ж таки, поруч із спільними, існують також деякі досить важливі специфічні риси, що стосуються у першу чергу самої технології педагогічної дії та її результативності, які проявляються по-різному.

Народна традиція своє виховне завдання розв'язує через регулювання духовних якостей індивіда, необхідної для правильної його поведінки.

Звичай виводить поведінку кожної підростаючої особистості на життєву стежу, прокладену старшим поколінням, через детальну регламентацію дій у кожній конкретній ситуації без особливої мотивації чи яких-небудь духовних приписів, оскільки норми поведінки людини цього не потребують, бо виконуються майже автоматично, ставши звичкою.

Серед народу існує немало правил і приписів, виражених у крилатих народних висловах, прислів'ях і приказках, кожний з яких дає вказівку на те, що потрібно робити чи не робити, і залишає в тіні мотивування вчинку, як-от: «Нових друзів наживай, старих не забувай», «Не прись бути найвищим, а вчись бути корисним», «Зобов'язався словом — закріпи ділом» і т.д.

Зовнішньою стороною звичаю виступає правило поведінки — детальний припис вчинку в конкретній ситуації. У той час, як і в

традиції, провідною завжди виступає норма чи принцип поведінки. Отже, проглядається певна виховна закономірність — педагогічні механізми в них діють по-різному: у звичаї — шляхом детальних приписів вчинків у конкретних ситуаціях, у традиції — через формування відповідних духовних якостей людини. Внаслідок цього виховні наслідки теж виходять дещо диференційовані: звичай формує звички прості, тобто стереотипні, напівавтоматичні, а традиції — складні, що виражають певну спрямованість поведінки.

Але в результаті ні в якому разі не применшується педагогічне значення звичаю, оскільки обидва види звичок у людини є життєво необхідними. Мало того, рівень звичок складних визначається якістю звичок простих, бо перехід від простого до складного є об'єктивною закономірністю педагогічного процесу, а в деяких випадках навіть категоричною необхідністю. Соціалізація дитини в перші роки її життя без вироблення у неї простих звичок була б неможливою, оскільки індивідуальний розвиток кожної людини йде по шляху від простих до складніших суспільних відносин.

Із вищесказаного випливає ще один дуже важливий педагогічний висновок: кожна новонароджена людина в процесі свого росту й духовного розвитку набуває досвіду етичної поведінки спочатку через засвоєння звичаїв, а потім через сприйняття традицій.

Завдяки звичаям дитина звикає притримуватися правил поведінки значно раніше, ніж розуміти їх моральну суть. При цьому все це відбувається в молодому віці, коли кожна людина в найбільшій мірі сприймає вплив етичного (національного) середовища. Педагогічна сила звичаю полягає в тому, що він підсилюється фізіологічним виробленням певних умовних рефлексів, які формують стереотипну поведінку.

Традиції народної педагогіки наділені ознакою високого одухотворення. Завдяки їм у гущі нашого народу впродовж віків живуть, естафетно передаючись від покоління до покоління, такі благородні людські якості, як любов до рідної землі, отчого краю і домівки, де виріс і став людиною, повага до батька-матері, світлої пам'яті своїх предків, до рідної мови, історії, відчуття належності до народу, усвідомлення себе як його кров і плоть, прагнення пізнати, зберегти й передати його духовні надбання у спадок своїм дітям, внукам, правнукам.

Значення традицій у наш час полягає не тільки в тому, що вони надійно захищають національну самобутність нашого народу,

але ще й у тому, що в несприятливих екологічних умовах вони орієнтують людину на одухотворення її виробничої діяльності. Науково-технічний прогрес не принесе щастя, якщо він не буде доповнюватися прогресивними змінами в соціальному, моральному й культурному житті людства. Неминучість прогресу пов'язана із збереженням людського в людині і природного в природі — ось першочергове завдання педагогіки. І тут роль традицій особлива.

Традиція не тільки вчить жити, але й зобов'язує жити згідно з її вимогами й настановами, тобто жити не тільки для того, щоб існувати, але й присвятити своє життя певній благородній меті, вірі, мрії і добру.

Традиція — фундамент національного так же, як національне — фундамент культури. Тому відчуження людини від національної культури робить її безлікою. А людина знеособлена, позбавлена власної індивідуальності, не здатна створювати духовні цінності, бо для духовних зусиль замало тільки бажання чи навіть таланту, а конче потрібне ще відмінне від інших світовідчуження, самобутнє сприймання навколишнього. Безродний гомункулус — ворог будь-якого народу.

Знищена традиція до добра не доведе. Коли порушується спадкоємність поколінь, ламається народне свято, то на зміну їм приходять безпросипні п'ятики. Відречення від рідної мови породжує суржиковий сурогат і отупіння розуму. Коли вмирає народна пісня, її заміняє одурманюючий шоуністичний поп-гоп-галас, який своїм грюком наче намагається заглушити тугу за втраченою задушевністю, придушити совість і честь.

Висушуючи душі людей, знищення традицій неодмінно веде до морального, духовного, культурного та економічного занепаду.

У народі кажуть, що той, хто цурається звичаїв і традицій рідного краю, карається Богом і людьми. Він тиняється по світу, як блудний син, зрадник, перекотиполе, і ніколи й ніде не може знайти собі притулку та пристанища, бо він загублений для свого народу.

У тих батьків та вчителів, які не дотримуються народних звичаїв і традицій, виростають діти, які стають дегенератами.

Традиції, за словами В.Сухомлинського, можна порівняти із скарбничкою, куди кожне покоління кладе свій маленький коштовний внесок. З маленьких крихіток складаються великі скарби. Велике мистецтво й майстерність, гаряче серце й холодна мудрість потрібні для того, щоб ці скарби не розтринкувати, а вміло використовувати в духовному житті наступних поколінь, дбаючи про збагачення

скарбнички новими коштовностями.

4. Особливості виховання дівчаток і хлопчиків

Виховання за своєю головною суттю є керівництво розвитком особистості. Але жодне керівництво неможливе без знання керованих структур і їх взаємин між собою. Щоб належно організувати педагогічний процес у початкових класах, треба знати й неодмінно враховувати статеві особливості дівчаток і хлопчиків.

Стать — це комплекс репродукції тілесних, поведінкових і соціальних ознак, що визначають індивіда як чоловіка (хлопчика) чи жінку (дівчину).

Традиційно виховання у всі часи в певній мірі спрямовувало формування особистості дівчаток і хлопчиків у відповідне русло, сприяючи становленню їх статевої свідомості й відповідної фемінінної (жіночої) чи маскуліної (чоловічої) поведінки.

Статева свідомість — це система знань, особистісних уявлень і цінностей, які одночасно формують мотивацію й переживання індивідом свого буття як представника статі. В обов'язок учителя входить дбати про вироблення в молодших школярів здатності адекватно усвідомлювати й переживати свої фізіологічні й психологічні особливості з існуючими в суспільстві соціальними й моральними нормами і завдяки цьому встановлювати оптимальні стосунки з людьми своєї й протилежної статі у всіх сферах життя. Головні статеві особливості виховання полягають у тому, що хлопчиків слід виховувати в їх маскулінному статусі, а дівчаток — у фемінінному.

Однак статевий підхід у практиці виховання молодших школярів нерідко порушується. Порушення бувають різні. Кожне з них має певні причини. Наприклад, те, що дітей вдома переважно виховує лише мама чи бабуся, в дитсадку — вихователька, а в початкових класах — вчителька, хиллять не тільки дівчаток, але й хлопчиків у бік фемінізації. Вихователі-чоловіки, а то й жінки з твердим характером нерідко ведуть і хлопчиків, і дівчаток до маскуліності. А ще частіше орієнтація йде на «безстатеву» особу, що теж носить протиприродний характер і завдає великої шкоди вихованню, вихованцям і суспільству в цілому.

Внаслідок панування «одностатевого» чи «безстатевого» виховання губляться надзвичайно цінні різниці в духовно-моральних і поведінкових властивостях осіб протилежних статей, безжалісно

руйнуються національні риси особистості.

Ігнорування особливостей виховання дівчаток і хлопчиків зумовлене як байдужістю самих учителів у ставленні до цього надзвичайно важливого питання, так і незнання його справжньої суті. Свідченням цього можуть бути хоч би ті характеристики, які дають вчительки початкових класів, переважно жінки, учням: дівчатка — «чемні, смирні, акуратні, лагідні, послушні, ретельні, ласкаві, привітні, згідливі», а хлопчики — «бешкетні, непосиди, зухвалі, рухливі, пустотливі, ліниві». Неважко помітити, що названі ознаки в основному підкреслюють «зручність» дівчаток і «незручність» хлопчиків для педагога. Одні вчителі вдаються до категоричної поляризації: «дівчатка — виховані», а «хлопчики — ні». Інші бачать «дві сторони одної медалі» й дають дещо докладніші оцінки, типу: «так, але», «ні, однак», як-от: «так, дівчатка згуртованіші, але не дуже дружні»; «ні, хлопчики уважні, однак не стримані». Іноді характеристики егоцентричні: «дівчатка ласкаві до мене, а хлопчики зухвалі».

Якщо йти за емпіричними характеристиками практиків, то виходить, що дівчатка ближчі до умовного портрета «хорошого» учня, особливо в умовах поки що фемінізованої початкової школи. Бути «поганим» учнем стало своєрідною прерогативою хлопчиків.

Наївно було б очікувати, що дівчатка й хлопчики можуть ідентично сприймати й виконувати шкільні обов'язки. Не дивлячись на те, орієнтація на «безстатевого» учня живе в школі й досі, негативно відбиваючись на вихованні, навчанні й нормальному формуванні особистості.

«Я» завжди походить від «ми», але ніколи не виступає його точною копією. В педагогіці найтрудніше — вміло застосувати професійні знання й уміння стосовно до конкретної дитини. Тому виховує все, але не все є вихователем.

Особливості виховання дівчаток і хлопчиків закладені в специфіці їх людської природи. Специфіка поведінки дівчаток і хлопчиків існує з перших днів їх життя. Як встановили дослідники, дівчатка в середньому довше сплять. У них нижчі пороги тактильної, дотикової й больової чутливості. Зате в хлопчиків міцніші м'ускули. У дівчаток більша емпатична здібність, краще розвинений слуховий аналізатор, у хлопчиків — зоровий. Дівчатка дуже люблять солодке. Вони більше реагують на плавну музику, а хлопчики на переривчасті звуки. Дівчатка балакучіші й мають вищі мовні здібності. Хлопчики агресивні й успішніші в математиці.

З початком шкільного навчання статеві різниці знаходять відображення в успішності й поведінці. Шкільна адаптація у хлопчиків порівняно гірша, ніж у дівчаток, які впродовж усього навчання, як правило, мають вищі показники успішності й поведінки. У кінці навчального року в хлопчиків 3-10 років втомлюваність проявляється більше, ніж у дівчаток. Інтерес до вирішення трудних завдань у хлопчиків вищий при матеріальному, а в дівчаток — при емоційному заохоченні успіхів.

Хлопчики краще впоруються із завданням наодинці, а дівчатка — у змішаній за статтю групі. Виховний вплив освітнього рівня сім'ї й домашньої педагогіки на дівчаток вищий, ніж на хлопчиків. Рівень домагання у хлопчиків вищий. Вони автономніші й не дуже полюбляють заохочувані дорослими види діяльності, наполегливіші в досягненні своїх цілей, напруженіші й схильні до ризику. Однак, порівняно з дівчатками, менше виконавські, гірше контролюють свою поведінку. При малій кількості взаємного вибору дівчатка частіше вибирають хлопчиків.

Особливо яскраво статева різниця проявляється у віці 9-10 років. У школярів виникає сильна потреба в кооперації з людьми своєї статі. Учні наче приміряються до дорослих статевих ролей. В сім'ї це проявляється прагненням до тісного контакту з батьками своєї статі. Якщо в цей час розпадається сім'я, то хлопчики переживають розлучення батьків значно важче, ніж у дошкільному чи старшому шкільному віці.

Дівчатка, які шукають схвалення дорослих, не гублять, на відміну від хлопчиків, прихильність ровесників. У хлоп'ячому середовищі така тенденція різко знижує популярність його володаря.

Спілкування із ровесниками в цей період відзначається яскравою статевою сегрегацією (розмежуванням). Дівчатка й хлопчики розділяються на два окремі табори. «Зрада» своєму таборові різко осуджується. Різностатева дружба рідка і, як правило, втаюється від ровесників своєї статі. Інтереси різко поляризовані за статтю. Але дівчатка й хлопчики не розділяються глухою стіною. Статева сегрегація співпадає з прагненням звернути на себе увагу уподобаного представника іншої статі або утвердити себе як представника своєї статі не тільки в очах одноставевих ровесників.

Дівчинка привертає увагу хлопчика переважно голосним сміхом, жартом чи кокетуванням. У хлопчиків ставлення до дівчинки виражається зовнішньо агресивно. Але серйозних конфліктів це

руйнуються переважно не викликає. Хлопчик таким чином, не «зраджуючи» своїй статі, показує дівчинці, що звернув на неї увагу і звертає її увагу на себе.

Ігри й заняття хлопчиків підкреслено маскулінні: фізкультура, спорт, військові ігри, космос, пригоди, «чоловічі» гуртки за інтересами, якими й керують, як правило, чоловіки. Хлопчики зачитуються пригодницькою, військовою, лицарською (козацькою), детективною тематикою й наслідують яскравих маскулінних героїв. Чоловіча поведінка нерідко проявляється в грубих манерах явно негативного характеру: спробах палити цигарки, намаганні по-особливого спльовувати, ступати особливою «чоловічою ходою», держати руки в кишенях тощо. Звичайно, що всі ці деталі дуже залежать від часу й моди.

У хлопчиків проявляється особлива потреба близькості до батька, наявності спільних із ним справ. Якщо батька немає або відносини з ним кепські, то виникає потреба в заміні його іншою чоловічою фігурою в особах керівника гуртка, тренера спортивної секції, учителя.

Дівчатка в своєму колі обговорюють літературних і реальних «принців» і «лицарів», починають збирати портрети знаменитостей, переважно популярних артистів, і в кого-небудь із них «закохуватися», заводять перші записники, де фіксують ліричні пісні, вірші й влучні народні вислови, вникають у жіночі справи (обмінюються викрійками, в'язанням, вишивками, кулінарними рецептами та ін.). Виникає особлива потреба в емоційній близькості до матері. Якщо в цей період батько йде з сім'ї, то досить типовим, на відміну від хлопчиків в аналогічній ситуації, виступає страх за маму. Все, сказане вище, звичайно, зовсім не означає, що хлопчик не може цікавитися, наприклад, кроєм і шиттям (на Україні непоодинокі випадки, коли хлопці прекрасно вишивають), а дівчатка — моделюванням літаків. Але такі заняття вимагають від учня, особливо хлопчика, чималої особистої мужності, щоб протистояти кепкуванням з боку однокласників та незадоволенню дорослих. Розумна підтримка учня з боку вчителя допомагає розрядити ситуацію. Твердий розподіл праці на «чоловічу» й «жіночу» навряд чи доцільні.

Учитель початкових класів має вміти залучити своїх учнів до цікавих і корисних занять відповідно до схильностей вихованців і настанов фемінінності-маскулінності. Не менш важливо навчити їх орієнтуватися в маскулінних і фемінінних цінностях, бачити гарне в

особах протилежної статі.

Статева різниця, перехід на новий соціальний рівень, пов'язаний з навчанням у початкових класах і завершенням формування основних рис характеру, визначають поведінку дітей і тактику вихователів. При продовженні статево-рольового розвитку в молодшому шкільному віці все чіткіше простежується вияв сексуально-рольовий, що вимагають розуміння й делікатності ставлення з боку вчителів. Затруднення виховної роботи пов'язане з проявом у цьому віці дисоціації (різниці) темпів розвитку дівчаток і хлопчиків.

Проблема статі загострюється у зв'язку з наближенням пубертатного періоду (статевого дозрівання), що посилює потребу статевого усвідомлення. Тому вчитель початкових класів повинен прикласти чимало зусиль над прищепленням учням моральних настанов у взаєминах статей.

Важливо, щоб молодші школярі могли переживати на уроках, дозвіллі й усвідомлювати свою різницю у статево-рольовій справі, могли допомагати одне одному як рівноправні, але не тотожні партнери.

РОЗДІЛ IV. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

1. Поняття про засоби, методи, прийоми і форми виховання

У системі педагогічного впливу сучасної початкової школи чітко виділяються й функціонують такі компоненти, як засоби, методи і прийоми виховання молодших школярів.

Засоби виховання — це ті види діяльності, явища чи предмети, які можуть впливати на дитину в певному напрямку. Вони поділяються на дві категорії — природні й надприродні.

До природних засобів виховання належать: рідне слово, фольклор, авторитет батьків, праця, навчання, навколишня природа, домашній побут, національні звичаї і традиції, громадська думка, духовно-моральний клімат сім'ї, суспільний досвід, преса, радіо, телебачення, режим дня, література і мистецтво, книга, кіно, театр, музеї та виставки, ігри та іграшки, мітинги, демонстрації, страйки, фізкультура й спорт, свята, обряди, символи, атрибути, реліквії тощо.

До надприродних засобів виховання відноситься релігія.

Засобами виховання виступають, з одного боку, різні види діяльності дітей (ігрова, навчальна, трудова, фізкультурна, мовленнєва, пізнавальна, розумова тощо), а з другого боку, сукупність предметів і явищ матеріальної та духовної культури, залучене для педагогічного впливу на вихованців, — образотворче і музичне мистецтво, науково-популярна й художня література, наочні посібники, книги (довідники, словники), вжиткові речі й предмети.

Всякий педагогічний засіб застосовується тільки тоді, коли він доречний, відповідає меті виховання.

До засобів тісно прилягають методи виховання, які перебувають між собою в органічному взаємозв'язку. Однак поняття не є тотожними, бо засіб і метод мають між собою істотну різницю. Найголовніша з них полягає в тому, що поняття засобу ширше від поняття методу. Засоби виявляють свою активність у процесі виховання. Кожний засіб може мати певну систему методів.

Успіх виховання залежить від багатьох причин і насамперед від застосування правильних його методів.

Метод (від гр. — шлях дослідження, спосіб пізнання) — спосіб пізнання дійсності і її відтворення в мисленні, невід'ємний компонент виховного процесу. В найширшому розумінні це — шляхи, завдяки яким реалізуються як загальні цілі виховання, зумовлені суспільством, так і конкретні завдання педагогіки.

Таким чином, методи виховання у початковій школі — це способи, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований педагогічний вплив учителя на свідомість і поведінку молодших школярів, на формування благородних якостей й збагачення їх необхідним життєвим досвідом.

Інакше кажучи, методи виховання — це способи взаємозв'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на вирішення насущних виховних завдань. При такому підході дитина виступає як об'єкт і суб'єкт виховання.

У теорії методів існує ще поняття прийому як часткове вираження методу, що актуалізує його дію при певних конкретних обставинах. По відношенню до методу прийом носить частковий, підпорядкований характер. Наприклад, під час навчання дитини виконувати якесь завдання, вихователь вдається до прийому показу трудової дії, що розкриває точність виконуваних операцій. При розкритті моральної норми використовується прийом конкретизації

через посилення на художні образи, взірцеві вчинки, народні притчі тощо.

Якщо методи виховання прийняти за систему, то прийоми в ній стануть підсистемою.

Методів виховання в сучасній педагогіці чимало. Але появились вони не відразу. Та й саме розуміння цього складного педагогічного явища викристалізувалось поступово. Виникають методи емпірично, в процесі практики родинного, шкільного й громадського виховання, у безперервних виховних пошуках батьків, учителів, вихователів й стали предметом надбання відповідно народної педагогіки і шкільної, об'єктом теоретичного аналізу етнопедогогіки і педагогічної науки. Таким чином, сучасні методи виховання становлять собою сплав традицій педагогіки народної і професійної.

Форми організації виховної роботи за змістом дуже близькі до форм виховання. Виділяються такі форми організації виховної роботи, як масова (свята, змагання), групова (наприклад, гуртки, спортивні секції), індивідуальна.)

Методи виховання діляться на:

- 1) загальні й часткові;
 - 2) традиційні і нетрадиційні (нестандартні).
- Загальні методи мають застосування у всіх видах виховання (наприклад, інформація, бесіда, роз'яснення), а часткові — лише в певних (наприклад, гімнастика, гра в теніс домінують тільки у фізичному вихованні).

Традиційні (канонічні) методи ті, що обґрунтовані педагогічною наукою й поширені в шкільній практиці виховання учнів початкових класів.

Нетрадиційні (нестандартні) методи виховання будуються на принципах народної педагогіки, презентуючи використання виховної скарбниці народної мудрості в роботі вчителя початкових класів.

Звичайно, що методи виховання, як і їх засоби, не закрістенилі. Кожен етап у розвитку школи, сім'ї, суспільства може вносити певні корективи у виховну методіку, зокрема щодо її змісту та застосування, чи зумовлювати появу нових методів. Остання тенденція особливо активізувалась у зв'язку з відродженням на Україні національної системи родинно-шкільного виховання.

У педагогічній науці досить виразно накреслилась лінія та проведення аналізу й класифікації як традиційних (канонічних), так і нетрадиційних методів виховання. Вдале їх вирішення має як

теоретичне, так і практичне значення, бо дозволяє бачити їх повну палітру в системному й динамічному вираженнях, сильні й слабкі функціональні сторони, визначити оптимальні умови їх розвитку, спрогнозувати перспективи дальшого педагогічного винахідництва.

Правда, остаточного варіанта в зроблених класифікаціях покищо немає. Одні вчені ділять усі методи виховання на три великі групи, інші — на чотири. До того ж різні підходи намітились не тільки щодо кількості груп, але й у їх якісних характеристиках. Виходить, що для того, аби мати остаточну класифікацію методів виховання, треба покласти в основу її здійснення загальноновизначений науковий критерій. Однак покищо такого єдиного критерію не вироблено. Сучасна педагогічна наука перебуває на стадії його пошуків, що також дуже цікаво й корисно, бо дає змогу по-справжньому збагнути глибинну суть методів у їх надзвичайно різноманітних, складних і суперечливих вираженнях та взаємозв'язках. Цим, очевидно, й пояснюється той факт, що в наявних класифікаціях за основу взято, як правило, не одна, а декілька сторін виховного процесу.

Оскільки вчитель початкових класів повинен вміти вправно користуватися у своїй роботі як традиційними (канонічними), так і нетрадиційними (нестандартними) методами виховання, то й знання їх суті й можливостей дії кожного з них для нього обов'язкове.

2. Традиційні (канонічні) методи виховання та їх класифікація

Процес формування особистості об'єднує в собі такі компоненти:

- 1) вплив на свідомість вихованця через переконання і навіювання, збудження інтересу до певної норми;
- 2) показ взірця як моделі для наслідування;
- 3) організацію діяльності дитини, спрямованої на закріплення поглядів, звичок, потреб і переконань, або й в основу класифікації традиційних (канонічних) методів виховання, як правило, кладеться цілісна структура діяльності, яка включає в собі її усвідомлення, організацію, стимулювання та мотивацію.

Найпридатнішою для практичного користування у початковій школі є класифікація, за якою методи виховання молодших школярів поділяються на три групи:

- 1) методи формування свідомості особистості (поглядів, переконань, ідеалів);

2) методи організації життєдіяльності учнів;

3) методи стимулювання.

Звичайно, наведени вище поділ виховних методів досить умовний. Адже будь-яке завдання виховання може бути в повній мірі розв'язане всією сукупністю методів, а не окремишними.

Розширення сфери спілкування й діяльності у зв'язку з вступом дитини до школи, їх розмаїття й новизна, а часом несподіваність ситуацій постійно ставлять перед нею безліч питань і спонукають до роздумів, пошуків їх розв'язання. Але життєвий досвід молодших школярів невеликий. І знань бракує. То й погляди його, з розрахунку на допомогу, звернені до вчителя.

Методи формування свідомості молодшого школяра, тобто перша група методів, якраз і розрахована на те, щоб через вплив на свідомість, почуття й волю вихованця прищеплювати йому правильні життєві погляди, судження, переконання, ідеали.

Свідомість дитини — це сприйняття, розуміння нею навколишнього, усвідомлення якогось явища, події чи вчинку, в т.ч. й власного. Погляди репрезентують засвоєні особистістю знання й ідеї світоглядного характеру. Судження — думка школяра про що-небудь, погляд на щось, висловлення своїх думок і поглядів відносно предметів і явищ. Переконання — це тверда виявленість, певність у чому-небудь, віра в щось. Ідеал — зразкове, досконале, гідне для наслідування. Всі вони відображають світоглядні принципи особистості й формування на основі знань й особистого досвіду діяльності, відносин і поведінки, словесного впливу.

До провідних традиційних методів формування свідомості учнів початкових класів належать: роз'яснення, переконання (як дія за значенням переконати, переконувати), розповідь, бесіда, читання. Всі вони в тій чи іншій мірі здатні здійснювати цілеспрямований вплив на свідомість вихованця з метою формування в нього позитивних рис характеру й волі, спонукання до суспільно корисної діяльності, культурної поведінки, або ж подолання негативних проявів. Вони також збагачують розум дитини потрібними знаннями, виробляють належні життєві установки, ціннісні орієнтації.

Роз'яснення — те, що вносить ясність у що-небудь, сприяє з'ясуванню чогось. До цього виховного методу вчитель початкових класів вдається дуже часто, щоб поінформувати про зміст нових для учнів понять, факторів чи явищ для розкриття їх суті, основні компоненти, ознаки, зв'язків, закономірності, практичне значення. Ціль

роз'яснення — розкрити соціальний, духовний, морально-етичний, естетичний зміст тих чи інших подій, вчинків, допомогти учням сформувати в собі правильні оцінки поведінки й людських взаємин. Так, починаючи з першого класу вчитель через роз'яснення схиляє дітей до розуміння й дотримання законів Української Держави, норм і правил громадського співжиття, дотримання громадського порядку, роз'яснює Правила для учнів, Правила дорожнього руху.

Переконання належить до методу, що має за мету доводити, схилити учня повірити в доцільність того чи іншого кроку поведінки, погодитися з оцінкою певного факту чи події.

Переконуючи учнів, учителі повинні з повагою ставитися до них, до їх запитів та інтересів. Переконувати слід серйозно, без лишнього моралізування.

Щоб переконувати, потрібні не тільки факти й логіка, але і власна переконаність, палка віра в справедливість певної дії, вміння домагатися індивідуального впливу на молодших школярів.

Індивідуальний вплив базується на врахуванні вчителем у процесі виховання індивідуальних особливостей своїх учнів: рівня їх вихованості, інтересів, життєвого досвіду. Згідно з педагогічним принципом оптимального поєднання фронтальних, групових та індивідуальних форм виховання у кожному конкретному випадку треба знаходити найраціональніші прийоми індивідуального впливу на молодших учнів, вказівки, поради для них.

Оскільки активність молодшого школяра носить наслідувальний характер, то й велику виховну роль тут відіграє переконання прикладом.

Приклад — те, що учневі варто наслідувати, зразок, конкретний вияв чогось, певна діяльність або поведінка якоїсь особи. Це тим більш важливо, що молодший школяр у своєму прагненні стати дорослим бере в якості взірця для наслідування приклад дорослих, поважних для нього людей. Добре, якщо це приклад позитивний. Погано, коли він негативний. А таке, на жаль, буває. Дітей іноді приваблюють порушники шкільної дисципліни, бешкетники своєю зухвалістю й хизуванням. У даній ситуації треба негайно змінити орієнтацію учня, протиставивши шкідливому впливові статечний, зробивши його життя цікавим, змістовним і привабливим. Велику притягальну силу для дітей мають образи народних героїв, позитивні персонажі з фольклору й дитячої літератури. Переконання дає найбільший ефект у поєднанні з іншими методами виховного впливу, в

тому числі з розповідями, бесідами, читанням.

Розповідь — усне, словесне повідомлення вчителя про когось чи що-небудь. Вона завжди була й залишається дійовим методом ідейного, морально-етичного, трудового, розумового й естетичного виховання учнів початкових класів. Теми розповідей можуть бути різноманітні. Учні охоче слухають розповіді свого вчителя, особливо тоді, коли вони торкаються животрепетних питань, викликають у дітей моральне довір'я, готовність до співпереживання, позитивний відгомін душі.

Бесіди, тобто розмови вчителя з учнями, покликані привернути увагу вихованців до оцінки суспільних подій, вчинків, явищ, творів літератури й мистецтва і на цій основі формувати в них культуру поведінки, сумлінне ставлення до виконання своїх громадських, трудових і моральних обов'язків, риси українського патріотизму.

Метод бесіди активно використовується у початковій школі для розширення кола уявлень і понять учнів у галузі шкільного, громадського й державного життя, політики, родинно-побутових і виробничих відносин, науки й техніки, фізкультури й спорту, етики й естетики.

Чим частіше бесідує вчитель із своїми вихованцями, тим сильніше розвиває їх допитливість, розумову активність, здатність спостерігати, зіставляти, робити висновки, розрізняти добро і зло. Приводом для бесіди в класі може стати поставлене учнями запитання, певна політична подія чи випадок у школі. Однак бесіда з школярами не зводиться тільки до відповідей на запитання, «що добре, а що погане?». Прочитана книга, побачений спектакль чи кінофільм, ювілей історичної дати, державне свято — все це благодатна основа для корисної бесіди. Приводом для бесіди може стати той чи інший проступок дитини, каприз.

Бесіди, якщо вони протікають вільно й задушевно, зближують учнів і вчителя, створюють у класі атмосферу взаємного довір'я та поваги, будять допитливість й охоту до читання.

Читання в молодшому шкільному віці охоплює дитячу літературу різних жанрів: художню, науково-фантастичну, науково-популярну, фольклор, періодичні видання, підручники. Керівництво читанням дітей в початковій школі входить у систему виховання як один із провідних її компонентів. Тактовно спрямоване дитяче читання, обговорення прочитаного активно впливає на формування особистості. Відкриття доступу до всіх видатних творів української й

зарубіжної літератури, як і до всіх кращих пластів національної культури, зняття колишніх офіційних заборон, в умовах вільної України відкрили справжні можливості для їх використання у вихованні учнів.

Поки діти вчаться читати, вчитель сам організовує голосні читання. В міру оволодіння учнями технікою читання педагог прилучає до цієї роботи й самих учнів, допомагає їм вибрати потрібні книги, дає поради щодо організації індивідуального домашнього читання.

Наступна група традиційних методів — методи організації життєдіяльності учнів націлюючих молодших школярів на «єдність слова і діла», що має колосальне значення у формуванні особистості.

Адже виховання є не що інше, як вправління у правильному вчинку.

Виховання високої свідомості, міцної дисципліни й культури поведінки, гартування волі й характеру не може успішно здійснюватися, якщо воно обмежується тільки проповідуванням ідей, поглядів і норм поведінки. Треба ще втілювати їх на практиці, привчати змалку дітей дотримуватися даної вимоги.

«Не потрібна особлива спостережливість, щоб кожний міг помітити в собі три сфери душевного життя, у яких душа, по суті своїй, що прагне до життя, тобто до діяльності, працює без утоми. Перша з цих сфер дає людині розумове чи теоретичне життя; друга — життя почуттів, або, як звичайно говорять, дає життя серця, а третя — життя дії, або життя практичне»²¹, — писав К.Ушинський. Кожна людина, а тим більше дитина, схильна до руху, хоче щось робити, бо, за словами Ушинського, «мучить її прагнення до діяльності, яка живе в ній і вимагає поживи».

Таким чином, сама природа дитини вимагає широкого застосування у вихованні методів організації її життєдіяльності, до яких в умовах початкової школи належать: привчання, вправління у діяльності, доручення, режим.

Вже з перших днів приходу до школи виникає потреба привчати дитину дотримуватися норм шкільного життя: не порушувати режимних моментів, бути уважною на уроці, доброзичливо ставитись до товаришів, не переказувати свою провину на інших, працювати спільно, не підказувати тощо. Привчання представляє собою організацію планомірного й регулярного виконання дітьми певних дій з метою перетворення їх у звичку, поводитися чемно.

Звичка виражається в дотриманні певного способу дії, манери поведінки. Виховання, побудоване на виробленні гарних звичок на

основі привчання, міцне й благородне. За словами К.Ушинського, «гарна звичка — це моральний капітал, покладений людиною у свою нервову систему».

Привчання у початкових класах при вмілому його використанні дає прекрасні виховні наслідки. Провідні педагогічні умови його застосування: ясне усвідомлення того, що повинно бути засвоєне; чітке й лаконічне роз'яснення способу дії, правила; достатність часу для здійснення задуму; спочатку домогтися точності виконуваної дії, а потім швидкості; доброзичливий контроль за якістю дії й конкретне визначення перспектив для її удосконалення.

Найкращий спосіб привчання той, що йде через саму організацію життя молодших школярів, вправляючи їх у правильній поведінці.

Вправління у загальному розумінні означає вироблення певних якостей і навичок систематичною працею, тренуванням. Вправлінням у виховній роботі називається створення вихователем таких умов, у яких учень повинен буде діяти відповідно до норм і правил поведінки.

Привчання і вправління, хоч і тісно взаємопов'язані, однак зберігають разом з цим за собою і певну різницю. Якщо привчання виробляє в учня якусь сторону певної дії, то вправління спонукає оволодіти правильним вчинком повністю, у всьому його змістовому, структурному й ціннісному вираженні.

Спираючись на привчання, вправління передбачає багаторазове повторення, закріплення, зміцнення й удосконалення цінних способів дій як стійкої основи культурної поведінки.

Правильно організоване вправління у діяльності включає в собі всі ланки волевиявлення — визначення цілі, розчленування діяльності на операції й дії, планування дій і їх виконання. В основі вираження повинна бути реальна життєва ситуація, в яку вчитель початкових класів ставить молодших школярів, переслідуючи певну виховну ціль. Наприклад, із метою вироблення у дітей бережливого ставлення до книги він організовує «книжкову лікарню» в класній та шкільній бібліотеках.

Метод вправління часто реалізується через доручення — покладення на школяра виконання якогось обов'язку, певної роботи чи конкретної справи. Вони впливають найчастіше з потреб шкільного й домашнього життя, як-от: чергувати в класі, бути класним бібліотекарем, організувати тематичну виставку з рукоділля чи дитячих малюнків, доглядати кролів тощо. Щоденне виконання

доручень, одержаних від учителя, батьків, дитячих об'єднань, дисциплінує учнів, формує почуття відповідальності, вчить раціонально використовувати час, переборювати труднощі й доводити справу до кінця, будить ініціативу, гартує характер і волю. Успішне виконання доручення викликає в дитини емоційне піднесення, радісні переживання. Доручення визначають відповідно до віку й статі дитини з поступовим їх ускладненням, із врахуванням режиму праці й відпочинку молодших школярів.

Режим для молодшого школяра — це організований порядок чергування різних видів діяльності й відпочинку школяра на протязі доби. Будується відповідно до вікових анатомо-фізіологічних особливостей учнів і передбачає певну тривалість класних і позакласних завдань, відпочинку, регулярність харчування тощо. Значення режиму як виховного методу в тому, що він дисциплінує вихованця, прищеплює йому відповідальність й організованість, привчає до чіткого режиму й ладу особистого життя. Систематичне дотримання учнями режиму дня школяра також підвищує їх працездатність, сприяє нормальному фізичному розвитку, піднесенню успішності.

Привчання, вправлення, доручення, режим реалізуються в основних видах діяльності молодших школярів — у навчанні, грі, праці, громадській роботі, спорті, й тому вони називаються методами організації життєдіяльності учнів. Ці методи активно сприяють виробленню стійких навичок і звичок поведінки.

Нарешті, успіх виховного процесу в початкових класах зумовлюється також вмiлим застосуванням третьої групи традиційних методів — методів стимулювання. Покликання їх закладені в суті самого латинського слова «стимулювати», що в перекладі на українську мову означає: спонукати до дії, давати поштовх, заохочувати. З метою активізації й посилення впливу на учнів у початковій школі вживаються такі методи стимулювання: вимога вчителя, змагання, заохочення, покарання, схвалення, докір.

Школа повинна з першого ж дня пред'явити до учня тверді, незаперечні вимоги, озброювати дитину нормами поведінки, щоб він знав, що можна і чого не можна, що похвально і що карно. Педагогічна вимога — побажання чи прохання вчителя, яке не допускає ігнорування з боку учнів. Вимогливість учителя привчає дитину підпорядкувати норавливі «хочу» чи «не хочу» корисним справам і тому має велике виховне значення. У класі, де вчительська дітолюбність поєднується з розумною вимогливістю, учні ростуть

розумними, працьовитими, вольовими й дисциплінованими.

Молодші школярі пройняті сильним потягом до здорового суперництва, першості, самоутвердження. Тому вони охоче змагаються між собою у силі, кмітливості, спритності, витривалості. Змагання виражає природне прагнення учнів постійно з'являти власні сили й можливості з своїми однокласниками, намагання перевершити, перемогти в спорті, добросовісному ставленні до навчання, гуртковому винахідництві.

Змагання допомагає вчителю бачити й оцінити можливості кожної дитини, визначити перспективу руху вперед, гартувати волю й характер. Воно стимулює розвиток творчої активності, ініціативи, відповідальності, підприємництва та об'єктивної оцінки фактів. Всі ці риси конче потрібні майбутньому виробнику, бізнесмену, фермерові, підприємцю. Через змагання учні готуються до майбутньої вільної конкуренції в умовах ринкової економіки вільної, демократичної держави.

До традиційних методів стимулювання належать також заохочення і покарання як допоміжні методи виховання.

Заохочення — метод виховного впливу, що виражає позитивну оцінку діяльності учня шляхом ласки, похвали і нагород. До нього вчитель вдається тоді, коли треба відзначити сумлінне ставлення дитини до навчання, працьовитість, старанність, гарну поведінку. На основі почуття задоволення й радості в неї проявляється приплив енергії, життєвий оптимізм, впевненість у власних силах.

Заохочення належить до лагідних методів виховання. Тому в його ролі цілком можуть виступати й ласкаве слово вчителя й приємна усмішка, і теплий погляд очей. Заохочення особливо потребують учні боязкі, соромливі, хиткі.

Педагогічні вимоги до заохочень — доцільність і помірність. Треба привчати школярів цінити перш за все сам факт схвалення, а не престиж чи нагороду. Погано, якщо учень чекає похвали за будь-яку дрібницю.

У початковій школі нині поширені такі заохочення учнів: похвала, подяка, нагорода книгою, похвальними грамотами, подарунками, грошовою премією.

При відхиленні учня від норм поведінки вживається метод покарань. Правда, в ідеальному варіанті вважається, що педагогіка й школа можуть обійтися без покарань.

К.Ушинський вважав, що «раціональніше було б вимагати

такої організації шкіл, при якій нагороди й покарання були б не потрібні»²². Такої ж думки дотримувався й В.Сухомлинський. За словами Сухомлинського, там, де джерелом радості дитини, підлітка є праця для людей, суспільства, зовсім немає покарань. У них просто немає потреби, питання про покарання навіть не виникає. А коли немає потреби в покараннях, — отже, немає порушників дисципліни, дезорганізаторів. «Так, тверджу: учні нашої школи не знають покарань. І насамперед тому, що джерелом дитячої радості є жадоба творити, задоволення робити людям добро»²³, — писав видатний педагог.

Покарання — це покута за якусь провину. Застосовується у тих випадках, коли учень свідомо не підкоряється справедливим вимогам, порушує норми й правила поведінки, нехтує учнівськими обов'язками. З погляду педагогічного, це метод негативної оцінки вчинків або дій вихованця з метою їх викоренення.

Основне призначення покарання полягає в тому, щоб викликати у винуватця неприємні переживання, гіркоту вини й сорому за поганий вчинок, розкаювання і бажання більше його ніколи не повторювати. Воно мусить бути індивідуалізоване. Покарання можуть бути різні. На молодших школярів сильну дію має зауваження любимого вчителя, догана перед класом, наказ встати. Головне, щоб покарання завжди було розмірне проступку, не принижувало людську гідність й не шкодило здоров'ю дитини. Важливо також, щоб винуватець усвідомив суть своєї провини й відчув справедливість накладеної на нього кари.

Педагогічне значення покарань чимале. Тому там, де не можна не карати, педагог не має права не карати. При цьому слід пам'ятати, що кару треба застосувати тільки в тому разі, коли громадська думка стоїть на боці кари.

Розумна система стягнень не тільки законна, але й необхідна. Вона допомагає оформитися міцному характерові, виховує почуття відповідальності, тренує волю, людську гідність, вміння чинити опір спокусам і долати їх, готує до твердого життя.

Молодший школяр постійно потребує коректування його вчинків і дій. Цьому в значній мірі сприяють зауваження, репліка, схвалення чи осуд. Вони, як правило, супроводжуються розкриттям негативних наслідків поганого вчинку. Добрі виховні результати дає також застосування методу природних наслідків, які логічно впливають з учинків дитини, за принципом: насмітив — прибори;

образив — попроси пробачення; опустив — підними тощо.

Всі проаналізовані вище традиційні методи повинні застосуватися з урахуванням умов, місця й часу та у взаємодії один з одним.

3. Нетрадиційні методи виховання молодших школярів

Нетрадиційними (нестандартними) методами виховання називаються ті виховні методи, що побудовані на засадах народної педагогіки й базуються на віковичних традиціях народу й використання скарбниці народної мудрості.

До традицій належить те, що склалося історично й передається з покоління в покоління. Назва «нетрадиційним» у даному випадку чисто умовна, бо виховні засоби народної педагогіки в самому народі є такі традиційними. Не випадково в самому визначенні назви «нетрадиційні методи виховання» вжито слово «традиція».

Нетрадиційними ці методи є хіба що відносно школи, бо: перше, виникли вони не в школі, а з практики родинно-побутового й громадського виховання дітей та молоді; по-друге, був час, ще майже донедавна, коли школа виховні методи народної педагогіки обминала, застосовувала лише спорадично, а офіційна педагогіка навмисно ігнорувала. Тому для них вони не стали традиційними. Та головна суть не в назві, а в тому знаменні нашого часу, коли народна педагогіка у супрязі з педагогічною наукою природно зайняла своє гідне місце у виховній системі уже тепер національної школи в Україні. Цьому в значній мірі сприяє впровадження у ній таких навчальних дисциплін, як народознавство, людина і світ, ознайомлення з навколишнім світом. Скарбниця нетрадиційних методів виховання дітей молодшого шкільного віку велика й різноманітна. Для якісного аналізу й практичного використання цих методів у виховній роботі вчителя їх можна умовно поділити на 4 групи:

- 1) народно-педагогічні методи виховання словом рідної мови;
- 2) народно-педагогічні методи формування суспільної поведінки дитини (нагромадження життєвого досвіду);
- 3) народно-ігрові методи виховання;
- 4) народно-педагогічні методи стимулювання, заохочення і спонукання дітей. До окремої групи методів належать: молитва, святі тайни (сповідь, причастя), клятва, присяга.

В основі даної класифікації лежать закономірності процесу виховання й основні джерела набуття необхідних знань і досвіду

правильної поведінки.

Виховна сила рідної української мови, а з проголошенням самостійної України тепер уже й мови державної, колосальна. З рідною мовою зв'язане все духовне життя людини. З материнською мовою набуває дитина не лише слова, але й спосіб думання, відчуття й бажання.

«Мова народу, — відзначав К.Ушинський, — будучи найповнішим відображенням батьківщини й духовного життя народу, є разом з тим для дитини кращим тлумачем природи й життя, що оточують її»²⁴. Тому й народно-педагогічні методи виховання словом рідної мови мають посісти чільне місце в роботі вчителя початкових класів. До них належать: образні розповіді, бесіда, роз'яснення, наставлення, проповідь, репродукція та імпровізація усної народної творчості, повчання, порада, приклад, народний гумор.

Названі вище методи вже охарактеризовані в попередньому параграфі посібника як канонічні.

Однак функціонування їх у нетрадиційному аспекті має свої специфічні риси. Наприклад, нетрадиційність методу розповіді полягає в тому, що вона проводиться обов'язково образно, у стилі народного оповідача-мудреця. Та й охоплює вона якраз те, що найбільше цікавить дітей. Об'єктом її уваги, як правило, виступає людина, тварина, рослина, події чи предмети. Все це дуже приваблює молодших школярів, збуджує уяву й почуття любові до рідної мови, України, її мальовничої природи.

Бесіда теж у нетрадиційній методиці принадна й захоплююча тим, що ведеться в манері народних оповідей, легенд, переказів та інших жанрів фольклору. Роз'яснення також набирає великої сили виховного впливу через використання народних прислів'їв, приказок, загадок, скоромовок, дражнілок та інших творів дитячого фольклору. Вони, як і рідна мова в цілому, відповідають генетичному кодові й рисам національної вдачі української дитини, а тому й сприймаються нею легко й широко. До того ж тут навіть найскладніше трактується геніально просто і ясно. Наприклад, складний механізм діалектики природи й людського буття навіть першокласникам можна роз'яснити по-народному просто й доступно: «Все крутиться, все вертиться, ніщо на місці не стоїть».

Побудовані на фольклорному матеріалі розповідь, бесіди чи роз'яснення надають їм не тільки ясності, але й національного колориту, високого емоційного заряду. Тому й виховний результат їх

надзвичайний. Так, замість довгого й нудного монолога про згубність пияцтва суть цього лиха можна роз'яснити через народні афоризми, типу: «Пиття не доводить до пуття», «Хто горілку любить, той сам себе губить». І додати народну гумореску «Потрійне кладовище».

Проходячи повз шинок, сивий дідусь щоразу знімав шапку і тричі хрестився.

— Діду, чого ви хреститесь? — питали старого.

— А тому, що проходжу повз потрійне кладовище: тут люди ховають і здоров'я, і гроші, і своє ім'я.²⁵

Попередженням, висловленим у народному дусі: «гріх так робити», застерігаємо дитину від негідного вчинку.

Наставляючи учнів на шлях істинний, а саме й таке покликання має метод наставництва, варто вдаватися до використання казкових колізій, прикладів, певних паралелей. Наприклад, перевагу чесної працюючої людини над ледарем варто проілюструвати через українську народну казку «Дідова дочка й бабина дочка». А казка «Про сім дочок» спрямовує на єдність слова і діла.

«Народ скаже, як зав'яже». Суть народних чеснот найкраще доноситься до свідомості учнів через народні крилаті заповіді типу: «Вік живи, вік учись і вік трудись», «Шануй учителя як родителя», «Шануй батька й неньку, то буде скрізь гладенько». Завдяки своїй ритмиці й поетичному ладу вони легко запам'ятовуються.

Педагогічно доцільно, коли молодші школярі випробовують свої вміння у складанні власних творів у народному дусі на морально-етичні теми, виготовляють на їх основі книжечки-ширми, розучують й співають народні пісні.

Глибинна виховна міць рідного слова незмінно діє, коли молодші школярі під керівництвом учителя й за порадою своїх батьків, дідусів і бабусь ведуть розвідки—пошуки, складання й написання родоводу (літопису) власної сім'ї, родини, генеалогічного древа пращурів одного прізвища, родичівства.

Вдавшись до народно—педагогічних методів виховання словом рідної мови у всіх його жанрових різновидах, початкова школа відродить престиж словесного виховання у всій його можливості могутнього впливу на розум, душу й почуття дітей молодшого шкільного віку. Адже і поведінка, і взаємини, і праця їх — все це залежить від складних процесів, що відбуваються в душі, найважливішим засобом впливу на яку є слово. Без хвилюючого, правдивого слова не може бути ні школи, ні педагогіки.

Щоб виховання стало мистецтвом, треба відточувати слово.

«Шукайте в невечірній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу. Слово — це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним — велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож оволодіваймо цим різцем так, щоб з—під наших рук виходила тільки краса!» 26 — закликав В.Сухомлинський.

Друга група народно-педагогічних методів об'єднує в собі методи формування суспільної поведінки дитини: уклад життя та діяльності дітей, вправи і привчання, режим праці, виконання різних доручень й обов'язків, спілкування, народні звичаї та традиції.

Виховання відбувається через саме життя дітей, що сприяє нагромадженню їх практичного досвіду і формуванню певної групи звичок.

Така загально визнана думка постала з масової виховної практики, яка насамперед спрямовується на організацію життя, розумної, цілеспрямованої і різнобічної діяльності дітей відповідно до прийнятих у середовищі нашого народу суспільних норм і правил, на привчання до розумних дій, вправлення як послідовне повторення позитивних вчинків на основі усвідомлення їх значення. Згадаємо мудрі народні вислови: «Посієш вчинок — виросте звичка», «Звичка — друга натура».

Вправи і привчання займають у народному вихованні одне з чільних місць. Вони є своєрідною «гімнастикою поведінки» дітей і реалізуються в основному через застосування цілого комплексу різноманітних прийомів: вимоги, показу, тренування, нагадування, контролю й самоконтролю. Вимога допомагає вихованцеві збагнути суть і насущність потреби в тих чи інших звичаях і манерах поведінки. У народній педагогіці вони виражаються по-різному: у цікавій розповіді про якийсь повчальний факт із життя людей, мудрій пораді когось із старших, афоризмі.

Серед основних народно-педагогічних методів значне місце належить народно-ігровому методу, що репрезентує наступну, третю групу в системі їх класифікації.

Дитяча гра — один з провідних видів діяльності дітей, спрямованої на практичне пізнання навколишніх предметів і явищ

через відтворення дій та взаємин дорослих. Це відтворення ситуацій, наближених до реальних, у цікавій формі.

Діти всіх народів світу мають спільну характерну рису — вроджений потяг до гри. До того ж їхні ігри дуже часто подібні між собою, а то й однакові. Зведіть до купи дітей з різних кінців земної кулі, і вони швидко знайдуть між собою спільну мову — почнуть гратися.

Гра, забава, а тим більше іграшка належить до головних атрибутів дитинства. Діти граються скрізь, де тільки трапляється для цього нагода: в хаті, на вулиці, в полі, в лісі, на річці, на пасовиську, спортивному майданчику.

Гра — діяльність, що виникла з реальних потреб. За своїм змістом ігри органічно пов'язані з життям, працею і поведінкою дорослих членів суспільства. Сюжети ігор дуже різноманітні й відображають реальні умови життя дитини. Вони змінюються залежно від конкретних умов життя, від входження дитини в навколишню реальність, її кругозору.

У народі кажуть: «Де гра, там і радість!». Діти іноді можуть так захопитися грою, що їх навіть заспокоїти важко. Те, що в звичайній, неігровій ситуації для дитини нудне, неприємне і втомливе, у грі, завдяки її емоційній привабливості, долається успішно і легко. Розумно організована гра є дійовим методом формування таких рис особистості, як дисциплінованість, кмітливість, сміливість, витривалість, винахідливість, спритність, рішучість, наполегливість, організованість, стриманість. Крім того, гра вчить напружувати зусилля, керувати собою, бути точним, додержувати правил поведінки, діяти в колективі. Рольові ігри, що відображають працю дорослих, сприяють трудовому вихованню дітей.

Переоцінити значення гри в житті дитини важко. А уявити дитинство без гри неможливо. Крім рольових ігор, у дитячому середовищі побутують вироблені народною педагогікою ігри з готовими правилами — рухливі й розумові або дидактичні, які сприяють фізичному й розумовому розвитку дітей, підвищенню емоційного тону, гартують волю і характер.

Народна гра й іграшка належить до невід'ємного компонента не лише педагогічної, а й загальної культури нації й усього людства.

Виховна сила народної педагогіки полягає ще й у тому, що вона має чимало засобів, здатних спонукати кожного до правильної дії, спрямувати на додержання норм поведінки. У практиці народного

виховання виробилася розгалужена система методів стимулювання, заохочення і спонукання дітей: вимога, громадська думка, очікувана радість, напучення, приказ і заборона, порада й пересторога, навіювання (як елемент сугестії), нагляд, нагорода, кара, призначення.

Учитель-вихователь повинен бути людиною вимогливою. Ігнорування вимогою у вихованні приводить до сумних наслідків («Хто дітям потає, той сам плаче»). Вимога, як правило, стосується народних чеснот і норм християнської моралі, яких треба неухильно додержувати.

В українській етнопедагогіці всяко підноситься атрибут єднання. В єдності — сила народу.

Авторитет і сила громади, значення однаковості і єдності прославляються в українському фольклорі («Громада — великий чоловік»). То й виховна сила і контроль громадської думки великі, її ніхто не може зігнорувати («На чужий роток не накинеш платок», «Раз на віку спіткнешся, та й то люди бачать»). Громадського осудження боїться навіть той, хто вже нічого не боїться, бо: «Стид, хоч і не дим, а очі виїсть». Всі знають, що краще запобігти лиху, ніж пізніше виправляти його наслідки. Цьому завданню підпорядковані такі методи виховання, як напучення, приказ, застереження і заборона. Напучувати в народному розумінні означає давати поради, настанови, навчати чого—небудь, формувати позитивні навички.

Оскільки в дитини молодшого шкільного віку ще слабо діє «голос совісті», і не завжди вона орієнтується у виборі, то народні вихователі в такому випадку скеровують їхню поведінку через прикази і заборони у правильне русло. Тому в українській етнопедагогіці засоби стимулювання називаються методами «правління» (від «спрямовувати») чи «кермування» (від «керувати», тобто керувати).

Серед народно-педагогічних методів стимулювання позитивної поведінки неабиякою популярністю користується навіювання (сугестія), основне призначення якого викликати в когось певний настрій, стан, переживання. Вираження цього методу в народній педагогіці досить своєрідне й оригінальне, наділене рисами народної кмітливості й винахідливості. Не обходиться тут без різних здогадок, фантазій і гумористичних моментів. Чимало й елементів казковості, вигадки, які дуже полюбливають діти. Та й за змістом народні навіювання дуже різноманітні: «Не їж зелених слив, бо в череві жаби виростуть»; «Не плюй на вогонь, бо обличчя струпом вкриється»; «Не руйнуй

пташиних гнізд, бо осліпнеш» тощо. У народі подібних навіювань надзвичайно багато. Майже всі вони, як правило, нічого спільного не мають із містиком, бо їм властиве цілком реальне спрямування.

Досить своєрідно трактуються і реалізуються народні методи нагороди і кари.

Нагорода буває матеріальна і моральна. Обидві виражають вдоволення гарною поведінкою. До найпоширеніших нагород належать: схвалення вчинку, похвала, подяка, нагорода, ласкавий погляд, усмішка. Заохочення дітей старшими, авторитетними для неї людьми має велике значення. Воно закріплює позитивні навички й стимулює до кращої поведінки. Слід підкреслити, що заохочення дітей є природним результатом їхніх позитивних вчинків.

У ряді методів примусових на останньому місці стоїть кара. Педагогічна кара має примусити учня пізнати свою похибку й виправити її. Кара вживається лише в конкретній потребі, коли інші засоби залишились безрезультатними.

Основне призначення кари полягає в тому, щоб викликати у винуватця неприємні переживання, гіркоту вини й сорому за поганий вчинок, розкаювання і бажання більше не повторювати. У практиці народного виховання найчастіше застосовуються такі види покарань, як зауваження, репліка, осуд. Основне призначення покарання полягає також у тому, щоб застерегти вихованців, зорієнтувати їх на правильний вчинок. Застосовувати покарання слід помірно, лише в міру необхідності, у розумних межах. Карати має право людина мудра і авторитетна («Краще догана розумного, ніж похвала дурного»). Не можна карати за підозрою чи в пориві різкого збудження й гніву («Злість — погана порадиця», «Перед тим, як карати, треба полічити до ста»). Справжнє покарання завжди справедливе й сприймається вихованцем як заслужена міра впливу на нього. Воно будить активні роздуми й глибокі переживання з приводу допущеної помилки. Покарання має впливати не з чіхось примх, а з доброзичливого бажання виправити чийсь хибну поведінку. Не можна карати працею, образою, лайкою. У мудрого вихователя покарання ніколи не принижує гідності людини, не придушує особистості, а є своєрідною формою поваги до неї. Особливо яскраво це виявляється тоді, коли вихованець відчуває, знає, вірить і розуміє, що його карають не з якоїсь помсти, а для того, щоб привчити не піддаватися легким принадам, щоб формувати з нього людину, гідну поваги, сильну духом і характером, вольову і

відповідальну, надійну й стійку.

До найвищої кари в практиці народного виховання належить прокляття як крайній метод впливу на особистість. Це різке засудження когось—небудь, що часто свідчить про безповоротний розрив з ним і супроводжується зловісним побажанням, пророцтвом. Прокляття в народній педагогіці є виявленням різкого осуду особливо злісного й непростимого вчинку, великого обурення чиєюсь украй негідною поведінкою, глибокої ненависті до когось. Проклинають найчастіше того, хто вчинив злочин перед людством, рідним народом, нацією, родом, сім'єю чи дітьми, Україною.

Щодо тілесної кари й залякування, то превалює народна думка про їх шкідливість як учням, так і вчителів.

Початкова школа лише тоді стане справді національною, коли виховна робота буде пройнята українським духом. Застосування народно-педагогічних методів — найкраща цьому запорука.

4. Педагогічна майстерність використання різноманітних методів виховання учнів початкових класів

Педагогічна майстерність — це вияв учителем досконалого знання виховної справи, його особлива виховна вмільсть, досвідченість, правність.

Серед тих залежностей, які визначають побудову й вибір методів виховання, на першому місці стоїть їх відповідність ідеалам суспільства і цілям національного виховання.

У своїй практичній діяльності при виборі методів виховання вчителі переважно керуються його метою, змістом і призначенням. Виходячи з конкретного педагогічного завдання, вчитель сам вирішує, які методи слід застосовувати. Вмілий, вдалий вибір методів виховання з його високими наслідками — надзвичайно важливий показник педагогічної майстерності вчителя.

З огляду вияву майстерності у виборі засобів виховання повчальне значення мають положення вітчизняної педагогіки про те, що ніякий засіб педагогічний, навіть загальноприйнятий, яким звичайно у нас вважається і напучення, і пояснення, і бесіда, і суспільний вплив, не може бути визнаний завжди абсолютно корисним. Найкращий засіб у деяких випадках неодмінно буде найгіршим. Візьміть навіть такий засіб, як груповий вплив, вплив об'єднань на особу. Іноді він буде добрим, іноді поганим. Візьміть індивідуальний вплив, бесіду вихователя віч—на—віч з вихованцем. Іноді це буде

корисно, а іноді шкідливо. Ніякий засіб не можна розглядати з погляду корисності або шкідливості, якщо його брати відокремлено від усієї системи засобів. І, нарешті, ніяка система засобів не може бути рекомендована як система постійна.

Педагогіка вчить, що добрий наслідок при застосуванні того чи іншого виховного методу може бути тільки в певних умовах, тобто в певному оточенні інших засобів і на певному етапі розвитку. Методи виховання не допускають стереотипних рішень і навіть вдалого шаблону виховання. Всі методи виховання повинні застосовуватися з урахуванням умов, місця, у взаємодії один з одним.

Педагогічна майстерність приходить тільки до того вчителя, який і знаходить оптимальну відповідність методів виховання особливостям виховного процесу і його закономірностям, віковому, статевому й індивідуальному розвитку учнів.

Як відзначав В.Сухомлинський, у виховному процесі все важливе, усе має значення. Учитель має справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, — з людиною. Від нього, від його вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя.

5. Педагогічний досвід учителів початкових класів та його узагальнення і впровадження.

Педагогічний досвід — це набутий впродовж тривалої навчально-виховної діяльності багаж практичних педагогічних знань, умінь і навичок.

Педагогічний досвід у вищій якості його виявлення дає педагогічну майстерність. Учителем-майстром не народжуються, ним стають завдяки наполегливій і творчій педагогічній праці.

Майстром називається такий учитель початкових класів, який не тільки вправно володіє всіма методами навчання й виховання молодших школярів, але й вносить у них щось своє, власне, неординарне.

Досвід учителів початкових класів має свої особливості. Вони зумовлені:

1) психологічними рисами учнів 6—10 років, із якими доводиться працювати вчителів;

2) змістом і структурою навчальних планів, програм і підручників для 1-3(4) класів;

3) необхідністю забезпечення наступності між дитячим садком і школою, початковими і середніми класами;

4) комплексністю функцій учителя—багатопредметника й класного керівника в особі одного педагога;

5) першоцільовим прилученням дітей до шкільного життя і навчання;

6) міцністю зв'язку родинного виховання учнів із шкільним.

Звичайно, що досвід учителя сільської початкової школи дещо різниться від досвіду його колеги з міста.

Поруч із вищеназваними спільними ознаками педагогічного досвіду, в діяльності кожного вчителя початкових класів виявляються властиві тільки йому риси ставлення до дітей, навчання і виховання молодших школярів, тобто його власний, оригінальний стиль роботи, його індивідуальний педагогічний почерк. Це знаходить вияв у своєрідності комбінацій, прийомів і способів діяльності, які забезпечують найкраще її виконання й усталено характеризують учителя в типових умовах. Тому при узагальненні досвіду вчителів початкових класів беруться до уваги:

а) його особливості в загальних спільних ознаках;

б) умови роботи (школа сільська чи міська, початкова, основна чи середня; окремий клас-комплект чи школа-дитячий садок тощо);

в) вияв індивідуального стилю педагогічної діяльності.

Принципово важливим шляхом удосконалення педагогічної практики і збагачення педагогічної науки є поширення і впровадження досвіду кращих учителів.

Впровадження педагогічного досвіду — це творче втілення на практиці його центральної ідеї, провідної суті, головних принципів та засобів у їх оригінальному системному поєднанні. Воно виключає копіювання досвіду одного вчителя іншим. Будь-яка копія, хоч і вдала, як відомо, не належить до оригіналу.

Отже, педагогічний досвід треба переймати, але вдумливо, творчо, через застосування його найбільш вартісних ідей. А одне з головних покликань педагогічної науки якраз і полягає в тому, щоб цінний педагогічний досвід науково обґрунтувати.

Передовий педагогічний досвід освоєний тоді, коли він знайшов своє висвітлення в теорії і став доступний усім чи більшості учителям. Саме так виглядає раціональний шлях узагальнення і впровадження досвіду у практику роботи початкової школи. При такому підході практична сторона досвіду тісно переплітається з його теоретичним

омисленням та використанням наслідків наукових досліджень. За цих умов прекрасно гармонізується в навчально—виховній роботі вчителя науково-педагогічне й творчо—індивідуальне. Однак розв'язання названої проблеми виявиться далеко не повним, якщо ми не візьмемо до пильної уваги й неухильного використання ще один педагогічний досвід — народний. Він нагромаджувався віками й знайшов своє відображення у народній педагогіці.

Впровадження досягнень народної педагогіки у практику, виховання і навчання учнів початкової школи України належить до головних у діяльності учителя. Воно здійснюється через уроки, позакласну і позашкільну роботу, педагогічну пропаганду етнопедагогічних знань і засобів серед батьків учнів.

6. Методика вивчення рівня вихованості молодших школярів.

Щоб не діяти наосліп, бачити результати своєї праці, вчителю початкових класів треба знати рівень вихованості своїх учнів. Переважно це починається із виявлення стартового (початкового) його рівня. Зіставлення (кореляція) з ним показників усіх наступних вимірів дозволяє бачити не тільки стан, але й динаміку вихованості.

Ефективність виховання визначається ступенем відповідності результатів поставленим цілям виховання.

Звичайно, виявляти ступінь вихованості учня значно важче, ніж встановлювати рівень його знань з навчальних дисциплін. Тому в практиці нерідко виховну роботу оцінюють лише за дидактичними показниками (наприклад, за знання учнями моральних чеснот чи правил для учнів школи), або за кількістю проведених «виховних заходів».

Звичайно, облік заходів потрібний. Але значно важливіше виявити, як вони вплинули на розвиток учнів, які відбулися зміни в їх свідомості й поведінці, які особисті якості в них сформовані. Для того, щоб це вміти робити, треба знати, що таке рівень вихованості.

Вихованість у загальному розумінні означає уміння поводити себе в товаристві, володіти своїми почуттями. Рівень вихованості — це наявність в учня знань у галузі виховання та стійких навичок і вмінь застосовувати їх у своїй повсякденній поведінці. Поведінка становить собою сукупність дій індивіда, спосіб життя, уміння поводити себе відповідно до встановлених правил.

Щоб належно вивчити й зрозуміти вихованця, треба знати

мотиви його поведінки. Адже вони часто бувають різні. Один з них, наприклад, веде себе дисципліновано, бо вона для нього звичайна. А інший може це робити, щоб його похвалили. У першому випадку рівень вихованості заслуговує високої оцінки, а в другому — негативної.

При визначенні результатів виховної роботи треба користуватися критеріями її вимірів.

Критерій — мірило для визначення, оцінки предмета чи явища. Критерії оцінки вихованості — це ознаки, на основі яких можна робити висновки про рівень вихованості людини, оцінювати результати виховної діяльності.

Головний критерій вихованості людини — це її діяльність, вчинки; не слова й обіцянки, а вміння поєднувати слово й діло. Це загальноприйнятий критерій. Інші критерії виводяться за напрямками виховної діяльності. Це стосується, наприклад, рівня духовного розвитку і морально-етичної вихованості, стосунків з однокласниками. Важливо знати й ставлення до праці та навчання, ступінь розвитку в учнів естетичних смаків і фізичних якостей, морально-етичну, культурну, естетичну інформованість.

Показники вихованості учнів можна встановлювати на основі вияву їх участі у всіх провідних для них видах діяльності: ігровій, навчальній, трудовій, громадській та результативності цієї участі.

Розробляючи конкретні критерії оцінки рівня вихованості, слід спиратися на документи, в яких сформульовані основні вимоги до учнів, з урахуванням їх вікових особливостей. Стан виконання обов'язків, визначених «Правилами для учнів 1-3(4) класів» — важливий критерій визначення вихованості молодших школярів.

Переважно називаються три групи школярів, яким відповідають три рівні вихованості: високий, середній і низький.

До учнів із високим рівнем вихованості належать ті, хто успішно виконує основні вимоги до їх поведінки. Учні середнього рівня вихованості не завжди і не всі вимоги додержують. Учні з низьким рівнем вихованості часто порушують ці вимоги, не виконують своїх обов'язків. При виявленні знань у галузі виховання теж живається трибальна оцінка — добрі, задовільні й незадовільні.

Виявити рівень вихованості молодших школярів можливо лише при умові застосування різноманітних методів їх вивчення. До основних методів вивчення учнів належать: педагогічні спостереження, природний експеримент, метод колізій, аналіз результатів діяльності

учнів, бесіди, анкетування, твори, соціометрія (вияв міжособових стосунків), узагальнення незалежних характеристик, обстеження умов життя і виховання учнів.

До найпоширеніших форм обліку й оцінки результатів виховання у початковій школі належать: оцінка поведінки учнів, педагогічна характеристика учнів, щоденник вчителя-вихователя (педагогічний щоденник).

Виявлення рівня вихованості учнів можливе лише при умові їх всебічного вивчення. Добре знати своїх учнів — значить набагато полегшити виховну роботу в усіх її провідних напрямках.

РОЗДІЛ V. ФОРМУВАННЯ ОСНОВ НАУКОВОГО ТА НАРОДНОГО Й НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ

1. Поняття про світогляд. Суть наукового світогляду

Перші роки навчання в школі багато важать у розширенні розумового кругозору учня. Молодший школяр не тільки пізнає, а й переконується багато в чому. Йому стають цілком доступними для розуміння найпростіші взаємозв'язки і взаємозалежності між явищами природи та суспільства.

Знання, що їх набувають учні в початкових класах, охоплюють важливі узагальнення закономірностей розвитку навколишніх явищ. В умовах правильного виховання завдяки усвідомленню закономірностей природи й суспільного життя школяр у ці роки значно просувається в своєму світоглядному зростанні.

Світогляд — це система поглядів на життя, природу й суспільство. Однак світогляд — це не тільки сукупність загальних відомостей про світ. Це одночасно й усвідомлені українські національні інтереси й ідеали, державницькі ідеї, правові й моральні норми, духовні пріоритети й гуманістичні цінності — все те, що визначає вибір поведінки людини в житті, її відповідальне ставлення до родини, громади, української нації й самої себе. Він об'єднує в собі узагальнені погляди на дійсність, переконання та ідеали, які відповідно до практики суб'єкта відображають його особливий спосіб сприйняття, розуміння й оцінки дійсності, спосіб усвідомлення свого місця в ній.

Психологічна структура світогляду включає в собі пізнавальні, емоційні й вольові компоненти. На відміну від філософії, яка є засобом теоретичного осмислення світу, світогляд акумулює результати

всіх видів світовідношення — практичного, теоретичного, емоційно-чуттєвого, вартісно-оцінювального.

Світогляд буває різний: науковий і хибний; релігійний, буденний, ідеалістичний, матеріалістичний, народний, прогресивний і реакційний.

Народний світогляд постав і побутує в гущі народу.

Науковим називається той світогляд, який базується на засадах науки. Він характеризується такими провідними рисами, як: об'єктивність; практична підтвержуваність; постійний рух вперед.

Науковий світогляд віддзеркалює істинне знання явищ дійсності, яке засноване на вірогідних доказах і перевіряється суспільно-історичною практикою людей. Науковий світогляд постає на основі пізнання дійсності, виявлення суті, спільного в явищах, дії певних закономірностей. Він є логічним цілим, загальним підсумком досягнутого людиною у пізнанні світу на даний час.

Науковий світогляд — не тільки система правильних поглядів на світ, а й суб'єктивний стан особистості, який виявляється в її почуттях, волі, діяльності. То й погляд учня на світ виражається не тільки в умінні пояснити, але й у прагненні щось довести, ствердити, відстояти власною творчою працею.

Таким чином, у світогляді проявляється єдність зовнішнього й внутрішнього, об'єктивного й суб'єктивного. Суб'єктивна сторона світогляду полягає в тому, що в дитини формується не тільки цілісний погляд на світ, але й узагальнене уявлення про себе, розуміння й переживання свого «Я», своєї родинної, національної, державної, соціальної приналежності, власної індивідуальності, своєї особистості.

2. Процес формування світогляду молодших школярів

Формування світогляду — складний, динамічний, тривалий процес. Складність його полягає в тому, що він відбувається під дією багатьох факторів — домашнього й соціального середовища, навчання і виховання в школі, засобів масової інформації, літератури й мистецтва, дитячих об'єднань, міжособистісного спілкування. Труднощі зумовлені тим, що ці фактори впливають на кожного по-різному, й нерідко суперечливо. Має місце нерівномірність індивідуального психічного розвитку й формування особистості. І все-таки можна виділити деякі етапи в його реалізації.

Перший етап характеризується засвоєнням провідних елементів світоглядних ідей, тобто основ наукових знань і народних національних чеснот. Засвоєння їх припадає на дошкільня й знаходить

своє органічне продовження й інтенсивне вираження в шкільні роки через засвоєння основ наук.

Однак формування наукового світогляду не може бути зведене тільки до засвоєння суми знань. Тому далі особливої ваги набирає наступний, другий етап формування наукового світогляду, зв'язаний з виробленням ставлення до одержуваних знань — віри в достовірність інформації, сприйняття норм і правил поведінки, власне оцінювання їх. Оціночні судження найчастіше виникають на основі зіставлення з своїми життєвими уявленнями й естетичними уподобаннями.

Третій етап несе формування власних поглядів і переконань. В основі поглядів лежать як тверді наукові знання, так і віра в їх правильність, достовірність і справедливість. Погляди людини, як ми вже говорили, визначають її світорозуміння й світосприймання. Інакше кажучи, це те, що прийнято, засвоєно, стало власним світоглядом, який визначає життєву позицію й поведінку людини.

Переконання людини являють собою ще яскравішу форму виявлення ставлення особистості до явищ навколишньої дійсності. Переконання — це непохитні, засновані на певних принципах життєвої позиції особи.

Істина стає переконанням тоді, коли вона дорога, як дорога рідна мати. Людина, озброєна ґрунтовними знаннями, проінята патріотичним духом, вольова, з твердими поглядами й міцними переконаннями, високою національною свідомістю, непереможна. Тому формування національної свідомості, любові до рідної землі, бажання працювати задля розквіту Української Держави, готовності її захищати стало пріоритетним напрямом реформування виховання.

Добре, якщо формування світогляду школярів здійснюється на здоровій народній основі. Народний світогляд є національно зумовлене ставлення народу до світу та життя, до самого себе й інших народів. Він виявляється і в тім, що наш народ у світі любить і шанує, чого в житті він уникає, що в людині найвище оцінює, до чого як ставиться й дітей своїх на це орієнтує.

Народний світогляд — сполучення певних надісторичних та історичних елементів, системи поглядів, переконань, ідеалів, що є основою народної духовності. Носіями народного світогляду виступають рідна мова, ідейна, морально-етична, фольклорна й мистецька спадщина, історична пам'ять поколінь, традиції і звичаї української нації. В них відображається осмислення правди, добра, краси, справедливості в житті людини.

Вчителів початкових класів треба знати характерні риси українського світогляду, щоб орієнтуватися на них у виховній роботі. До цих рис належать: органічна єдність, гармонійне злиття Людини і Природи, Народу і Космосу, служіння Богові й Україні, збереження світлої пам'яті про її героїв. Свідченням цього можуть бути загальноприйняті в українців афоризми — вітання типу: «Слава Богу!», «Слава Ісусу Христу!» (відповіді: «Слава навіки!», «Христос народився!» («Славте його»), «Христос воскрес!» («Воистину воскрес!»), «Слава Україні!» («Героям слава!»).

Українська народна філософія закликає будувати життєдіяльність у відповідності з такими ідеями, як: безкінечність і незмірність світу, протистояння добра злу; вічна змінюваність життя; людина в центрі світобудови; природа як матір, її треба любити і берегти; земля — наша годувальниця; хліб — усьому голова; свобода — найбільша цінність для людини; без праці не проживеш; найбільше багатство — здоров'я; гарант безпеки — самостійна Українська Держава. Всі ці народні поняття цілком доступні для молодших школярів.

3. Формування ідейних переконань і національної свідомості учнів.

Впродовж цілого ряду попередніх десятиліть, з 30-х до 80-х рр. ХХ століття, початкова школа була додатковим механізмом для відтворення ідеологічних постулатів, які спускалися зверху, тому й сприймалися не як самоцінність, а як засіб ідеологічного впливу на маси. У незалежній Україні вона покликана бути в суспільстві самооцінювачем, тобто такою, яка сама по собі виступає важливим чинником формування національної самосвідомості українства. Ідеологічною основою національної школи стала ідея незалежності Української Держави.

Національна держава — це постійна об'єктивізація волі нації та людини, це найвища форма організації буття народу, структура й устрій якої відповідають притаманним прикметам нації та потребам її життя. Лише суверенна держава може забезпечити вільний розвиток усіх її духовних і матеріальних сил та належне місце між іншими державними народами.

Тому й слід довести до свідомості молодших школярів, що кожен громадянин України повинен дбати про добро нації. Працюючи для нації — працює для себе. Невідкладне завдання українця, а також представників інших націй, які мешкають на Україні, — вірна служба

українському народові. Глибоке почуття патріотизму — окраса громадянина. Кількістю високоідейних, національно свідомих українських патріотів вимірюється сила й велич нації, народу, гарантія незалежності України.

Ідейні переконання становлять неодмінну рису світогляду, дій і вчинків людини. А національна свідомість належить до важливих атрибутів національного життя народу. Вона репрезентує собою усвідомлення кожним громадянином своєї національної належності, віднесення себе до певної національної спільності на основі уявлень про типові її риси, етнічну територію, мову, історичні та духовні цінності, релігію, вірування, міфи, легенди, нарешті, коріння її генези (походження) та умови розвитку.

І тут вкрай важливо вчителів початкових класів усіма доступними засобами зробити так, щоб національна свідомість в уяві молодших школярів злилася з ідеєю української державності — гаранта розвитку народу України. А це можливо тоді, коли виховання базується на ідейно-громадській основі, коли вчитель привчає своїх вихованців дивитися на світ очима громадянина Української Держави. У цьому руслі важливе значення має подолання й запобігання комплексу національної і громадянської неповноцінності, породженою в умовах української бездержавності забуттям національної ідентичності (рівнозначності), втрати гордості за свою націю, індиферентне (байдуже) ставлення до національних здобутків. Позбутися цих негативних рис допомагають змістовні бесіди вчителя з учнями про громадянство, читання книг з проблем громадянства.

«Читання книг про громадянську доблесть має стати найщасливішими годинами життя вихованця, світло справжньої людської краси — краси громадянськості, повинно осявати його шлях і допомагати йому правильно бачити світ очима громадянина»²⁷, — писав В.Сухомлинський.

Формування ідейних переконань і національної свідомості учнів повинно здійснюватися у контексті всього світоглядного виховання учнів молодших класів, яке охоплює:

- початкові уявлення про сезонні зміни в житті природи й епохальні перебудови в історичному бутті народу;
- розуміння найпростіших зв'язків і залежностей в розвитку природи й суспільстві;
- уміння встановлювати взаємовпливи і взаємодії між окремими явищами дійсності;

— уявлення про корінні зміни в житті і становищі України після проголошення самостійної демократичної Української Держави 1 грудня 1991 року й одержання права українського народу на українотворення і повне виявлення себе у світі;

— потяг до вправного володіння рідною мовою, до знань історії України й подвигів її національних героїв;

— збудження почуття національної гідності й гордості за приналежність до української нації;

— прищеплення відповідальності й громадського обов'язку перед рідним народом, Українською Державою, нацією, що виражається у першу чергу в сумлінному ставленні учнів до навчання і культурній поведінці;

— вияв твердих ідейних переконань й високої національної й громадянської свідомості українця, патріота Батьківщини, прихильних доброзичливих стосунків між людьми всіх національностей;

— запобігання комплексу національної меншовартості й малоросійства;

— непримиренне ставлення до національної зради, відречення від рідної мови й національної культури;

— осудження шкідливих явищ — неробства, брехні й злодійства, рабської покорності, пияцтва, лихослів'я, жорстокості і марнотратства, чванства й порожнього балакунства.

Треба постійно привчати молодших школярів, аби вони дивилися на світ очима громадян вільної, демократичної, самостійної Української Держави. В цьому значну допомогу дадуть бесіди про громадянство.

Нині чинні програми для початкових класів дозволяють у кожній навчальній дисципліні виділити провідні ідеї, що відображають основні тенденції розвитку сучасної науки й сприяють формуванню в учнів національного світогляду при неухильному дотриманні відповідних науково—педагогічних вимог.

Ідейні й політичні переконання не задаються додому за підручником, не заучуються і не викладаються у відповідях, не оцінюються балами. Вони живуть у думках, вчинках, діяльності, взаєминах людей.

4. Науково-педагогічні вимоги до формування світогляду учнів початкових класів.

Формування світогляду учнів вимагає дотримання ряду

науково— педагогічних вимог, а саме:

1) забезпечення чіткого постійного планування діяльності вчителя, яке передбачає виявлення потенціальних світоглядних можливостей кожного предмета і навчального плану в цілому;

2) вироблення в учнів особистого ставлення до знань і пізнавальних явищ природи та навколишньої дійсності;

3) єдність засвоєння, застосування і неодноразового підтвердження, внаслідок критичної розумової праці, здобутих знань;

4) систематичне нагромадження учнями досвіду позитивної поведінки;

5) ідейно- політична спрямованість навчально-виховного процесу;

6) наявність міжпредметних зв'язків;

7) єдність свідомості, переживань, діяльності;

8) взірцевий приклад учителя як носія і провідника наукового світогляду.

Знання, що набуваються у школі, стають переконаннями тоді, коли в класі живуть переконання у взаєминах між учителями й учнями в усіх їхніх вчинках, прагненнях, повсякденних радощах і прикрощах.

Оскільки процес формування світогляду нерозривно зв'язаний з постійними й безперервними змінами в загальному розвитку учнів, то й система уявлень, понять та ідей про навколишній світ на різних етапах їх шкільного навчання й виховання різна. Тому й вироблення основ світогляду в молодших школярів наділене своїми особливостями. Найголовніша з них полягає в тому, що школа першого ступеня не ставить перед собою завдання створення в учнів стрункої і закінченої системи поглядів на закономірності розвитку природи і суспільства, а дбає про засвоєння лише найелементарніших, але конче потрібних для дальшого навчання і виховання світоглядних компонентів.

Початки наукового світогляду молодших школярів формуються в процесі навчання і в позакласній виховній роботі, в діяльності дитячих та учнівських об'єднань, у суспільно корисній праці дітей. Особливе значення мають вивчення дітьми рідної мови, природознавства, народознавства, ознайомлення з навколишнім світом, інтегрований курс «Людина і світ», уроки читання, математики, образотворчого мистецтва, трудового навчання, співів, а також різні доступні цьому вікові суспільно корисні справи.

РОЗДІЛ VI. РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1. Значення та головна суть розумового виховання.

Серед усіх живих істот на Землі людина відрізняється перш за все наявністю розуму, здатністю думати, розмовляти, творити. Не випадково в народі кажуть, що «знання та розум — скарб людини».

Розум — одна з найкращих людських якостей («Не краса красить, а розум»). Від інтелектуального розвитку особистості залежить рівень її підготовки до життя («Без розуму ні сокирою рубати, ні личака в'язати»), особисті доля й щастя («Щастя без розуму — торбина дірява»). Різні складні перипетії і тяготи життя найчастіше долаються не силою, а розумом («Сила уму уступає»).

Широка, нічим не замінима функція розуму відзначена в численних українських народних афоризмах типу: «до розуму дійти» (порозумнішати), «навчатися розуму» (набувати доброго розуму) тощо. А якщо додати сюди стійкі словосполучення із синонімами до слова «розум» — ум, глузд, толк, розсудок, смисл, мудрість, тямучість, то таких фразеологізмів набереться дуже багато.

Для відзначення життєвої ролі розуму в живому масовому спілкуванні він часто-густо протиставляється глупоті («Краще один мудрий, ніж десять дурних»). Кожен знає, що краще справу мати з розумним, ніж з невігласом. Людина з неповноцінним розумом — каліка («Нема ума: уважай — каліка»).

Навіть з вищесказаного видно, що споконвіків у народі високо цініться розум людини, освіченість, інтелект. Нині, в зв'язку з небувалим розвитком науки, пожвавленням суспільних перетворень, посиленою інтелектуалізацією праці, швидкою зміною техніки й технологій в усьому світі, проблема плекання інтелекту набрала особливої гостроти. Всі тепер відчуваємо, як у відповідальний час розбудови самостійної Української держави круто зросла потреба мати людей компетентних, розумово обдарованих, з мисленням державобудівників. І тут без добре поставленого розумового виховання аж ніяк не обійтись. То й роль учителя початкових класів у розв'язанні даного важливого питання дуже велика.

Для роботи з новою сучасною технікою, в середовищі освічених людей потрібні глибокі знання, високорозвинене мислення,

здатне до швидкого аналізу й миттєвих операцій, безпомилкових оперативних логічних кроків, необхідних для прийняття правильних рішень.

Розумове виховання необхідне людині не тільки для праці, а й для повноти духовного життя. Уміти творчо мислити й бути розумною повинна кожна людина, бо розум конче необхідний у всіх без винятку видах людської діяльності. Тому й справжнє розумове виховання орієнтує людину на життя у всій його складності, в усьому його багатстві.

Початкова школа покликана дати своїм учням окреслену її навчальним планом і програмами належну суму знань, умінь та навичок і водночас розвивати їх розум так, щоб вони в перспективі, здобувши освіту, ставали розумнішими, інтелектуально багатими, компетентними, із жадобою до знань людьми.

Ідеалом школи, за справедливим визначенням В. Сухомлинського, є те, щоб у життя не вступала жодна невихована у розумовому відношенні людина. Невігласи небезпечні для суспільства незалежно від того, освічені вони чи неосвічені. Невіглас не може бути щасливим сам і завдає нещастя іншим. Той, хто вийшов із стін школи, обов'язково має бути розумною людиною.

Забезпечивши належне розумове виховання молодших школярів, учитель внесе свою посильну лепту у підготовку вкрай необхідної майбутньої інтелектуальної еліти України.

Сучасний представник української еліти — це компетентна у своїй справі особа, яка бере на себе повну громадську й моральну відповідальність за якісне й результативне вирішення покладених на неї обов'язків. Їй повинні бути властиві такі риси, як кмітливість, акуратність, освіченість, обов'язковість у ділових стосунках, уміння обирати найраціональніші шляхи реалізації проблеми. І до цього треба готувати учнів, починаючи з молодших класів, через належно поставлене розумове виховання.

Розум — це здатність людини мислити, відображати й пізнавати об'єктивну дійсність. Це найдосконаліша форма теоретичного осягання дійсності, свідоме оперування поняттями, синтез знань на найвищому рівні творів та ідей. Він аналізує й оцінює як дані органів чуття, так і розсудкову діяльність, а також сам себе.

У протилежність розсудку, має синтетичний характер, пізнає об'єкт у його цілості, у взаєминах його частин. Розсудок аналізує,

розкладає як такий, що здібний пізнавати лише окремі елементи та частини.

Тому до розумового виховання належить цілеспрямована діяльність вихователів над розвитком розумових сил і мислення учнів та прищеплення їм культури розумової праці. Воно передбачає набуття знань, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, прищеплення інтересу й потреби в розумовому збагаченні впродовж усього життя, самостійному здобуванні знань і застосуванні їх на практиці. Самостійне здобування знань породжує зрілість думки.

2. Основний зміст розумового виховання учнів початкових класів

Зміст розумового виховання учнів початкових класів охоплює:

— розуміння значення знань, які здобуваються в школі, для життя і праці, громадської діяльності, будівництва самостійної Української держави;

— розвиток допитливості, спостережливості, кмітливості, активності на уроках, прагнення самостійно виконувати завдання у класі і вдома;

— уявлення про наукову організацію навчальної праці, навички самостійного читання дитячої літератури, уміння ділитися враженнями про прочитане;

— негативне ставлення до списування, бездумного зубріння, шпаргалок, підказування, невиконання домашніх завдань;

— пошанне ставлення до Розуму й розумних людей, бажання стати мудрою людиною.

Розумове виховання належить до однієї з найважливіших складових частин формування всебічно розвиненої людини, до одного з дійових чинників вирощення інтелектуальної еліти нації. Здійснюється воно в нерозривній єдності з усіма іншими виховними компонентами, бо розумовий розвиток і формування на цій основі національної еліти— це насамперед виховання особистості. А особистість виростає у певному духовному середовищі, коли існує особливе естетичне й морально-психологічне поле. Адже представник інтелектуальної еліти є, як правило, той, для якого багато важать такі поняття, як сенс життя, особиста місія, добродійність. У прикладанні до нашої національної еліти воно окреслюється ще одним поняттям — свідомий українець. А його треба плекати з дитинства, виховуючи на історії народу, на прикладі своїх батьків, дідів і прадідів, відданих ідеї соборної України,

які шанують її культуру, традиції, рідну мову.

Розумове виховання реалізується також у сукупності з формуванням наукового світогляду. Разом з цим, спільним, воно виконує в початковій школі властиву йому специфічну функцію, спрямовану на розвиток інтелектуального потенціалу молодших школярів, пізнавальних мотивів, навичок розумової діяльності, творчого мислення, раціональної організації навчальної праці.

Розумове виховання — процес тривалий і складний. Успіх його забезпечується рядом факторів. Провідне місце серед них займає перш за все живе спілкування з розумними людьми. Розум плекається розумом. «З розумним поговори, то й розуму наберешся, а з дурним — то й свій загубиш», — кажуть у народі. А звідси й порада: «Мудрого шукай, дурного обходь». І висновок: «Розумні діти зростають у розумних батьків і вчителів». В образі свого вихователя діти повинні бачити безмежну відданість розумовому життю, науці. Учнів скоряє закоханість їхнього вчителя в розум. Тому дуже важливо, щоб молодший школяр з допомогою свого вчителя сьогодні став розумово багатшим, ніж був учора. Кращий спосіб розумового виховання, як цей, годі й придумати.

Інтелект умножується також під впливом навколишнього середовища, засобів масової інформації, читання літератури.

3. Провідні шляхи розумового виховання

Провідні шляхи розумового виховання — це систематичні заняття на уроках, побудованих на основі принципів розвиваючого навчання, позакласна робота з розвитку інтелектуальної культури учнів. У цілому ж розвиток розумових сил і здібностей школярів великою мірою залежать від багатства інтелектуального життя школи.

Навчання тоді повноцінне, коли воно сприяє розумовому розвитку учнів, протікає у їх органічній єдності. Порушення цієї єдності недопустиме. Та й головна суть розумового виховання якраз і полягає в тому, що, здобуваючи знання, дитина разом з тим стає розумнішою. У процесі навчання здійснюється головна мета розумового виховання — розвиток інтелекту. Інтелект (від лат. *intellectus* — розуміння, розсудок, пізнання) — здатність до мислення, особливо до його вищих теоретичних рівнів.

Розумове виховання, за словами В. Сухомлинського, відбувається у процесі оволодіння знаннями. Проте воно не зводиться до нагромадження знань. Не можна поставити знак рівності між

освіченістю і розумовою вихованістю, між колом знань, набутих у школі, і ступенем розумового розвитку, хоч останнє залежить від обсягу знань. Розумова вихованість не рівнозначна обсягу набутих знань. Уся суть у тому, як відбувається життя знань у складній і багатогранній діяльності людини. А це забезпечується тоді, коли кожне заняття в школі стане уроком мислення, уроком, де панують безперервні пошуки й знахідки, відкриття й здивування. Здивування — це надійна стежка мислення. Тільки там, де є захоплення, натхнення розумовою працею, можливе інтелектуальне зростання дитини. У пошуках і знахідках — найголовніше, а в початкових класах — єдине джерело напруження інтелектуальних, вольових сил. Хоч би яким слабким був школяр, він зобов'язаний з кожним етапом навчання підніматися хоча б на невисоку сходику в своєму розумовому розвитку. Це зростання й залежить від інтелектуального стану допитливості, що панує в початкових класах.

У кожній навчальній дисципліні, яка вивчається у початковій школі, закладені великі можливості для розумового виховання. Треба тільки їх вміло використовувати. І в першу чергу це стосується уроків рідної української мови та математики.

Мова і мислення завжди нероздільні. Опановуючи рідну мову, діти разом із словами набираються й розуму, набувають чужих думок, навчаються самі думати й ті думки викладати словами. Математику справедливо називають царицею мислення.

Могутнім фактором розумового виховання виступає прибігання до феноменальної мудрості нашого народу, до невичерпних джерел фольклору. Народні казки, оповідання, загадки, прислів'я і приказки, скоромовки, ігри, іграшки, забавки — це чудова гімнастика розуму. Добре, якщо учні не тільки слухають і розповідають казки, але й самі їх складають, пишуть твори-мініатюри, виконують творчі роботи і завдання з усіх без винятку навчальних дисциплін за матеріалами спостережень над явищами природи, над працею, творами мистецтва, а також роботи на теми, які потребують моральної оцінки діяльності, поведінки, людських взаємин, як-от: «Як ластівка робить гніздо», «Моя любима українська народна пісня», «Як зерно стає хлібом», «Чарівний світ казки», «Вік живи — вік учись», «Книги читати — розуму набирати», «Перші ознаки весни», «Що значить бути добрим сином/доброю дочкою», «Розумний і дурень» та ін.

У початкових класах, як відзначав В. Сухомлинський, спостереження необхідні дитині, як сонце, повітря й волога необхідні

рослині. Тут спостереження — найважливіше джерело енергії розуму. Виховуючи молодших школярів, треба вчити їх бачити в звичайному незвичайне, шукати й відкривати причинно-наслідкові зв'язки, відповідаючи на запитання «чому?». Школа спостережливості в молодшому віці — необхідна умова розумового розвитку.

Неабияк зміцнює інтелектуальні сили молодших школярів звернення до українського народного гумору.

В обов'язок учителя початкових класів входить піклування про те, аби на всіх заняттях якнайбільше розкривалися інтелектуальні сили вихованців. Треба дбати також, аби виучувані правила, положення й визначення осягалися не тільки пам'яттю, але й зусиллями розуму. Зубрячка шкодить розумовому вихованню, як велике зло, що отуплює розум. Там, де вона панує, немає поваги до розуму.

Крім звичного кола шкільних справ й уроків, уявлень, інтересів, у школярів має бути багате й різноманітне інтелектуальне життя.

Розумове виховання, здійснюване на уроках, дає добрі наслідки тоді, коли воно має своє творче продовження й розширення в позакласній роботі через участь дітей як у предметних гуртках (з мови, математики та ін.), так і в гуртках трудової творчості — юних техніків, юних натуралістів, конструкторських, монтажних, а також художньої самодіяльності — літературно-творчих, фольклорних, музичних, драматичних, декламаторських. Велике значення для відточення розуму мають зустрічі учнів з творчою інтелігенцією, народними мудрецами й філософами, мудрими оповідачами, участь у різних конкурсах й олімпіадах, народних, національних і традиційних шкільних святах, іграх, забавах, карнавалах та інших розумних дозвіллях. Треба всіляко підтримувати розумні захоплення дітей — гри в шахи, лото, колекціонування, ведення щоденника, листування з родичами й ровесниками з—за рубежа, моделювання тощо.

«Книжку читай — розуму набирай!» — кличе народна мудрість. Цим підкреслюється особлива роль книги й самостійного читання у розумовому вихованні учнів під керівництвом, спрямуванням і за порадою вчителя початкових класів.

Українська національна початкова школа тоді стане справжнім осередком розумової культури, коли в ній запанують: культ України-матері, культ людини, культ розуму, культ рідного слова і культ книжки.

Для посилення розумового виховання учнів на Україні відроджуються елітарні школи—гімназії, ліцеї, коледжі, навчальні

заклади для особливо інтелектуально обдарованих дітей.

РОЗДІЛ VII. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ

1. Поняття про мораль, духовність і суть морально-етичного виховання

Виховання — це систематичний педагогічний вплив щодо спрямування духовного розвитку дитини у жаданому напрямку.

Нині в українській педагогіці велика увага приділяється відродженню духовності й формуванню душевності в дітей та молоді.

Дух — психічні здібності, свідомість, мислення, внутрішній стан, моральна сила людини. В релігії: самостійне безтілесне єство, добре або зле; в християнстві «Святий Дух» — третя особа Пресвятої Трійці — Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий. У філософії: психічне в протиставленні до матерії, тіла; вища форма психічного життя. Здебільшого надіндивідуальне, нематеріальне буття («дух народу», «дух нації», «дух культури», «дух часу»).

Душа — внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями, почуттями; сукупність рис, якостей, властивих певній особі. В народних уявленнях душа постає як невидима істота, яка живе в тілі й надає йому життя. Духовним називається те, що зв'язане з внутрішнім психічним світом особи, її настроями, переживаннями й почуттями. Для української дитини духовно-українське-те миле й дороге, що зв'язане з українством.

Українська духовність — це історично сформована система виявів внутрішнього психічного життя українців і культивованих ними народних чеснот і норм християнської моралі, що відображають найвищі якості національної душі українського народу, його характеру, світогляду та ідеології, спільність ідей, поглядів і прагнень.

Всі, названі вище категорії — дух, душа, духовність, у педагогіці початкової школи виступають як атрибути морально-етичного виховання молодших школярів, визначення якого виводиться з суті його складових лексичних компонентів та механізму втілення їх норм у свідомість і поведінку вихованців.

Мораль — належна поведінка людини, а також цілість тих норм чи законів, яким ця поведінка повинна підлягати. Їй належить система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства. А звідси моральність — відповідність поведінки особи нормам моралі.

Етика — наука про правильну поведінку людини, або про добро і його здійснення. Як окрема наука вперше розроблена Аристотелем. Питання етики охоплюють: 1) єства добра; 2) єства етичних норм та ідеалів; 3) мотивів етичних учинків; 4) санкції етичних норм. Етика в школі — це практична філософія виховання.

Отже, етика й мораль тісно переплітаються між собою, бо етика, з одного боку, виступає як наука про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному й особистому житті людини. А з другого боку, репрезентує норми пристойної поведінки. То й поєднання морально-етичного у вихованні молодших школярів, як і в теоретико-педагогічному визначенні, цілком доречні.

Тим більше, що у щоденному живому спілкуванні при характеристиці духовних якостей тої чи іншої особи часто фігурують поняття «моральність», «мораль», «етика». Наприклад, у педагогічній практиці нерідко стикаємось з такими висловами, як «високоморальна людина», «моральний (чи «аморальний») вчинок», «етична норма», «етична бесіда», «моральне обличчя» тощо.

То й морально-етичне виховання трактується як цілеспрямована діяльність учителів над формуванням в учнів системи моральних уявлень і прищепленням їх норм етичної поведінки. Головна його мета у початкових класах полягає у сприянні виробленню у молодших школярів морального характеру, тобто етизованої особистості, утвердження повинності. Розуміння й відчуття повинності — стрижень етичної освіченості, етичної культури.

Виховати справжню людину, навчити її жити — це значить сформувати в неї почуття громадського обов'язку, навчити служити обов'язку перед Україною.

Етизованою особистістю вважається удосконалення індивіда в моральності, тобто втілення ідеалу моральної етичної поведінки. Ця поведінка від учнів вимагає: 1) почуття чесності, яке містить у собі усвідомлення повинності і правдолюбства; 2) достоїнства людського й гідності національної; 3) любові до ближнього.

Усвідомлення особистої національної гідності — ефективний фактор морального розвитку вихованця. Утверджувати в школі дух самоповаги — означає домагатися того, щоб з перших кроків свого шкільного життя маленька людина вчилася бачити в собі моральні цінності, взяті від інших людей.

2. Завдання та зміст морально-етичного виховання молодших школярів

Завдання та зміст морально-етичного виховання учнів початкових класів визначаються з огляду вселюдських, народних і національних цінностей. Вони охоплюють:

— розуміння народних чеснот і норм християнської моралі («Десять Божих Заповідей») про те, як повинна діяти в житті і праці кожна гречна, порядна людина, національно свідомий українець; вміння дорожити українськими національними святинями;

— уміння бачити морально-етичні сторони у вчинках людей і самому дотримуватися загально прийнятих морально—етичних норм європейської культури; розрізняти добро і зло, праведне і грішне;

— любов до батька-матері, родини, рідної оселі, села чи міста, краю, України-неньки. Загальна обізнаність із «Декларацією прав людини», «Декларацією про державний суверенітет України», «Актом проголошення незалежності України», статтями Конституції України, що відображають турботу Української Держави про її громадян, повага до духовних та історичних цінностей України, до української мови, до українознавства.

— прагнення якнайбільше дізнатися про Україну, її минуле й сучасне, перспективи майбутнього, про її рідну природу, український народ, націю, представників інших націй, які її населяють, про життя українців у далекому й близькому зарубіжжя, про героїв визвольних змагань за волю України і їхні подвиги; доброзичливе ставлення до людей різних національностей, до народів інших держав;

— знання норм і правил життя у дитячих гуртах, учнівських і громадських об'єднаннях, додержання їх у своїх вчинках і діях; розуміння товариськості як важливої якості людини; уміння бути безкорисливим і вірним товаришем; відповідальність за спільні справи, ініціатива в їх виконанні; розуміння народного принципу «один за всіх, усі за одного»; прагнення бути хорошим;

— вияв гуманізму, милосердя, доброзичливості, працелюбства, правдивості й чесності, високої культури поведінки через турботливе й уважне ставлення до матері й батька, бабусь і дідусів, сестер і братів, родичів і свояків;

— шанування пам'яті померлих; дотримання гарних стосунків із сусідами;

— доброзичливе ставлення до людей, вияв уваги до слабших і менших, до хворих, калік, перестарілих, пошана до старшого

покоління; готовність захищати того, хто домагається справедливості; любов до всього живого; глибоко пошанне ставлення до рідної школи і вчителів. Розуміння народних заповідей: «Шануй учителя як родителя», «Честь школи не плямуй ніколи»;

— поняття особливої ваги громадської думки в оцінці поведінки людини;

— дотримання коректності у спілкуванні; знання основних правил чемної поведінки й провідних вимог мовленнєвого етикету — вміння користуватися «чарівними словами», говорити просто, стисло, чітко, правильно; уміння бути охайним і акуратним, скромним і ввічливим; уміння стежити за своєю ходою, поставою, мімікою, жестами; прагнення самостійно використовувати правила культурної поведінки вдома, в школі, на вулиці, в громадських місцях;

— знання та вміння неухильно виконувати Правила для учнів початкових класів; дотримання зобов'язань Укладу Пластових Новаків/ для членів Української Скаутської організації «Пласт»/, заповідей джур/ для членів «Дитячої-юнацької козачої організації «Джура»/, вимог внутрішнього трудового розпорядку школи;

— розуміння обов'язку уникати поганих вчинків, капризів, лінощів, упертості; відповідальне ставлення до своїх слів й обіцянок, до виконання навчальних завдань і громадських доручень; уміння визнати свої помилки і долати їх; ощадність і бережливість, помірність, розуміння потреб;

— прагнення встановлювати гарні стосунки з ровесниками іншої статі в різних випадках діяльності й спілкуванні; правильне розуміння і ставлення до дружби між хлопчиком і дівчинкою; початкове уявлення про морально-етичний ідеал української традиційної родини;

—розуміння і відчуття того, що в світі є речі мерзенні, огидні; осудження брехні, лицемірства, хамства, злодійства, хабарництва і запродавства, черствості й байдужості, безвідповідальності, неробства, нехлюйства, підлості, заздрості, підступництва, егоїзму, невдячності, огида до мерзоти.

3. Форми й методи морального виховання

На морально-етичне виховання учнів впливають: сім'я, школа, релігія, дитячі гурти й об'єднання, праця, дитяче середовище, мистецтво, побут, художня література і фольклор, різні засоби інформації і пропанди, народні звичаї, традиції, обряди, символи,

4
дитячі ігри та забави.

Провідними шляхами морально-етичного виховання у навчальній, позакласній і позашкільній роботі виступають: 1/ формування морально-етичної свідомості учнів; 2/ збудження моральних почуттів; 3/ становлення досвіду морально-етичної поведінки; 4/ вироблення етично спрямованих вольових рис особистості.

Формування морально-етичної свідомості, тобто морально-етичних уявлень, понять, поглядів, міркувань, зв'язане з вихованням у молодших школярів правильного розуміння, що добре, що погане, що моральне, а що хибне, аморальне, мерзенне.

Збудження моральних почуттів йде через вираження учнем свого ставлення до дійсності, до людей, до власної поведінки, через приємні відчуття при гарних вчинках і відчуття сорому, при негідних проступках. Сором — могутня пересторога від огидного і мерзенного. Він — морально-емоційна опора обов'язку і відповідальності.

Становлення досвіду морально-етичної поведінки здійснюється на основі вироблення схильності дітей до здійснення моральних вчинків і звичок. Учителеві початкових класів слід брати до уваги особливості нагромадження позитивного морально-етичного досвіду пережитих моральних почуттів: відповідальності перед своїм класом; задоволення, радості, якщо відмітили, похвалили; гострого незадоволення собою, якщо виявився гіршим за інших, тощо. Справжня моральність — це прагнення до моральності.

Звернення до почуттів, використання емоційної чуйності належать до одного з найефективніших шляхів морально-етичного виховання молодших школярів. Однак застосування їх вимагають великої обережності й педагогічного такту.

Звичайно, що через повсякденне життя в школі й вдома та поза ними у молодшого школяра виникають свої уявлення про те, що добре і що погано, що праведне і що грішне. Учень сам прагне в усьому розібратися. Проте діти в цьому віці ще не мають сформованих морально-етичних переконань.

Вживання терміна переконаність стосовно учнів початкових класів досить умовна. Адже морально-етичні поняття і судження їх здебільшого аморфні, спорадичні, ситуативні. Найчастіше моральні поняття вони трактують через конкретні приклади і факти. Спеціальні етичні бесіди, розповіді на етичні теми, використання творів літератури та мистецтва сприяють виробленню в них моральних уявлень та

міркувань. Їх діти сприймають із великою довірою. Тому з перших днів перебування дитини в школі треба прищеплювати їм думку, що найвищий моральний обов'язок людини полягає в тому, щоб залишити після себе на землі спадщину, яка примножує велич України.

Завдання початкової школи полягає в тому, щоб моральні ідеї, оволодівши свідомістю вихованця, стали мотивом його поведінки.

У педагогічній літературі містяться точні переліки тих морально-етичних понять, які треба розкрити на певному рівні в молодшому шкільному віці. Стосуються вони засвоєння загальнолюдських норм моральності — азбуки моралі. Це розроблені В. Сухомлинським початкова школа громадянськості, азбука моральної культури, етична хрестоматія для I-II, III-IV класів, хрестоматія моральних цінностей людства, кодекс людської порядності 28, правила достойної поведінки, ідеальні риси справжньої людини, Десять не можна 29. Виводяться вони, як правило, з вимог народної моралі, засвоєння якої відбувається у процесі безпосереднього залучення дітей до праці, через дотримання національних звичаїв і традицій, символів, участь у святах і обрядах. Велику роль у здійсненні морально-етичного виховання дітей та підлітків відіграє застосування методів народної педагогіки 30.

Дії і вчинки учня регулюються волею. У зв'язку з цим особливої ваги набирає вироблення етично спрямованих вольових рис особистості. Вольові дії передбачають досягнення мети при допомозі подолання перепон, труднощів і своєрідного напруження, які зазнає школяр у цей період.

Успішність з навчальних дисциплін буває різна. Тут багато залежить від нахилів і здібностей кожної дитини. Але є сфера, в якій всі рівні. Ця сфера морально-етична. Тут кожен може бути взірцевим. Обов'язок учителя — домагатися цього від своїх учнів.

Майстерність морально-етичного виховання, відзначив В. Сухомлинський, полягає в тому, щоб дитину з перших кроків її шкільного життя переконували насамперед власні вчинки, щоб у словах вихователів вона чула відгук власних думок, переживань — усього, що народилося в процесі активної діяльності. Слово етичного навчання має силу в устах вихователя лише тоді, коли він має моральне право повчати. Треба самому бути морально-етичною особистістю — жити правильно, любити, берегти свою гідність патріота України, громадянина Української держави, трудівника й

господаря рідної землі, сина або дочки, матері або батька. І успіхи в морально-етичному вихованні молодших школярів не забораються. Моральне багатство особистості визначається єдністю думок, почуттів, переживань, діяльності.

Розділ VIII. ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ

1. Завдання і зміст трудового виховання

В інтересі національної спільності лежить: гарантування кожній людині право й умови її всебічного розвитку та себевияву у вільній праці шляхом задоволення її особистих зацікавлень і потреб.

Праця /труд, робота/ — діяльність людини, сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії і мають своїм призначенням створення матеріальних та духовних цінностей.

Праця тим відрізняється від забави чи спорту, що вона не є самоціллю або джерелом задоволення самою діяльністю, а служить засобом для досягнення певної мети.

Без праці життя й прогрес суспільства немислимі. Та й педагогічний її феномен неперевершений. Вона є основою всіх видів виховання, у т. ч. й виховної системи початкової школи. Трудова діяльність людей завжди була й залишається основною умовою існування суспільства, джерелом його матеріальних і духовних багатств. Благополуччя Української держави, її соціально-економічний, духовний, науковий, культурно-освітній розвиток у великій мірі визначається ставленням її громадян до виконання своїх трудових обов'язків. А це ставлення, в свою чергу, залежить від економічних умов держави й від стану трудового виховання.

Труд — наполеглива, старанна праця людини. Трудове виховання молодших школярів — система виховних впливів і дій учителя початкових класів, спрямованих на те, щоб прищепити учням повагу й любов до праці, виробити звичку працювати.

У Державній національній програмі "Освіта" (Україна ХХІ століття) накреслені шляхи реформування змісту загальноосвітньої підготовки, де визначена необхідність:

вироблення елементарних трудових навичок у період дошкільної освіти;

розширення трудового досвіду дітей, формування в них навичок

самообслуговування;

формування техніко-технологічних та економічних знань, практичних умінь і навичок, необхідних для залучення учнів до продуктивної праці та оволодіння певною професією;

розширення політехнічного світогляду учнів і розвиток їхніх творчих здібностей на основі взаємозв'язку трудового навчання з основами наук;

активне ознайомлення з масовими професіями, виховання потреби у праці та оволодіння певною професією;

ознайомлення учнів з основами ринкової економіки, різними формами господарської діяльності;

використання досвіду народної педагогіки, залучення школярів до вивчення народних ремесел, створення умов для органічного включення їх у трудову діяльність.

У Програмі "Освіта" наголошено також про потребу формування „економічної”, „екологічної” культури людини, гармонії її відносин з природою, „творчої, працелюбовної особистості, виховання цивілізованого господаря”, підготовку „до життя в умовах ринкових відносин”.

Виходячи із вищесказаного та враховуючи особливості виховної роботи з молодшими школярами, можна конкретизувати завдання і зміст трудового виховання в початкових класах.

Основне завдання трудового виховання у початковій школі — плекати в учнів працьовитість й ощадність, дбайливе ставлення до природи, поваги до людей праці, бажання трудитися на користь усього класу, школи, на користь сім'ї.

Тому в початкових класах діти повинні оволодівати першими трудовими навичками, набути вмінь старанно виконувати роботу, навчитися доводити розпочату справу до кінця. Бергти інструменти і матеріали. З 3-го класу діти беруть безпосередню участь в громадсько корисній справі. Уроки трудового навчання, заняття в гуртках, самообслуговування, робота на пришкольній навчально-дослідній ділянці, бесіди про працю, зустрічі з людьми різних професій — все це способи трудового виховання, за допомогою яких діти набувають трудові знання, уміння і навички.

Основний зміст трудового виховання у початковій школі включає в собі:

— початкові уявлення про роль праці в житті людей, запам'ятання і розуміння суті крилатих народних висловів: " Без праці

не проживеш”, “ Праця людину годує, а лінь марнує”, “Бджола мала, а й та працює”, “Люби труд змалу, слухатимеш весь вік похвалу”, повага до праці старших, розуміння громадського значення трудової діяльності;

— сумлінне виконання трудових доручень, ретельне ставлення до учнівських обов’язків, вияв дисциплінованості, ощадності, бережливого ставлення до землі, багатств флори і фауни; вияв старанності, відповідальності, ініціативи в праці і навчанні, уміння співпрацювати, допомогти товаришеві;

— уміння дотримуватись гігієни праці, правил техніки безпеки, порядку на робочому місці, правильно користуватися ручними інструментами, цікавитися сучасною технікою;

— обізнаність із видами занять мешканців свого села, міста, краю, місцевими народними ремеслами і промислами, працею своїх батька і матері, старших братів і сестер, родичів і свояків, бажання поєднувати особисті інтереси з інтересами своїх товаришів, однокласників, членів сім’ї у різних видах трудової діяльності;

— дбайливе ставлення до робочого інвентаря, інструментів та матеріалів, результатів спільної праці, до шкільного майна, підручників, особистих речей, зелених насаджень;

- осудливе ставлення до ледарів, трутнів і симулянтів, рвачів, злодіїв, недбалості в користуванні інструментами й матеріалами, псувачів живих насаджень, шкільного та особистого майна, жорстокого поводження з птахами і тваринами;

— елементи господарності, підприємництва й трудової ініціативи, дисциплінованість завжди і всюди.

2. Види трудової діяльності та методи її здійснення

Види трудової діяльності молодших школярів та способи її здійснення у початковій школі різні, як-от: 1/ навчальна праця; 2/ трудове навчання; 3/ самообслуговування; 4/ господарсько-побутова праця; 5/ праця в природі; 6/ ручна праця; 7/ громадсько-корисна праця; 8/ виробнича праця.

Трудове виховання молодших школярів у першу чергу розпочинається з вироблення вміння вчитися, сумлінно ставитися до своєї навчальної праці, основного трудового обов’язку кожного учня — наполегливо вчитися, ретельно виконувати всі завдання вчителя, працювати розумово.

“Організм людини, — визначив К. Ушинський, — повинен

привчатися до розумової праці поступово, обережно, але, діючи таким способом, можна привчити його легко й без усякої шкоди для здоров’я виконувати тривалу розумову працю... Наставник не повинен забувати, що його найголовніший обов’язок полягає в тому, щоб вихованців привчати до розумової праці і що цей обов’язок важливіший, ніж викладання самого предмета”.³¹

Пробудити у дітей бажання вчитися, розвинути в них пізнавальні інтереси і дати можливість їм пізнати радість успіху у навчанні — чи не найголовніша заповідь трудового виховання.

Трудове навчання в початкових класах передбачає опанування основ технічної й сільськогосподарської праці. Майже 80% часу на уроках відводиться на практичну роботу учнів, решта — на повідомлення техніко-технологічних і агротехнічних відомостей, обговорення трудового завдання і результатів його виконання. Зміст сільськогосподарської праці диференційований для сільської й міської початкових шкіл.

Самообслуговування спрямоване на догляд за собою. Воно переважно охоплює: вмивання, одягання й роздягання, прибирання постелі, підготовка свого робочого місця, дотримання в чистоті своїх одягу й взуття, догляд за волоссям, охайності свого зовнішнього вигляду, збереження іграшок, участь у прибиранні житла й класної кімнати, приготуванні їжі, миття посуду тощо. Виховне значення цього виду трудової діяльності в її життєвій необхідності. Через щоденне повторення дій навички самообслуговування міцно засвоюються дітьми, внаслідок цього воно усвідомлюється як обов’язок.

Господарсько-побутова праця молодших школярів полягає у піклуванні про дотримання режимних моментів у школі та вдома, прибиранні приміщень, подвір’я, піклування про людей похилого віку й малят, здійсненні дрібних покупок, посильних ремонтних робіт. Особливість господарсько-побутової праці полягає в умінні самостійно організувати її: підібрати необхідний інвентар, зручно його розмістити, привести все в порядок після роботи. в процесі праці учні проявляють старанність, прагнення до гарних результатів, доброзичливо ставляться до ровесників.

До господарсько-побутової праці включаються елементи домоведення — участь дітей у створенні домашнього затишку, обладнанні й влаштуванні житлових, господарських та шкільних приміщень, побутових кімнат, приготування страв, користування побутовими приладами.

надання реальної допомоги учням і молоді в професійному самовизначенні відповідно з особистими нахилами, здібностями" покликанням і урахуванням суспільних потреб.

Професійна орієнтація є органічним продовженням психологічної і практичної підготовки учнів до праці. Вона об'єднує в собі такі компоненти, як: професійна інформація, професійна консультація і професійний відбір.

У початковій школі провідна роль належить професійній інформації, що передбачає ознайомлення учнів із різними професіями, основною суттю трудової діяльності в галузі кожної з них, про вимоги цих професій до людини, їх народну потребу й про те, де цю професію можна здобути.

З раннього віку в дітей слід формувати такі мотиви вибору професії, які в найбільшій мірі відповідали б особистим інтересам й нахилам та враховували б потреби Української держави.

Учителю початкових класів варто застосовувати таку систему професійної інформації: уроки трудового навчання, читання, ознайомлення з навколишнім світом, природознавства, інтегрованого курсу "Людина і світ", народознавства, екскурсії на виробництво, зустрічі з людьми різних професій, бесіди й розповіді про професії.

Провідне завдання професійної інформації в початкових класах полягає в тому, щоб прищепити любов до праці й повагу до трудівників, ознайомити з професіями.

Вибір професії у молодшого школяра здебільшого ще не стійкий, часто випадковий, чисто зовнішній. До закінчення школи цей вибір може ще не раз змінюватися. І в цьому нічого дивного й незвичайного немає. Це натуральний і цілком нормальний шлях трудного пошуку людини свого робочого місця в житті суспільства. Далеко страшніше, коли учень виявляє байдужість до професії і не бажає працювати. Він же, як правило, не хоче вчитись і часто порушує дисципліну. Тому в системі трудового виховання не треба випускати з уваги такий важливий компонент, як прищеплення дисциплінованості й відповідальності.

4. Виховання дисциплінованості і відповідальності

У контексті трудового виховання створюються сприятливі умови для вироблення в учнів дисциплінованості й відповідальності, що має надзвичайно важливе значення для формування особистості.

"Гармонійне виховання — це одночасно виховання дисципліни

відповідальності перед колективом, суспільством і перед самим собою — перед власною совістю", 32 — писав В. Сухомлинський.

У критерії оцінки наслідків виховання і самовиховання В. Сухомлинський включав також вияв дисциплінованості й відповідальності. За його визначенням, критерій полягає передусім у тому, які громадяни виходять із школи, який у них рівень політичної свідомості, що вони утверджують своєю працею й поведінкою, за що і проти чого борються, що люблять і що ненавидять. Однією з граней громадянської, політичної свідомості людини є її відповідальність перед власною совістю — це разом з тим і один з критеріїв вихованості.

"Якщо вам вдалося досягти того, що дитині на одинці з собою стало соромно, соромно самій перед собою за свій осудливий вчинок, якщо дитина прагне стати кращою, ніж вона є, якщо в її свідомості не тільки живе, але й стає власним переконанням уявлення проті, що краще і що гірше, то це означає, що ви бачите наслідки своєї вихованої роботи", 33 — твердив В. Сухомлинський.

Дисципліна — / лат. disciplina — вчення / — точне дотримання встановленого порядку, розпоряджень, виконання своїх обов'язків. Дисципліна навчальна — це обов'язкове для всіх учнів початкової школи дотримання встановленого порядку, підпорядкування наявним правилам.

Вона впливає з вимог суспільної дисципліни праці взагалі й передбачає сумлінне і свідоме виконання навчальних обов'язків. Дисциплінованістю називається звичка, уміння дотримуватися дисципліни. А головною її умовою є наявність сили волі.

Педагогічна сила праці якраз і полягає в тому, що вона вимагає від її виконавців неухильно дотримуватися дисципліни, а одним із суттєвих результатів трудового виховання виступає формування дисциплінованості у всіх її учасників.

Без дисципліни добра злагоджена праця взагалі неможлива. "Дисципліна — мета перемоги", "Школа без дисципліни, як млин без води," — гласить народна мудрість. Не може бути злагодженої праці і в осіб безвідповідальних. Тверда дисципліна й висока відповідальність — основа високопродуктивної праці, якісної її продукції, запорука порядку й злагоди в суспільстві.

Відповідальність — обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, доручення, за свої дії, вчинки, слова.

Дисциплінованою людиною маємо право назвати тільки таку, яка завжди в усяких умовах зумів вибрати правильну поведінку, найкориснішу для суспільства, і знайде в собі твердість продовжувати таку поведінку до кінця, незважаючи ні на які труднощі та неприємності. Варто пам'ятати, що дисципліна створюється не окремими якими-небудь дисциплінарними заходами, а всією системою виховання, всією обстановкою життя, всіма впливами, яких зазначають діти. В такому розумінні дисципліна є не причина, не метод, не спосіб правильного виховання, а результат його. Правильна дисципліна — це той добрий кінець, якого повинен прагнути вихователь усіма своїми силами і з допомогою всіх засобів, що є в його розпорядженні.

Прищеплення дисциплінованості й відповідальності молодшим школярам найкраще здійснюється у контексті трудового виховання через їх активну участь у різних видах праці, неухильне виконання "Правил для учнів", внутрішнього трудового розпорядку школи, правил безпеки праці, привчання, вправлення в поведінці, переконання, залучення учнів до громадської діяльності і в необхідних випадках примус. Для цього вчителі початкових класів використовують також позитивні приклади, доручення, розпорядження, бесіди, заохочування, заборони, і, нарешті, покарання.

Трудове виховання буде далеко неповним без аспекту екологічного.

5. Екологічне виховання

Термін "екологія" грецького походження, що буквально означає "вчення про місце проживання". Це наука, що вивчає відносини рослин, тварин і людей до їх середовища та загалом наука про обставини їх життя в природі.

Елементи екологічних знань можна знайти в працях багатьох учених, починаючи з давньогрецьких мислителів. Проте основи екології як науки були закладені лише в середині XIX століття. Згодом її аспекти розширились із виділення компонентів: екології рослин / вивчає взаємовідношення окремих рослин та рослинних угруповань із середовищем, у якому вони живуть/; екології тварин / про закономірності взаємовідношень тварин і навколишнього середовища / та екології соціальної.

Екологія соціальна — це галузь знань, що вивчає закономірності взаємовідносин людини й суспільства в цілому і природного навколишнього середовища.

Проблема екології, взаємин людей з природою, її збереження й збагачення нині набрала особливої актуальності, а з нею й постала гостра проблема посилення й удосконалення екологічного виховання молодших школярів у початковій школі.

Виховання в учнів дбайливого ставлення до природних багатств В.Сухомлинський зарахував до однієї з надзвичайно важливих сфер педагогічного процесу. Природу він розглядав як невід'ємний компонент навчально-матеріальної бази школи.

"Гадаємо, що школа майбутнього повинна якнайповніше використовувати для гармонійного розвитку людини все, що дає природа і що зможе зробити людина для того, щоб природа служила їй. Уже через це ми повинні берегти і поповнювати природні багатства, які маємо", 34 — писав В.Сухомлинський.

Екологічним вихованням учнів початкових класів називається цілеспрямована діяльність учителя над формуванням у молодших школярів бережливого ставлення до природи як першооснови життя людини й джерела унікальних матеріальних й духовних цінностей, піклування про збільшення її багатств.

Людина є частиною природи. Без неї людське життя неможливе. То й берегти її треба як зіницю ока, всіляко охороняти, леліяти, любити й шанувати. Формувати таку переконаність і готовність втілювати її в житті треба змалку. Тим більше, що проблема екології нині набрала планетарного характеру. Бездушне й безвідповідальне використання природних ресурсів грозить привести людство до світової катастрофи.

Великої гостроти набрала проблема збереження й охорони природи, а з нею питання посиленого виховання учнів, й у нас на Україні, проти якої імперським тоталітарним ладом впродовж ряду десятиліть фактично здійснювався екологічний геноцид. Хижацьке нищення природи, вирубування лісів, мілітарне виснаження земних надр, затоплення мільйонів гектарів родючих ґрунтів, бездумні хімізація і меліорація, нагромадження забруднювальних навколишнє середовище виробництв, чорнобильська трагедія створила серйозну загрозу навіть самому існуванню Української нації. Таким чином, екологія і екологічне виховання нині на Україні набрало державного, всеукраїнського, європейського значення.

Щоденне життя і праця учнів початкової школи постійно стикають їх з природою. То й провідне завдання вчителя — у процесі навчальних занять і через участь дітей у різних видах праці

викликати в них інтерес до природних об'єктів, прищеплювати повагу до всього живого й всього корисного, створеного людською працею, пошанне, бережливе, побожне ставлення до природи, бажання умножувати своєю працею красу рідної землі.

Підготовка школярів до охорони природи здійснюється з урахуванням їх вікових особливостей. Скажімо, учні початкових класів охоче доглядають за рослинами, молодими деревцями й маленькими тваринами. Захищаючи їх та вирощуючи, діти разом з цим мимовільно стають і покровителями самої природи. Багато приємних переживань і свіжих вражень приносять їм прогулки й екскурсії в природу, спостереження за комахами, метеликами, жучками, мурашками, ведення щоденників природи, фенологічних спостережень. Власна праця над доглядом рослин і тварин, вирощення і збір врожаю, охорона природних об'єктів, мурашників, джмелів і бджіл, пташин гнізд, нерестилищ, водойм, парків, квітників, скверів, проведення Днів птахів, Днів лісу, Днів урожаю, відзначення професійних свят підвищують дієвість екологічного виховання молодших школярів, сприяють перетворенню знань в екологічні переконання.

У початковій школі екологічне виховання здійснюється як на уроках, так і в позаурочній роботі. Великі можливості щодо цього дають зокрема уроки ознайомлення з навколишнім світом, природознавства /рідний край/, народознавства, трудового навчання, образотворчого мистецтва, інтегрованого курсу "Людина і світ". У позаурочний час велике виховне значення має робота на пришкольніх ділянках, участь дітей у русі "зелених", юних натуралістів, екскурсії в природу, в зоопарк, природні заказники /місце заборон полювання / та заповідники /територій, що перебувають під охороною держави з метою збереження тваринного та рослинного світу, всього природного комплексу /.

6. Використання у початковій школі трудових традицій українського народу

Іноземні гості, які приїжджають на Україну, відзначили виняткову працьовитість і господарність українського народу.³⁵ Вона вироблялась на основі застосування у вихованні дітей та молоді народних виховних традицій. То й ніякого перебільшення не буде, якщо вважати, що повноцінна виховна робота вчителів початкових класів та, яка спирається на трудові традиції українського народу. Тим більше, що навіть саме народження дитини в них трактується як поява

на світ ще одного майбутнього трудівника.

Вся народна педагогіка ґрунтується на праці, вихованні почуття господаря рідної землі, працьовитості, ініціативності, підприємливості, якостей дбайливого господаря і господині. Шляхи їх здійснення надійні і ефективні. Перш за все це традиційна підтримка громадською думкою високого авторитету людини-трудівника, господаря. Цьому присвячена величезна кількість народних прислів'їв і приказок, пісень, казок, оповідань. Символічно й те, що найбільше слів лексичного складу української мови за прикладом слова «праця» починається на «П».

«Пана господаря» і «паню господиню» славлять колядки й щедрівки, гаївки. Їх неодмінно вітають добром і щастям віншівники. При зустрічі між людьми прийнято цікавитись станом здоров'я й господарки. А на різних народних зібраннях публічно звертаються до громади словами: «Достойні газди, газдині і газдівські діти!»

Бути добрим господарем чи господинею сприймається як велика честь для людини. Ця думка незмінно домінує, починаючи з колискової пісні, й проходить через весь український фольклор. А прилучення дитини до посильної праці починається з того моменту, коли вона сама вже вміє набирати ложкою кашу й нести до рота. Звичаї толоки, народних трудових свят і трудових пам'яток ще дужче заохочують кожного до сумлінної праці.

Трудове виховання за традиціями української народної педагогіки у житті кожної людини за ходом її вікового розвитку проходить через три провідні етапи:

- 1) вступний або ігровий (від народження до 6-7 років);
- 2) помічний (пастуший), або визначальний (від семи до п'ятнадцяти років);
- 3) основний, або завершальний (від п'ятнадцяти до двадцяти років). Кожен з цих етапів насичений своїми педагогічними функціями.³⁶

Могутнім педагогічним фактором трудового виховання виступає вияв пошани до результатів праці й усього, що забезпечує нормальну життєдіяльність людини. Яскраво засвідчує це культ Хліба й Землі в українській народній педагогіці.

Успіх виховання учнів початкових класів у праці залежить від правильної педагогічної організації її. До провідних педагогічних умов організації трудового виховання у початковій школі належить:

- висока моральна основа, суспільне значення й ідейна

спрямованість трудової діяльності;

- поєднання фізичної праці з розумовою, спільної трудової діяльності й одноосібної;

- посильність праці;

- раннє включення дітей у виробничу працю й ускладнення її з віком учнів;

- різноманітність видів праці, сталість і безперервність трудової діяльності;

- творчий характер трудової діяльності школярів;

- поєднання корисної праці з особистими інтересами школярів, з їх трудовим навчанням;

- розвиток активності й самостійності учнів у трудовій діяльності;

- чергування видів праці, трудової зайнятості з відпочинком;

- опора на регіональні й місцеві трудові традиції народу, ознайомлення учнів з елементами економіки.

РОЗДІЛ ІХ. ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ

1. Значення і завдання естетичного виховання у початковій школі

Естетичне виховання належить до невід'ємних компонентів виховної системи початкової школи, що практично реалізується у єдності із світоглядним і розумовим, морально-етичним, фізичним і трудовим зростанням молодших школярів і виступає як необхідний фактор всебічного розвитку особистості, облагородження людини.

Естетика — (в дослівному перекладі з грецької мови — здатний відчувати, чуттєво сприйманий) — наука про мистецтво, про прекрасне в художній творчості, у природі та суспільстві. Коротше кажучи, це наука про красу. До речі, саме в такому розумінні й вперше запровадив цей термін у науковий обіг із 1750 року німецький філософ А.Бавигартен.

Хоча термін «естетика» запроваджено порівняно недавно, в середині 18 століття, естетичні теорії мають багатовікову історію, сягаючи своїм зародженням у 15-10 ст. до н.е.. До частин цієї науки належать: учення про єство гарного, про естетичну насолоду, про суть мистецької творчості. Щодо педагогіки, то в ній домінує

зацікавленість перенесення цього всього в поведінку людини й людські взаємини. Таким чином, естетика в педагогічному відношенні належить до понять багатопланових. Тому й естетичним вихованням називається цілеспрямоване формування естетичного ставлення до життя, праці, громадської діяльності, природи, мистецтва, особистої поведінки.

А естетичне виховання в початковій школі трактується як цілеспрямований, організований процес формування у дітей розвиненої естетичної свідомості, художньо-естетичного смаку, здатності сприймати, творити й цінити прекрасне, поводитись культурно, гечно і достойно.

Систематичний естетичний вплив на учнів у початковій школі сприяє формуванню в них естетичних почуттів, смаків, поглядів і художніх здібностей, вміння здійснювати це практично.

Таким чином, в естетичному вихованні помітно виділяється велика педагогічна місія мистецтва. І це закономірно. Однак пізнання мистецтва у всіх його видах і жанрах настільки багатогранне і своєрідне, що воно виділяється із загальної системи естетичного виховання як особливий його компонент. Виховання дітей засобами мистецтва становить предмет художнього виховання.

У сучасній педагогічній науці й шкільній практиці прийнято розрізняти поняття художнє виховання й естетичне виховання. Художнє виховання охоплює тільки сферу мистецтва. Естетичне виховання зв'язане з естетичним розвитком особистості у всіх сферах її діяльності — прищеплення вміння відчувати й розуміти прекрасне в особистому й громадському житті, в природі, праці, мистецтві. Воно покликане також будити в учнів бажання створювати прекрасне й боротися з усім потворним. Із естетичного ставлення до дійсності випливають завдання початкової школи в галузі естетичного виховання, а саме:

- збудження естетичних потреб, тобто свідомого прагнення до прекрасного;

- прищеплення естетичного сприйняття і почуття, тобто здібності безпосередньо сприймати й переживати прекрасне;

- вироблення естетичних понять, смаків, оцінок і думок, тобто здатності не тільки сприймати, але й оцінювати і розуміти прекрасне;

- плекання естетичних ідеалів;

- виявлення й розвиток художніх творчих здібностей учнів у різних видах діяльності та галузях мистецтва.

Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») вимагає від школи неухильного прилучення учнів до літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української і зарубіжної культури, забезпечення високої художньо-естетичної освіченості й вихованості особистості.

Естетичне виховання починається у ранньому віці дитини. Вже в дошкільному віці дітей оточують відповідно дібраними іграшками, впроваджують у побут дитячого закладу музику, навчають дітей рухів під музику, співу, малювання, ліплення, аплікації, виразного читання віршів тощо. Значно розширюються можливості естетичного виховання дітей у шкільному віці.

Змістові орієнтири естетичного виховання молодших школярів охоплюють:

- розуміння краси в навколишній дійсності, природі, трудовій діяльності як у школі, так і за її межами;
- елементарне тлумачення змісту творів мистецтва; емоційне сприймання різних видовищ (теле-, кінофільмів, вистав, концертів), архітектури, пам'яток культури, вияв пошанного і дбайливого ставлення до них;
- розвиток нахилів до художньої творчості (виразне читання, малювання, ліплення, аплікація, хореографія), творчої фантазії, гумору;
- додержання елементів культури поведінки, прагнення до охайного зовнішнього вигляду, художнє оформлення класної кімнати, місця для домашніх занять, найпростіших наочних посібників;
- уявлення про негарні вчинки, розв'язність, неприйняття неохайності й нечепурності в зовнішньому вигляді.

2. Шляхи і засоби естетичного виховання молодших школярів

Провідними шляхами й засобами естетичного виховання у початковій школі виступають: навчання й позакласна робота; природа; праця; мистецтво; естетика побуту, обстановки, поведінки; фізкультура і спорт.

Навчальна робота представляє можливості естетичного виховання молодших школярів через уроки музики, образотворчого мистецтва, рідної мови, читання, трудового навчання. Завдання естетичного виховання реалізуються також на уроках позакласного читання, математики, ознайомлення з навколишнім світом, природознавства (рідний край), інтегрованого курсу «Людина і світ»,

при вивченні правил безпечної поведінки учнів на вулицях і дорогах.)

Естетичне виховання, що проводиться на уроках, доповнює позакласна робота у різних гуртках: драматичних, виразного читання, літературних, хореографічних, художньої гімнастики, образотворчого мистецтва, у хорах, оркестрах, ансамблях. Значна частина роботи припадає на позашкільні заклади: Малі академії мистецтв, центри естетичної творчості дітей та молоді, мистецькі дитячі студії, бібліотеки, дитячі опери, лялькові театри, дитячі кінотеатри й філармонії, туристські станції та станції юних натуралістів, спортивні комплекси, дитячі організації України, дитячі залізниці тощо. Велике значення для піднесення естетичного виховання має участь дітей у конкурсах і оглядах художньої самодіяльності, фестивалях, олімпіадах, концертних програмах, художніх виставках, відзначенні народних і шкільних свят, обрядах, дитячих ранках, лінійках, зльотах, порадах, іграх і забавах.

Прекрасним засобом естетичного виховання молодших школярів виступає природа. Вихованню любові до прекрасного в природі сприяють екскурсії, походи, прогулки, вивчення творів мистецтв, присвячених природі. Однак тільки перебувати серед природи недостатньо для естетичного виховання. Тому під час прогулок, походів, роботи на пришкольній ділянці, на спортивному майданчику, при озелененні й благоустрою міст і сіл слід звертати увагу на багатство фарб у природі, досконалість і гармонію її форм.

Повне естетичне виховання молодших школярів немислиме без їх участі в праці, такої, що, як писав поет, «переростає у красу». Розвивати здібність бачити прекрасне у творчій праці, будити радість активної участі в ній, розуміння її високого призначення, створювати святкову, естетичну обстановку трудової діяльності — ось необхідні шляхи естетичного виховання.

Величезну роль в естетичному вихованні молодших школярів відіграє мистецтво у всіх його багатючих видах і жанрах. Адже вплив його надзвичайно дійовий, емоційний, привабливий для дітей. Художня книга, пісня, музика, художні картини, скульптура, будівельна архітектура, танці, твори прикладного народного мистецтва будять емоційні переживання і своєю привабливістю кличуть до збереження й примноження всього найкращого на землі й у власній поведінці, до вияву й розвитку своїх власних художніх здібностей.

Естетика побуту — естетична організація предметного оточення школяра у відповідності з поняттями міри й гармонії. Все це

проявляється в обстановці класної кімнати, інтер'єрів школи, жилих приміщень, в одязі. Тому з першого класу треба привчати дитину до чистоти й охайності взуття й одягу, збереження краси й затишку в тому приміщенні, де вона перебуває. Предмети, речі, зовнішній вигляд і поведінка людей мають бути такими, щоб викликати приємне замилування.

Естетичний сенс фізкультури і спорту криється у розумінні фізичної досконалості як процесу, в основі якого лежить досягнення цілі гармонійного розвитку особистості, сприймання краси спортивного руху, спортивної поведінки, спортивного видовища, спортивних традицій.

3. Впровадження елементів народної педагогіки в естетичному вихованні учнів

Робота вчителя початкових класів над естетичним вихованням учнів тоді відзначатиметься повнотою, коли братимуться до уваги уявлення українського народу про прекрасне й спотворене у природі, суспільстві й людині.

Народний погляд на красу глибокий і багатогранний. Щоб переконатися у цьому, досить взяти до уваги хоч би ті численні оцінні порівняння, які широко побутують в обігу живого мовного спілкування,³⁷ та змістові відтінки слів «краса», «гарний».³⁸ Такий розгалужений понятійний апарат народного погляду на красу репрезентує широту цілей і змісту масової практики естетичного виховання, спрямованого на утвердження й розвиток прекрасного у природі, суспільстві й людині та усунення потворного через засудження негарного в поведінці та вчинках людей, навколишньому житті, побуті, взаємовідносинах, непримиренне ставлення до злих явищ.

Запобіжлива, профілактична лінія, спрямована на попередження потворних дій і вчинків, народною педагогікою виражена надзвичайно чітко і сильно. Варто привернути увагу молодших школярів до тих численних народних прислів'їв, приказок, гумористичних і сатиричних оповідань і пісень, які засуджують хиби й вади недостойної поведінки людини, а також із особливою піднесеністю актуалізувати ту частину українського фольклору педагогічного змісту й спрямованості, яка роз'яснює й пропагує народні чесноти й красу гарних вчинків людини, доблесні риси українців.

Впровадження елементів народної культури на якісно високому рівні естетичного сприйняття, засвоєння і переростання у норми життя

— важливий важіль піднесення естетичного виховання молодших школярів у початковій школі.

РОЗДІЛ X. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

1. Оздоровчі, освітні й виховні завдання фізичного виховання

Піклування про здоров'я і нормальний фізичний розвиток дітей виступає невід'ємним компонентом виховної роботи початкової школи й належить до найблагородніших місій вчителя початкових класів.

Пріоритетні напрями реформування освіти на Україні вимагають «забезпечення у кожному навчально-виховному закладі відповідних умов для навчання й виховання фізично та психічно здорової особи, запобігання пияцтву, наркоманії, насильству, що негативно впливають на здоров'я людей», «утвердження пріоритетів здорового способу життя людини».³⁹ Де духовно, морально й фізично сильні одиниці, там духовно, морально і фізично сильний народ. Єдине і найпотрібніше: виховування на здорових засадах сучасників і всіх грядущих поколінь.

Здоров'я — стан організму, при якому нормально функціонують усі його органи. Від гармонії фізичного розвитку, здоров'я й праці залежить багатогранність духовного світу особистості — моральне, інтелектуальне, емоційне, естетичне багатство потреб, запитів, інтересів.

Фізичним вихованням називається педагогічний процес, спрямований на зміцнення здоров'я, сили, досягнення правильного тілесного розвитку й утвердження здорового способу життя, вироблення навичок санітарно-гігієнічної культури учнів.

Турбота про здоров'я — це найважливіша праця вихователя. У справжнього педагога добра половина всіх турбот про дітей впродовж перших чотирьох років навчання у школі припадає на піклування про їх здоров'я. «Здоров'я — всьому голова», «Найбільше щастя у житті — здоров'я», — вчить народна мудрість.

Мета фізичного виховання диктується реальними життєвими потребами кожної людини — бути здоровою, сильною, загартованою, спритною й витривалою, організованою для повноцінного власного життя, праці, навчання, переборення різних труднощів, оборони рідної землі. Треба, щоб хлопчики уже з

дитинства пишалися тим, що вони майбутні воїни, захисники України.

Головна ціль фізичного (тілесного) виховання у початковій школі зводиться до піклування про вирощення здорової, гармонійно й пропорційно розвиненої особи. Тому його завдання стосується виконання потреб оздоровчих, освітніх, виховних, у т.ч. профілактичних. Воно покликане:

- сприяти зміцненню здоров'я, фізичному розвитку учнів;
- удосконалювати уміння й навички в ходьбі, бігу, стрибках, метанні, лазінні, рівновазі, пересуванні на лижах, сприяти правильній поставі, привчати до нових видів рухів;
- розвивати рухові навички (бути в русі — одна з найважливіших умов фізичного загартування);
- формувати навички правильної постави при статичних положеннях і пересуваннях;
- допомогти в оволодінні прикметами пластуна й лицарськими чеснотами джури;
- подавати відомості з фізкультури і спорту;
- прищеплювати морально-вольові якості, навички культурної поведінки;
- пробуджувати стійкий інтерес й звички до систематичних занять фізичною культурою, дотримання санітарно-гігієнічних вимог та здорового способу життя. Фізкультура — це боротьба за здоров'я, за зміцнення фізичних і духовних сил вихованців.

2. Зміст і засоби та організаційні форми фізичного виховання учнів початкових класів

Зміст фізичного виховання учнів початкових класів охоплює:

- уявлення про значення занять фізичними вправами й ведення здорового способу життя для розвитку людини; розуміння необхідності зміцнення здоров'я для навчання, підготовки до праці, служби в українському війську;
- розуміння важливості додержання режиму дня, інтерес до занять фізичними вправами, до ранкової гімнастики, до загартування свого організму, прогулянок у природу, рухливих ігор, елементарні уявлення про цивільну оборону, розуміння значення санітарно-гігієнічних вимог;
- уявлення про організацію суспільно корисної діяльності із санітарії та гігієни;
- негативне ставлення до відхилень від здорового способу

життя — лінивства, пияцтва, антисанітарії, палення цигарок, злочинності.

Сила і здоров'я повинні мати свій благородний вихід — захистити слабшого від себе, не бути слабодухим.

Засоби фізичного виховання учнів початкових класів поділяються на:

а) основні — тілесні вправи як рухливі дії, виконувані свідомо згідно із закономірностями фізичного впливу (гімнастика, ігри, прогулки, туризм, спорт);

б) допоміжні — навколишнє середовище (соціальне, географічне, кліматичні умови), звичайні сили природи (сонце, повітря, вода) і ряд гігієнічних факторів (особиста гігієна, харчування, режим дня, одяг, рух і відпочинок, чистота й охайність, охорона нервової системи).

До провідних форм фізичного виховання учнів початкових класів належать: уроки фізичної культури, секція загальної фізичної підготовки, спортивні секції, заняття з лікувальної фізкультури (ЛФК), заходи в режимі дня, спортивні змагання.

Уроки фізкультури належать до основної форми проведення занять. Їх зміст визначається державною навчальною програмою.

Секція загальної фізичної підготовки організовується на добровільних засадах і належить до перехідних від уроку до спортивної секції. Вона допомагає відсталим у засвоєнні навчальної програми й підвищує рівень їх фізичної підготовки.

Спортивні секції розраховані на добре підготовлених фізично учнів. Заняття в них спрямовано на удосконалення у вибраному виді спорту.

Заняття з лікувальної фізкультури (ЛФК) призначені для дітей з відхиленнями у стані здоров'я і фізичному розвитку. Для дітей з ослабленим здоров'ям призначені санаторно-лісні й допоміжні школи.

Заходи в режимі дня забезпечують необхідну організацію рухливої діяльності учнів у позаурочний час у школі і вдома.

Спортивні змагання заохочують дітей до фізичного самоудосконалення й можуть виконувати різноманітні функції: навчально-тренувальні, виховні, агітаційні тощо.

Всі види занять із фізичного виховання у початкових класах повинні здійснюватися у відповідній системі, яка об'єднує:

1) заняття, які проводяться за твердим розкладом із постійним складом учнів — уроки фізичної культури (проводить учитель); секція

загальної фізичної підготовки (проводять учитель, громадський інструктор); спортивні секції (проводять учитель, тренер, громадський інструктор); заняття з лікувальної фізкультури (проводять учитель, лікар);

2) фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі дня: а) в школі — гімнастика перед заняттями (проводить учитель, фізорг, громадські інструктори); фізкультпаузи на уроках (проводять учитель, який веде урок, фізорг); рухливі ігри на перервах (проводить фізкультурний актив); б) вдома і в групах продовженого дня — ранкова гімнастика і водні процедури (вдома); фізкультпаузи під час приготування уроків; прогулки, рухливі ігри;

3) позакласні й позашкільні масово-фізкультурні заходи — змагання за шкільною програмою; змагання з видів спорту; участь дітей у фізкультурних святах; туристські походи й учнівські зльоти.

Фізичне виховання, організацію здорового побуту дітей вчителів початкових класів здійснює у супрязі з учителем фізкультури, лікарем, батьками учнів. Для проведення бесід з учнями про здоровий спосіб життя й запобігання шкідливих звичок запрошуються спеціалісти — лікар-гігієніст, нарколог, модист, кухар, офіцер української національної гвардії, майстри спорту, а також довгожителі та ін.

Спрямованість дітей на здоровий спосіб життя, піклування про збереження й зміцнення їх здоров'я — серцевина фізичного виховання, святий обов'язок учителя початкових класів. Такі досить поширені в наш час шкільні хвороби дітей, як, наприклад, сколіоз (бічне викривлення хребта), порушення зору, аритмія, послаблення пам'яті, анемія, недокрів'я) шлункові розлади, часто-густо трапляються з вини тих несумлінних учителів початкових класів, які не вимагають, аби їх вихованці рівно сиділи на уроках за своїми робочими столами, правильно тримали книгу при читанні й ручку при письмі, неухильно дотримувались режиму праці й відпочинку, руху й спокою, дихали свіжим повітрям, не перевтомлювались, дотримувались чистоти у всьому, нормально харчувались, носили відповідний сезоніві й умовам праці одяг і взуття, щоб у класі витримувався належний тепловий режим, а в канікулярний час, святкові й вихідні дні, відбувалося оздоровлення дітей.

Справедливо кажуть, що всі хвороби йдуть від нервів. Тим часом, неврози, тобто функціональні розлади нервової системи, що виникають як реакція організмів на різні психічні потрясіння, досить поширена хвороба як серед учнів, так і вчителів. Тому вчитель початкових класів повинен всіляко оберегати нерви дітей, а також свої

власні, уникаючи нервових потрясінь, окриків, залякувань, образ, нагромадження негативних емоцій, перевтоми, вселяючи в класі приємний настрій, творчий оптимізм і радість життя. Варто пам'ятати, що майже у 85% невстигаючих учнів головна причина відставання у навчанні — поганий стан здоров'я.

3. Народнопедagogічні засоби фізичного виховання та їх використання у початковій школі

Споконвіків трудовий народ виявляв постійне піклування про виховання здорового покоління України. Це яскраво видно по створеній ним народній педагогіці, в якій піклування про здоров'я та фізичний розвиток дітей стоїть на чільному місці. З нього, по суті, й розпочинається виховання дитини в сім'ї.

Піклуючись про виховання здорового покоління України, наш народ створив свою самобутню національну фізичну культуру.⁴⁰ Завдяки цьому українська народна педагогіка має цілісну систему педагогічних засобів фізичного виховання, яка цілком відповідає національній вдачі українського народу й повинна бути оптимально використана в початковій школі.⁴¹

На уроках фізкультури, читання, під час позаурочних занять і бесід учителям варто звернути увагу учнів на ту високу оцінку, яка дається у фольклорі людям здоровим, сильним, витривалим.

У народі з покоління в покоління передаються казки, легенди, думи, оповідання про людей, наділених надзвичайною фізичною силою, — богатирів Іллю Муромця, Кирила Кожум'яку, Івана Коновченка (Удовиченка), Федька Ганджу Андибера, Котигорошка. Велич богатирів у тому, що їхня надзвичайна сила поєднується з моральною довершеністю. Усі вони завжди на перше місце ставлять громадські справи, борються із злом, відстоюючи громадські й державні інтереси. Тому й народ їм завжди щиро симпатизує. Одну з бесід на цю тему слід проілюструвати репродукцією картини В.Васнецова «Богатирі».

Варто відзначити, що в фольклорі богатирами виступають не тільки чоловіки, а й жінки. Народною уявою, наприклад, створені такі прекрасні образи жінок-богатирок, як Настасія Микулична — дружина богатиря Добрині, Настасія-королівна — дружина богатиря Дуная, Маруся-козака дочка. Це свідчить про важливість фізичного гарту не тільки для хлопців, але й для дівчат.

Помітне захоплення у дітей викликають розповіді вчителя про

запорізьких козаків, які були міцної тілобудови, легко переносили голод, холод, спрагу й спеку, на війні були надзвичайно хоробрі, витривалі, не боялися смерті.

Великим щастям для людини вважається збереження здоров'я і працездатності до кінця життя. («Не смерть страшна, а недуга»). Тому й щодня, вітаючись між собою, люди зичать одні одному доброго здоров'я. Бажають його господарям колядки під час Різдвяних свят та віншівники, віншуючи з святом Нового року. Міцного здоров'я зичать на весіллі молодим та їхнім майбутнім дітям.

Правилом гарної поведінки вважається при зустрічах друзів, родичів, товаришів, знайомих цікавитись станом здоров'я батьків, членів родини.

На першому місці серед засобів фізичного виховання у народній практиці виступають посильна участь у праці, гра, використання природних засобів оздоровлення — сонця, повітря, води, рух, купання влітку у відкритих водоймах, а взимку в лазні. В обов'язок входить навчитися плавати як хлопчикам, так і дівчаткам.

Численні народні ігри та забави, 42 спортивні свята й поєдинки, способи гартування організму, в тому числі й ходіння босоніж, іграшки й вправи, знання народної гігієни й медицини, способи припинення кровотечі, запобігання й лікування найпоширеніших хворіб і надання першої лікарської допомоги при опіках, потопанні, теплових ударах, депресіях, поразеннях блискавкою, обмороженні, травмах, отруєннях, укусах змій і собак, вивихах, переломах кісток, дані народної кулінарії про смачну, здорову й поживну їжу, мудрі народні застереження, втілені в численних афоризмах про шкідливість для здоров'я людини й загрозу її життю з боку таких аномалій, як вживання алкоголю, палення цигарок, розпуста, розбої, неробство, сварки й бійки — прекрасний матеріал із життя народу, який може з повним успіхом використати вчитель у фізичному вихованні учнів початкових класів.

Взірцевий приклад використання народно-педагогічних засобів фізичного виховання у початковій школі подав і науково обґрунтував В. Сухомлинський.

РОЗДІЛ XI. ПОЗАКЛАСНЕ І ПОЗАШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

1. Завдання, зміст й провідні напрямки позакласної роботи з молодшими школярами

Позакласна й позашкільна робота виступає невід'ємним компонентом і важливим засобом національної системи виховання молодших школярів.

Позакласною роботою називаються спеціально організовані позанавчальні заняття, які сприяють поглибленню знань, розвиткові умінь і навичок, задоволенню й розвиткові інтересів, здібностей і забезпеченню раціонального дозвілля учнів. Здійснюють її, як правило, учителі, батьки, меценати, громадські інструктори, народні умільці й мудреці.

Позашкільною виховною роботою називається освітньо-виховна діяльність позашкільних дитячих, а також державних та громадських культосвітніх закладів: центрів естетичного виховання, станцій юних техніків, юних натуралістів, театрів юного глядача, дитячих бібліотек тощо. Ці поняття часто зливаються, об'єднуються в одне поняття — «позашкільна робота» чи «позашкільне навчання й виховання».

Крім вищезазначених, вживаються ще синонімічні до них терміни — «позаурочна» й «позанавчальна виховна робота», що проводиться за межами уроку чи навчального часу.

Головне покликання позакласної і позашкільної роботи — пробудження й поглиблення в учнів інтересу до різних галузей знань і видів діяльності, виявлення і розвиток їх талантів і здібностей, стимулювання їх винахідливості, підприємливості й ініціативи, надання допомоги у виборі професії, організація розумного дозвілля дітей.

Позакласна й позашкільна робота з учнями початкових класів має свою специфіку. Вона визначається, по-перше, віковими властивостями молодших школярів. Нестійкість уваги вимагає, щоб ця діяльність була динамічною і включала розмаїття дій. Дітей цього віку приваблюють справи яскраві, неординарні, які відповідають їх інтересам і бажанням. У них відбувається інтенсивне нагромадження досвіду поведінки. А вчителю варто добирати такі види діяльності, при яких діти при звичаються до співробітництва, взаємодопомоги, дружби й товаришування, пошанівку рідної мови й народних

традицій. По-друге, вона наділена своїми характерними ознаками, що відрізняє її від роботи урочної. Це яскраво видно по властивих їй педагогічних принципах.

До провідних педагогічних принципів, якими треба керуватися у позакласній і позашкільній роботі з молодшими школярами, належать: добровільність; громадська спрямованість; розвиток ініціативи й самодіяльності; ігри й романтика; винахідливість та ініціатива; врахування вікових, статевих та індивідуальних особливостей учнів; наступність і взаємодія усіх виховних ланок.

Провідними напрямками позакласної роботи з молодшими школярами виступають: а) пізнавальна діяльність; б) заняття з праці й конструювання; в) естетична діяльність; г) ігри та розваги; д) спортивна діяльність; е) позакласне читання.

2. Основні форми позакласної роботи

Форми позакласної роботи з молодшими школярами різноманітні. В педагогічній науці немає покищо їх класифікації через відсутність єдиного розподільчого критерію. Однак у практичній діяльності школи вже намітилась досить струнка її система.

За способами організації розрізняють масову, гурткову та індивідуальну форми позанавчальної освітньо-виховної роботи учнів початкових класів.

До масових форм позакласної роботи молодших школярів належать: предметні тижні, дитячі ранки, зустрічі з гостями, конкурси, прогулянки, огляди, олімпіади, турніри, організація і робота музеїв, фестивалі, виставки, випуск стіннівок, усні журнали, громадські огляди знань, змагання, зльоти, екскурсії в природу і на виробництво, шкільні народні й національні свята, культпоходи, вікторини, туристські подорожі, спартакіади, політичні інформації, голосні читання, участь у народних святах та обрядах, клуби суботнього й вихідного дня, групи продовженого дня. Кожна з цих форм має певне джерело й своє конкретне вираження, що залежить від творчості вчителя і винахідливості самих дітей та всіх, хто причетний до цієї важливої справи. Наприклад, добре поставлене позакласне читання й обізнаність з фольклором дає основу для організації і проведення літературних вікторин, загадок, тижнів дитячої книги, ранків «Казка за казкою», «Народ скаже як зав'яже», «Мудрий оповідач».

Значною популярністю серед молодших школярів користуються зустрічі з гостями — дитячими письменниками, митцями, борцями за

волю України, керівниками виробництв, народними умільцями, вояками української національної гвардії, вченими, конструкторами, діловими людьми, бізнесменами, представниками української діаспори, ровесниками з-за кордону, людьми різних професій.

Зустрічі з авторитетними людьми благотворно впливають на морально-етичне й духовне становлення школярів. Адже учні не тільки слухають запрошених, але й звітують перед ними про своє навчання, працю, участь у громадській діяльності, показують свої творчі роботи, ставлять концерти.

Молодші школярі охоче беруть участь у різних оглядах, олімпіадах, конкурсах, фестивалях, спартакіадах, турнірах, шкільних святах. Це стосується зокрема турнірів кмітливих, шкільних гумористів, свят «Перший дзвінок», «Проводи букваря», «Збір урожаю», «Слово рідне», «Приліт птахів», «Золота осінь», «Рідна школа», «Свято знань», військово-патріотична гра «Заграва».

У 1-4 класах виховна робота здійснюється з урахуванням їх образного мислення. Тому традиційними для них стають вечори народної казки, виховні години за тематикою народного календаря, конкурси на краще виконання української козацької пісні, конкурси малюнку, екскурсії в природу, заняття з народних ремесел.

Серед масових форм позакласної роботи молодших школярів помітною стала їх участь у діяльності шкільних музеїв та світлиць, зокрема з історії рідної школи, свого села чи міста, фольклору й етнографії, природи рідного краю. Під керівництвом старших учнів чергують у музеях, ведуть пошукову роботу з метою збору цінних фактів та експонатів.

Кожна з масових форм позакласної роботи несе певне виховне навантаження. Наприклад, ідейно-політичному вихованню сприяють політінформації, огляди свіжої дитячої преси, перегляд телепередач; естетичному — відвідування виставок, концертів, театрів, бесіди з естетики; морально-етичному — етичні бесіди.

Гуртки учнівські — одна з форм позакласної виховної роботи серед молодших школярів, складова частина навчально-виховного процесу. Завдання роботи гуртків для учнів початкових класів — вводити дитину в світ науки і техніки, розвивати творчі здібності, формувати в школярів практичні уміння і навички, вчити дітей використовувати знання, одержані на уроці, в житті, забезпечувати розумне дозвілля.

До гуртків прийнято залучати учнів, починаючи з 3-го класу.

Але в ряді гуртків (хоровий, танцювальний, юннатів, «Умілі руки») можуть і повинні брати участь й учні 1-2-х класів. У гуртки можуть входити учні одного класу, паралельних або й різних класів.

У школах організуються різноманітні гуртки відповідно до місцевих умов, реальних можливостей, потреб — юних техніків, фольклористів, природоохоронців, художні, краєзнавчі, фізкультурні, лялькові та інші.

Робота гуртків у початкових класах досить специфічна. Якщо в середніх і старших класах гуртки, як правило, попредметні, то в початковій школі вони будуються не за окремими навчальними предметами, а охоплюють різні галузі знань. Оскільки інтереси молодших школярів нестійкі, то й гуртки повинні відповідати досить різноманітним і часто ситуативним прагненням учнів, бути привабливими за своїми назвами. Найчастіше гуртки в початкових класах називаються — «Умілі руки», «Хочу все знати», «У світі цікавого», «Юні умільці», «Юні філателісти», «Юні українознавці», «Рідне слово», «Друзі природи» та інші.

Особливим розмаїттям відзначаються гуртки естетичного спрямування, як-от: хорові, музичні, хореографічні, драматичні, образотворчого мистецтва, літературні. До того ж кожен із них може мати свої розгалуження. Наприклад, хорові гуртки можуть представлятися по-різному: фольклорний ансамбль, мішаний хор, хор хлопчиків, хор батьків і дітей, хорова студія.

Комплектуються гуртки на основі добровільності з врахуванням вікових особливостей. До основних методів роботи гуртків належать: досліди й спостереження, моделювання, навчання мистецтва, походи й екскурсії, зустрічі із знатними людьми. Керує роботою гуртка вчитель або досвідчений спеціаліст.

До гурткових форм позакласної роботи тісно прилягають дитячі клуби й групи продовженого дня. Серед них помітно виділяються клуби вихідного дня, клуб «Журавлі».

Клуб вихідного дня у вільні від навчання дні (суботні, недільні) організовує ігри та забави дітей, спортивні змагання, екскурсії, прогулки й подорожі, відвідування кіно, театрів, музеїв, різних виставок.

Групи з продовженим днем - спеціальні групи з продовженим перебуванням молодших школярів при школах. Головна мета — організація педагогічного нагляду за учнями в позаурочний час. До груп із продовженим днем приймаються учні, батьки яких не мають

можливості забезпечити їм належного догляду. З учнями проводяться оздоровчо-виховні заходи, заняття за їх інтересами.

Індивідуальна позакласна робота реалізується з урахуванням конкретних інтересів і бажань кожного школяра зокрема. Вона охоплює в основному індивідуальні позакласні заняття — навчання гри на скрипці, сольного співу, підготовку юного екскурсовода, виконання персональних завдань у виготовленні приладів і наочних посібників, моделей, малюнків, рукоділля, розвиток особистої спортивної майстерності.

Головне призначення індивідуальної позакласної роботи — виявлення творчих здібностей учнів і розвиток їх з урахуванням індивідуальних нахилів особистості.

Процес розвитку форм позакласної роботи триває. Кількість їх невинно зростатиме. Мистецтво педагогічної технології позакласної діяльності полягає в умілому застосуванні уже наявних і новостворених форм.

3. Впровадження діяльності школярів, що побудована на давніх українських традиціях

Повноцінна позакласна виховна робота буде тоді, коли вона будується і здійснюється у контексті життя школи, родини, громади, українського народу, Української держави в цілому, з урахуванням їх минулого, сучасного й майбутніх перспектив. І в цьому аспекті особлива роль належить організації позакласної діяльності молодших школярів, побудованої на засадах давніх українських традицій. Звернення до них служить високоефективним засобом виховання історичної пам'яті підростаючих поколінь. Маються на увазі в першу чергу багатющі за своїм змістом та педагогічним впливом на дітей і молодь українські народні обряди, свята, символи.

Обряд — сукупність установлених звичаєм дій, пов'язаних з побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов. Саме слово, очевидно, походить від дієслова «обряджати», тобто прикрашати, вбирати, робити ошатним, гарним. Звідси й впливає головна педагогічна суть обряду — утвердження краси, добрих родинних і громадських стосунків між людьми.

Обряд, як правило, виступає невід'ємним елементом свята.

Народне традиційне свято — це день чи дні, коли урочисто відзначають видатну подію, знаменну дату. На відміну від обряду, свято в більшій мірі — традиційно-повторювальна подія, що

прикрашає побут, спонукає і старого, і малого підвестися над буднями, звирити свої думки й поведінку з народними ідеалами, прагнути до самоудосконалення. За змістом і спрямованістю їх можна поділити на 5 видів: 1) державні; 2) народні трудові свята; 3) родинно-побутові; 4) релігійні; 5) свята пір року.

Велике виховне значення мають українські державні свята. Вони плекають історичну пам'ять, несуть у свідомість дітей та молоді ідеали Української державності, воскрешають демократичні традиції українців, боротьбу за вільну, незалежну, самостійну Україну.

Особливу привабливість для дітей та молоді наділені трудові свята: першої борозни, проводи пастухів на полонину (гірське пасовище), обжинки, свято врожаю; родинно-побутові — день ангела, іменини, новосілля (входина), День Матері, весілля, зустріч Нового року.

До найбільших християнських свят відносяться Різдво та Великдень, які своєю величністю й урочистістю облагороджують душі тих, хто бере участь у їх відзначенні.

Глибоко душевно сприймає дитина день святого Миколая (19 грудня) — опікуна вдів і сиріт.

Сильний виховний вплив на молодших школярів має їх участь у таких формах позакласної діяльності, що побудована на давніх українських традиціях, як театри, драматизації народних творів, колядування, щедрування, фізичні ігри, гуртки.

Колядники і щедрівники, ходячи від хати до хати, величальними піснями славлять трудову доблесть господарів, хазяйновитість, красу сімейної злагоди й людської порядності. Співаючи колядки та щедрівки, бажаючи щастя й успіху господарям, наші діти збагачують себе духовно, вчать бути доброзичливими, приносити радість собі й батькам, учителям, трудитися для народу.

Жодне свято, обряд чи ритуал не обходиться без символів. Символ — це образне вираження моральних ідей за допомогою деяких предметів, яким надаються певні духовні властивості.

Народні символи можна умовно поділити на 4 види:

1) предметно-речові — природні чи штучні предмети, наділені певним символічним змістом (дерева, гілки, макети, муляжі, іграшки, птахи, тварини, вічний вогонь, бюст, барельєф, прапор, герб, могила, обеліск, реліквія, монумент, скульптура й архітектура, різні прикраси, художні костюми);

2) графічні — емблеми дитячих об'єднань, значки, медалі,

почесні грамоти, гроші, орден, портрет, дошка пошани, лозунги, гасла, девізи, транспоранти, панно, живопис;

3) словесні — гімн України «Ще не вмерла Україна», церковний гімн «Боже великий єдиний, нам Україну храни»; Маруся Чурай — як символ дівочої вірності; Роксолана — символ відданості Україні; усні девізи, заклики, вірші, назви газет, журналів, вулиць

4) дійові (ефектні) — позивні, салюти, фейерверки, почесний караул, парадний рух колон, рапорт, спортивні вправи, ігри й танці, жести (оплески, віддача військової честі, рукоплескання, дружні обійми), театралізовані дії. Ціннісна орієнтація символу привчає молодшого школяра із динамічного й складного життя виділяти головне, суттєве, цінне, найбільш необхідне й орієнтуватися на це у своїй повсякденній поведінці.

Рівень педагогічної продуктивності символу забезпечується ступенем його інтерпретації, тлумачення, «розшифрування».

Чим ясніше дитина розуміє суть і значення символу, тим вища його виховна ефективність. Тому вчителю початкових класів слід приділити велику увагу виробленню у молодших школярів сприйнятливості до традиційних народних символів.

Відчутну роль у вихованні дітей грає монументалістика — хрест, могили предків, пам'ятники полеглим героям, Вічний вогонь, могили захисників України, а також реліквії.

Реліквії — це особливо шановані, дорогі для родинної чи шкільної пам'яті предмети: історично важливі документи або належні дорогій людині ордени, одяг, медалі та інші речі. В ролі сімейних реліквій нерідко виступають: намисто, вишивка, книги, хустка, картина, перстень, годинник, музичний інструмент, ваза, статуетка, чорнильниця.

4. Позашкільна виховна робота

Позашкільна виховна робота здійснюється спеціально призначеними для цього закладами.

Розрізняють два типи позашкільних закладів: загальні (комплексні) й галузеві (профільні).

До загальних позашкільних закладів належать: дитячі сектори при будинках і палацах культури, народної творчості, комерційних і виробничих структурах, спілках і кооперативах, будинках учителів, дитячі народні дома й читальні, дитячі майданчики в парках культури й відпочинку, дитячі парки й містечка, літні дитячі табори. Діяльність їх носить глобальний характер.

До галузевих позашкільних закладів належать: станції юних техніків, натуралістів, екскурсійно-туристські, ігротеки, дитячі і юнацькі спортивні школи, дитячі річкові й морські флотилії, клуби юних автомобілістів, музичні й художні школи, дитячі автотраси, клуби юних моряків, пожежників, будівельників, а також багато інших позашкільних об'єднань і організацій.

Всі згадані вище заклади покликані допомагати школі, вчителям, батькам у формуванні свідомих громадян Української держави, освіченої, культурної, творчої особистості, становленні її фізичного й морального здоров'я, виробленні естетичних смаків й уподобань, розвитку художніх задатків. Вони також мають сприяти всебічному розвитку здібностей і нахилів учнів, громадської активності, прищеплювати інтерес до праці, науки, техніки, мистецтва, спорту, військової справи, збереженню і зміцненню їх здоров'я.

Кожний з позашкільних закладів у контексті розв'язання загального завдання виконує специфічну, покладену на неї місію.

Дитячі секції при палацах культури прилучають молодших школярів до участі в суспільно корисній праці, натуралістичній роботі і технічній творчості, екскурсійно-туристській, естетичній й фізкультурно-спортивній діяльності. Основними формами їх втілення виступають: робота гуртків та інших об'єднань творчої самодіяльності дітей, проведення масових вечорів і ранків, дитячих свят, олімпіад, конкурсів, зустрічей із знатними людьми та інші. Широко практикується самообслуговування. У селах цю функцію можуть виконувати народні доми й читальні. Добре себе зарекомендували як центри позакласної роботи культурно-освітні комплекси, що об'єднують у собі дитячий садок, школу, народний дім, читальню та інші культурно-освітні й спортивні структури (стадіон, музей тощо). Сюди тісно прилягає церква, недільні і суботні школи, які діти відвідують за згодою чи при сприянні їхніх батьків.

Приваблюють учнів початкових класів дитячі клуби моряків, хліборобів, річників, залізничників, пасічників, юних фермерів, шовководів, квітників, садівників.

Будинки й Палаці культури, Народні доми, читальні як у місті, так і на селі є місцями культурного відпочинку батьків, а разом із ними також і дітей та молоді. Дбаючи про вирощення підрастаючої зміни, керівники прилучають школярів до аматорської діяльності, роботи гуртків, оглядів-виставок, кіносеансів, концертів і спектаклів художньої самодіяльності, виступів професіональних мистецьких гуртків.

Усе це спрямовується на здійснення завдань національного виховання.

Будинки та осередки народної творчості здійснюють методичне і організаційне керівництво художньою самодіяльністю і сприяють розвитку народного мистецтва. При них, як правило, функціонують відділи театру, музики, хореографії, образотворчого мистецтва, фольклору, етнографії, масово-виставницької роботи, в яких при вмілому керівництві радо беруть участь молодші школярі. Названі заклади популяризують кращі зразки народної творчості; сприяють виявленню художньо обдарованих дітей й розвитку їх мистецьких здібностей. Цьому неабияк сприяє участь молодших школярів у різних оглядах, фестивалях художньої самодіяльності, виставках робіт, що викликає радість у дітей і гордість у батьків за свою майбутню зміну, заохочує учнів до навчання і творчої винахідливості та ініціативи.

Добра перспектива для вирощення інтелектуальної еліти нації закладена у розгалуженні на Україні громадських академій та академій мистецтв при участі визначних учених, митців, письменників, винахідників, до чого з надією задивляються й учні молодших класів та їхні вчителі.

Станції та осередки юних натуралістів сприяють організації навчально-дослідної роботи гуртків природознавців і дослідників сільського господарства на пришкільних навчально-дослідних ділянках. При станціях працюють гуртки юних рослинників, овочників, садоводів, тваринників, птахівників, рибоводів та інші. Вони проводять масові свята — День птахів, Декадник лісу й саду, День урожаю, в яких активну участь беруть учні початкових класів.

Станції та об'єднання юних техніків проводять роботу серед учнів у галузі техніки. Вони пропагують серед учнів досягнення передової науки, техніки, кібернетики; прищеплюють їм любов до праці, інтерес до науки й техніки, розвивають у них технічну кмітливість і конструкторські здібності. Станції юних техніків опрацьовують та видають інструктивно-методичні матеріали з питань технічної творчості учнів і кращого досвіду позакласної та позашкільної роботи з техніки; організують серед учнів різні конкурси, зльоти, змагання, олімпіади, виставки технічної творчості, задатки до яких можуть виявляти молодші школярі. Тому прилучення їх до діяльності такої станції хоча б через екскурсії має велике педагогічне значення, бо орієнтує дітей на незабарну активну участь у їх роботі, заохочує до проби власних сил у конструюванні. Адже потяг сучасних дітей до техніки, особливо в хлопчиків, дуже великий.

Проба їхніх технічних сил і можливостей найкраще виявляється у конструюванні механічних дитячих іграшок. Особливо плідною така робота дітей виявляється під час перебування їх у літніх таборах юних техніків. Приваблюють молодших школярів гуртки, які працюють при станціях, — радіотехнічні, авіамодельні, автомодельні, фотолюбителів, кінолюбителів, телемеханіки, освоєння космосу.

Організацією туризму серед школярів займаються дитячі екскурсійно-туристські станції.

Мета дитячої екскурсійно-туристської станції — ознайомлення учнів із життям, природою та історією України, виховання любові до неї, закріплення й розширення набутих у школі знань, фізичне загартування і зміцнення здоров'я дітей. Дані станції утворюють туристські загони й гуртки, організовують із школярами екскурсії, походи, експедиції, змагання, зльоти, виставки, приймають норми на значки «Юний Турист України», сприяють розгортанню пластунського руху. Великою популярністю серед туристів користуються такі місця на Україні, як Карпати, Крим, Буковина, береги Дніпра, особливо в районі м. Канева, а також промислові й культурні центри — Київ, Харків, Одеса, Львів та інші. Але перед тим, як вирушати в інші краї, треба домогтися, щоб кожен учень знав у першу чергу як слід свій рідний край, історію свого рідного села чи міста, їх знамениті місця і достоїнства. У зв'язку з цим молодші школярі охоче беруть участь у роботі груп першовідкривачів, загонах юних слідопитів, секціях юних археологів, фольклорних групах.

Дитячі парки й містечка — позашкільні виховні заклади, що організовують дозвілля і відпочинок дітей. Існують самостійно або при загальних парках культури і відпочинку. В них ведеться оздоровча й виховна робота серед дітей. Тут містяться читальні, ігротеки з набором електронних ігор, майданчики розваг і атракціонів, спортивні майданчики, дослідні ділянки юних натуралістів, павільйони для занять гуртків юних майстрів, естради, створюються гуртки дитячої художньої самодіяльності. В дитячих парках і містечках проводяться масові традиційні свята та гуляння дітей. Вся робота будується на широкому розгортанні активності, самостійності й ініціативи.

Дитячі спортивні школи призначені для зміцнення й загартування здоров'я дітей і молоді віком від 6 до 18 років. Вони можуть бути комплексними (з кількох видів спорту) і спеціалізованими (легкоатлетичні, фігурного катання тощо). Поруч із навчально-тренувальними заняттями з спорту тут ведеться також виховна й

культурно-масова робота. Підпорядковані місцевим органам освіти, спортивним товариствам.

Дитячі залізниці — позашкільні заклади в системі Міністерства шляхів сполучення України. Основне їх завдання — надання допомоги школі у виховній роботі, технічній освіті, поглибленні й розширенні знань учнів із основ техніки, виховання у школярів любові до праці, зокрема до залізничної справи. Одночасно дитячі залізниці є місцем культурного відпочинку і розваги дітей. Їх переважно споруджують у парках міст та передмістях і обладнують найновішою технікою. Рухомий склад має 1-3 тепловози (електровози) та 3-12 вагонів. Дитячі залізниці вузькоколіїні, мають своє депо, станційні приміщення, склади тощо. На Україні такі залізниці мають Дніпропетровськ, Харків, Ужгород, Рівне, Львів, Київ, Луцьк.

Естетичним вихованням дітей займаються спеціально створені для цього естетичні Центри.

Особливо масовими є дитячі бібліотеки й дитячі театри, музичні школи, студії та консерваторії. При бібліотеках працюють гуртки, влаштовуються огляди нової дитячої літератури, ранки казок, створюються об'єднання друзів книги, книголюбів.

Позашкільні заклади працюють у тісній співдружності зі школою. Тому вчитель початкових класів, плануючи і здійснюючи свою навчально-виховну роботу, неодмінно узгоджує її із можливостями дій місцевих позашкільних навчальних закладів.

Педагогічні вимоги до діяльності позашкільних закладів впливають із загальних принципів організації позакласної і позашкільної роботи. Провідними серед них виступають: органічний зв'язок із виховною діяльністю школи; узгодженість дій з виховною роботою дитячих об'єднань і організацій, сім'ї і громадськості за місцем проживання і на базових підприємствах; масове охоплення дітей при дотриманні добровільності їх у роботі; вільний вибір дітьми видів творчої діяльності; сполучення масових, групових й індивідуальних форм виконавської дії; взаємозв'язок позакласної і позашкільної роботи; поєднання методів освіти, організації й стимулювання активної творчої діяльності й контролю за ефективністю виховання дітей; зв'язок з виховними звичаями й традиціями народу.

5. Робота громадських дитячих організацій

Громадські дитячі організації належать до невід'ємного компонента системи національного виховання дітей і підлітків. Серед

них провідне місце займає Українська скаутська організація «Пласт».

Пласт — організація для всебічного виховання та самовиховання дітей та молоді, основою якого стали скаутські принципи, закладені Робертом Бейден-Пуеллом. У 1908 році вийшов його славетний твір «Скаутінг для хлопців», що став основою для розбудови світового руху молоді, який поширився з Англії спочатку на всі британські острови, а згодом і по всіх культурних країнах світу. З того часу кожний народ, кожна нація, зберігаючи глибокий внутрішній зміст Скаутінгу, старається надати цій виховній організації молоді своєрідну національну форму та пов'язати її зі своїми національними традиціями в ім'я здійснення високих загальнолюдських та національних ідеалів.

Національні скаутські організації об'єднані з 1920 року в міжнародний Скаутівський союз.

Українська скаутська організація «Пласт» має свою історію. Виник Український Пласт восени 1911 року у Львові. Оформився як самостійна організація 12 квітня 1912 року. Ця дата ввійшла в нашу історію як офіційний день народження Українського пласту. Засновником його став Олександр Тисовський. Велику роль в організації пласту відіграли Петро Франко та Іван Чмола — обидва в той час студенти Львівського університету. Добре прислужилися цій благородній справі видані в 1913 році підручник О.Тисовського «Життя в пласті» та книжечка П.Франка «Пластові гри та забави».

Варто зазначити, що назва «пласт» означає розвідувач, розвідник. Пластунами в українському козацтві величали козаків-розвідників. Називали їх тому, що їм не раз доводилося пересуватися по-пластунськи, щоб вивідати стан ворога. Для цього треба було великої відваги, кмітливості, витривалості, фізичної та психологічної вправності.

Усім зачинателям пластового руху доводилося не тільки пропагувати пластову ідею серед молоді, але й переборювати заперечення шкільної влади і деяких кіл громадськості, які сумнівалися в доцільності існування такої організації і побоювались, що вона може перешкоджати в навчанні, забираючи в учнів час та зусилля.

З британського «скавтіngu» українські пластуни прийняли подібні організаційні форми та багато цікавих занять і тем, ідею дружби між скаутськими організаціями різних націй світу. Цей зразок створив певні рамки, які були заповнені українським змістом, істотно доповнені й пристосовані до потреб і своєрідних прикмет національної вдачі

українця. При цьому був використаний великий досвід історії української нації від самих початків її творення. Тому пласт здобув собі на Україні високу пошану серед нашого народу й широку популярність серед дітей та молоді. У рядах борців за волю України було чимало вихованців пласту, які своїм героїзмом вписали славі сторінки в історію нашої Вітчизни.

При пануванні більшовицької влади на Україні пласт був придушений, а його активні учасники й керівники репресовані.

Однак часи змінилися. Прийшла нова ера в історії України, новий час в історії українського Пласту. Початок відродження національного скаутського руху на Україні покладено 16 грудня 1989 року, коли було створено опікунську Раду. 30 серпня 1990 року перший загін пластунів (12 чоловік) прийняв пластову присягу. 13 квітня 1991 року на Установчому з'їзді був прийнятий «Статут Української Організації «Пласт». У квітні 1993 року Український Пласт прийнятий до Світової Організації Скаутського Руху (СОСР).

Пласт, як зазначено в нині чинному його Статуті, є організацією для всебічного виховання та самовиховання молоді, діяльність якої відповідає «Декларації про державний суверенітет України», чинному законодавству й нормам міжнародного права. Діяльність Пласту поширюється в Україні та поза її межами в місцях постійного проживання українців. Він продовжує традиції Українського Пласту, заснованого в 1912 році О.Тисовським.

Мета Пласту — добрий громадянин, провідник суспільства, вихований на ідейних засадах Пласту, з'ясованих у 3-х головних обов'язках, Пластовій присязі та Пластовому законі.

Пласт є самостійною організацією, яка не залежить від будь-яких політичних партій, державних, громадських чи релігійних організацій.

Неполітичність Пласту визначається, по-перше, тим, що він не бере участі в боротьбі за владу і не пов'язує себе з жодною політичною партією. Але найголовнішою причиною неполітичного характеру Пласту є те, що він має справу з дітьми — і це повністю виключає грубу ідеологізацію і політизацію.

Пласту властива романтика підліткового загалу: присяга, своєрідні ритуали, привітання, форма одягу, розпізнавальні знаки і т.д. У залежності від віку й участі в роботі організації Статут визначає шість форм членства. Члени Пласту поділяються на: а) звичайних; б) дійсних; в) приятелів; г) добродіїв; д) почесних; е) самотників. Права й

функції кожного виду членства, яке охоплює людей віком від 6 до 30 років і вище, конкретно визначені в Статуті. У зв'язку з цим варто відзначити тільки, що звичайні члени — це молодь у віці від 6 до 17 років. Вони ще не мають права голосувати чи бути обраними на будь-яку посаду. Сюди відносяться два перші вікові Улоди:

— УПН (Улад Пластунів Новаків) 6-11 р.;

— УПЮ (Улад Пластунів Юнаків) 12-17 р.

Організаційна структура Пласту: молодші — «новаци», 6-10 чоловік об'єднуються в «рій», 2-4 рої — у «гніздо», а гнізда входять до складу «коша» — чоловічого та жіночого. Юнаки (12-19 років) входять у «гуртки».

Ідейні основи Пласту виражає пластова присяга, в якій говориться: «Присягаю своєю честю, що робитиму все, що в моїх силах, щоб бути вірним Богові й Україні, помагати іншим, жити за пластовим законом і слухатися пластового проводу».

Це і є три головні обов'язки пластуна для запам'ятання і неухильного виконання у повсякденному житті.

Пласт — організація українських скаутів-пластунів (розвідників) і представляє перед світом український скаутінг.

Гаслом першої організації скаутського типу, яку заснував Байден-Пауелл, а також подібних організацій інших народів, є «Будь готовий». Ці слова стали гаслом, починаючи з 1912 року, й Українського пласту. Вони нагадують, що потрібно з юних років готуватись до повновартості життя, до трудів й обов'язків, які воно накладає на кожну людину. Вже новацтво вітається гаслом «готуйсь», а пластуни пам'ятають про це гасло впродовж цілого пластування.

Коли ж пластун зустрічає іншого друга пластуна, то вітає його словом «Скоб». Це слово саме собою означає назву одного з видів орла, що зветься скоб білохвостий. Це орел величини скельного орла. Він живе над великими горами, скелями. Отже, буває теж в Україні. Пластуни взяли його за свій символ. Літери української назви того орла є початковими літерами чотирьох слів, що влучно виражають істотні прикмети доброго пластуна, тобто велять, яким йому треба бути: сильним, красним, обережним, бистрим. Сильний умом і тілом, красний душею, обережний у задумах, бистрий у ділах. Тому назва скельного орла стала також і пластовим привітанням.

Вітання друга-пластуна словом «Скоб» наче пригадує йому про обов'язок робити все сильно, красно, обережно, бистро. І на це він теж відповідає «Скоб», наче каже: «Я так і намагаюсь робити все

сильно, красно, обережно, бистро».

Пластун пластунові при вітанні подає ліву руку, від щирого серця, як братові за ідеєю, за всім планом і способом життя. Ідеї пласту пропагують «Пластовий обіт» (слова О.Тисовського, музика Ю.Писецького) та «Пластовий гімн» (слова І.Франка, музика Я.Ярославенка).

«Пластовий обіт», тобто пластова присяга (клятва), складається з 4-х строф відповідно до 4-х літер пластового гасла «Скоб». Кожна строфа пояснює теж одне слово гасла «сильно, красиво, обережно, бистро» з коротким окресленням кожного з них: силу плекати для праці й оборони України; красу і радість — для життєвого оптимізму; бистроту ума — щоб берегти історичну пам'ять, побудувати щасливу долю України.

«Пластовий гімн» славить Пласт і пластунів, як представників нового громадянства, яке, живучи в душі Пласту, вірно служитиме українському народові.

Українські пластуни, так само як і скаути інших країн світу, своєю відзнакою обрали лілею — символ природньої краси й найвищих людських почуттів. Отже, відзнакою Українського Пласту, тобто пластовим гербом, стала трилиста біла лицарська геральдична лілея, гармонійно переплетена із золотим українським тризубом. У тризубі символ української національної ідеї, а в лілеї — символ всевітнього братерства. Три листки лілеї нагадують про три головні обов'язки пластуна, втілені в пластовій присязі, а тризуб вказує на те, що Пласт — це суто українська організація молоді.

Нині Українська Скаутська організація Пласт є організаційно визначною національною скаутською організацією, яка зареєстрована Міністерством Юстиції України і діє на всій її території. Відновлено на Україні також пластові часописи, як видання Головної Пластової Булави: журнал пластового новацтва «Готуйсь»; журнал пластового юнацтва «Юнаки»; журнал пластової думки й інформації «Пластовий шлях»; газета «Цвіт України»; пластовий збірник «Провідник суспільства», в якому висвітлюються актуальні питання з методики пластунського виховання на допомогу вихователям та вчителям. Випускає їх у світ пластова видавництво «Лілея» (м.Тернопіль).

Українські пластуни, як і багато інших організацій молоді скаутського типу, обрали своїм опікуном святого Юрія. Культ цього великого святого з кришталіно чистим і стійким характером має в українському народі свою довговічну традицію. Адже від самих

початків християнства в Україні святий Юрій став патроном українського лицарства, тобто княжих дружинників, а потім одним із опікунів козаків, які у своїх піснях співали: «Нам поможе святий Юрій і Пречиста Мати славу здобувати», а також інших українських військових частин недавнього часу, що, крім святої Покрови, шанували святого Юрія як мужнього і безстрашного оборонця правди і добра.

Так святий Юрій став праобразом лицарства і патроном боротьби за найвищий ідеал народу: свободу та символом боротьби проти зла.

Традиції українського лицарства прийняв Пласт, і так, як усі інші українські лицарі, пластуни плакають культ святого Юрія.

Звичайно, що виховна робота в українському Пласті має свої певні особливості, що бере до уваги ще й характерні риси кожної вікової групи пластунів. Оскільки вчитель початкових класів має справу з пластунами-новачками, то й знання ним пластової методики праці серед новаків конче необхідне. Адже ідея, мета, методика — це три провідні елементи кожної виховної діяльності.

Ідея пласту щодо його новаків чітко виражена в новацьких Обіцянці та Законі.

Новацька обіцянка:

Обіцяю:

любити Бога й Україну,

помагати другим,

придержуватись Новацького Закону.

Новацький закон:

Новак любить Бога й Україну.

Новак слухається виховників.

Новак старається бути щораз ліпшим.

Новацький привіт:

«Готуйсь!»

За час перебування в Уладі Пластунів Новаків, до першої пластової проби, тобто перевірки, випробування властивостей, новак має засвоїти прикмети доброго пластуна й вимоги 1-ої проби на ступінь новака жовтодзюба.

У стислому викладі прикмети доброго пластуна характеризують, що він є:

У своїх ділах славний, сумлінний, точний і ощадний.

У поведінці щодо інших справедливий, ввічливий, братерський,

доброзичливий та врівноважений.

Для добра України і Пласту корисний, слухняний і здоровий.

Для цілого оточення дбайливий про красу й завжди погідного настрою.

До 1-ої пластової проби новак мусить не тільки знати прикмети доброго пластуна, але й упродовж пробного часу докласти всіх зусиль, щоб справді згідно з точками пластового закону поступати і ці прикмети собі засвоювати. Всі ці ознаки й риси поведінки в новаків виникають не відразу, а поступово, при відповідному виховному впливі на них. А це означає, що виховання новаків і новачок як майбутніх добрих пластунів і пластунок вимагає застосування відповідної до їх віку пластової методики. Час в свою чергу ставить свої вимоги й щодо професійної підготовки вихователів та вчителів з пластової педагогіки.

Вікові риси новаків вимагають, щоб у пластовій педагогіці провідне місце займало залучення їх до гри.

Оскільки більшість прикмет пластуна належать до абстрактних понять (наприклад, пластун є чесний, доброзичливий, сумлінний, справедливий тощо), що не завжди чітко сприймається новачками, то роз'яснення цих понять варто насичувати різним унаочненням. Це можна робити ілюстраціями, знімками, моделями, фільмами та самодіяльними іграми.

Другим важливим виховним фактором виступає дослідництво. Коли дитина прийде до висновку самостійно, вона швидше й легше засвоює знання і має з того більше вдовolenня. Очевидно, що дітей новацького віку варто вже скеровувати на шлях самовиховання.

Дуже активно реагують новачки на такі форми й методи роботи, як розповідь, гутірка (розмова, бесіда), самодіяльність, майстрування, пісня, проба, вправлення, табірні збори.

Розповідь повинна представлятися як гра слів, гра думки, гра уваги. Тому на кожних новацьких заняттях своє належне місце має посісти розповідь. Гутірка (розмова) теж успішно сприймається новачками. Значне захоплення у дітей викликає інсценізація. І пісня поширює знання мови поруч з розповіддю й гутіркою. Але при музиці слова набирають більшої легкості та радості. Тому дитина охоче сприймає пісню.

Літні табірні збори дають найбільшу і найкращу нагоду показати дітям чарівність і красу життя в природі. Вони відкривають широку можливість для спорту, руху, пізнання довкілля. Адже життя

новаків у Пласті — це перш за все розумне дозвілля серед природи, дотепні й життєрадісні ігри, цікаві розмови, бадьорі пісні, різноманітні вправи й всілякі корисні заняття, що дають дітям особисте вдоволення і радість. Оскільки пластуни ростуть як майбутні охоронці рідної землі й оборонці України, то серед новаків широкою популярністю користується військово-патріотична гра «Заграва».

У пластівській педагогіці особлива роль належить пробі. Новацька проба дає змогу здійснювати перевірку пластового вироблення дитини шляхом оцінки її інтелектуального рівня та пластової поведінки. Перейшовши перевірку проби, пластун одержує ступінь. Саме слово «проба» вказує про старання впродовж тривалого часу щось здобути. Тому не можна робити з проби тільки іспит, що його можна відбутися, підготувавшись у короткому часі. Новак складає 3 проби: I проба ступеня «Жовтодзюба»; II проба ступеня «Юне Орля» і III проба ступеня «Орля».

Процес засвоєння проби повинен тривати повний рік. Адже проба — то спосіб новацького життя. Дитина мусить на кожних сходитках пережити якусь точку вимог та її собі засвоїти. Добре діло не повинно бути виконане в один день перед перевіркою. Та й вимоги проби досить широкі.

Наприклад, I проба на ступінь новака-жовтодзюба включає цілу низку вимог за 5 провідними напрямками: 1) новакознання; 2) українознавство; 3) життя в природі; 4) життєва зарадність і безпека; 5) порядок і чистота. А I пластова проба «Скобиного крила» вимогами охоплює 16 напрямків. Всі вимоги проб вміщуються в індивідуальних перевірних листках, з розрахунку контролю й обліку ходу їх виконання. Його записки — це наче шкільне свідоцтво. Воно спонукає новацтво до дальшої та кращої праці над вимогами.

Зайва поспішність у зарахуванні проб небажана. Але й розтягати її понад рік теж не треба. Діти нетерпеливі й знеохочуються довгим чеканням. Проба за таких обставин стає далекою й неосяжною. Діти мусять мати конкретні наслідки своєї праці із одержанням вищого ступеня.

Умілості в програмі новацтва дають змогу підходити до кожної дитини індивідуально, оновлювати їх зміст відповідно до потреб часу. Наприклад, нині виникла потреба давати новакам також елементарні знання з дизайну, менеджменту, малого підприємництва, екології тощо.

Педагогічні пошуки на шляху відродження і розвитку традицій у галузі дитячого руху тривають. Підтвердженням цього є поява в 1992

році на Україні дитячого товариства «Сокіл».

«Сокіл» належить до національних спортивних (руханкових) товариств, які мають свою давню історію і відіграли велику роль у відродженні слов'янських народів. Зародилось у Чехії в 1862 році. Поширюється серед усіх слов'янських народів й об'єднується у Всеслов'янський сокольський союз у 1907 році. «Сокіл» серед українців постає 1894 р. у Львові за ініціативою В.Нагірного та В.Лаврінського й невдовзі поширився по Україні.

Відновлення дитячого товариства «Сокіл» — складова системного підходу в національному вихованні молодших школярів через позашкільну роботу. Практика підтверджує, що діти різних вікових груп тягнуться до дитячих об'єднань. Тому варто об'єднувати їх у дитяче товариство «Сокіл» відповідно до їх віку: учні 1-4 класів — «Соколята»; учні 5-7 класів — «Молоді Соколята»; 8-11 класів — «Соколи». Для кожної вікової групи добираються форми роботи, які визначаються відповідними положеннями.

Провідною метою «Сокола» є: виховання громадянина, патріота України; формування національної самосвідомості; розвиток самостійності, працьовитості, кмітливості й підприємливості; зміцнення здоров'я дітей.

Первинним осередком «Соколят» є соколине гніздо (чета), що створюється за місцем проживання не менше як з 5 чоловік. У гніздо входить 5-7 членів. Гнізда об'єднуються в соколіні чоти (чета 2-4 гнізд). Керує гніздом — гніздовий, чотою — четар. Чоти, окремі гнізда в межах села (міста) об'єднуються в станиці. Станиця може об'єднувати від декількох членів до декількох десятків, а то й сотень соколят. Очолує її станичний.

Центральне місце в роботі з «Соколятами» займає підготовка їх до вступу в «Молоді Соколи». Вона здійснюється впродовж всього перебування дітей в «Соколятах» через реалізацію програми «стежина «Соколят». Діти кожного з класів йдуть своїм маршрутом, що складається з 5 стежин. Наприклад, маршрут «Соколят» першокласників має маршрут «Український вінок», представлений стежинами: «Доброти»; «Ввічливості»; «Зимові обряди»; «Котилася писаночка...»; «Ми всі діти українські...». Здійсненню підлягає й «Абетка «Соколят».

Україна багата на педагогічні ініціативи щодо позашкільної виховної роботи з дітьми та молоддю. Зокрема, показовими в цьому відношенні є українські спортивно-пожежні товариства «Січ» і «Луг».

Товариство «Січ» виникло в Галичині 1900 р., засновником якого, першим головою й генеральним отаманом був Кирило Трильовський. Активно йому допомагали І.Чупрей, А.Чайковський, Р.Дашкевич та інші. Згодом самостійні «Січі» об'єдналися в Український Січовий Союз (1912). За галицьким зразком постали «Січі» на Буковині (1903) та Закарпатті (1920), поширилися й на українську діаспору в США і Канаді. Товариство «Січ» внесло свій гідний вклад у виховання національно свідомих українців.

Українське спортивно-пожежне товариство «Луг», засноване в Галичині у 1925 році, вело змістовну й різноманітну виховну роботу серед дітей і молоді. Воно разом із культурно-освітнім товариством «Просвіта» заснувало читальні з бібліотеками, драматичні гуртки. Видавало щомісячник «Вісті з Лугу».

Педагогічна діяльність громадських дитячих організацій, як правило, була проіннята вільнолюбним козацьким духом, життєвим оптимізмом й українським патріотизмом. Як продовження цієї традиції на рівні сучасних вимог виступає створення в 1992 році на Україні Дитячо-юнацької козачої організації «Джура». Як зазначено в його Статуті (автори: О.Губко, О.Ковальчук, Ю.Руденко), «Джура» є історико-патріотичною організацією, створеною для об'єднання дітей, підлітків і юнаків з метою їх виховання у дусі традицій і звичаїв українського козацтва.

Членом «Джури» може стати кожен хлопець будь-якої національності віком від 10 до 18 років, який поділяє ідеали юного козацтва. Джурами (джурками), роксоланами, чурайвами можуть бути й національно свідомі, громадсько активні дівчата цього ж віку. В Статуті «Джури» докладно окреслені мета й завдання організації, організаційні основи, структура, права й обов'язки її членів, заповіді джури, господарсько-підприємницька діяльність, кошти й майно.

Інтенсивні пошуки в напрямку раціональної постановки роботи громадських дитячих організацій тривають. Показовим у цьому відношенні може бути приклад учителів початкових класів Кіровоградської середньої національної школи 21 на чолі з її директором В.Каюковим. Дитячий курінь перевеслят — це назва дитячої організації початкових класів цієї школи, яка складається із загонів перевеслят, а ті, в свою чергу, — з роїв. Загін об'єднує учнів одного класу, рій — кількох учнів цього ж класу, які працюють, вчать й проводять своє дозвілля за надзвичайно цікавою для них програмою, готуючись до вступу в ряди дитячої козацької організації.

Вся їхня діяльність проіннята духом романтики, гуманності й демократизму, національної гідності й українського патріотизму.

Отже, робота громадських дитячих організацій сьогодні відзначається своїм розмаїттям, відродженням і розвитком національних виховних традицій і невідмінністю педагогічних пошуків та творчих відкриттів.

Ведення виховної роботи з молодшими школярами через громадські організації висуває відповідні вимоги до вчителя початкових класів, який повинен мати щодо цього такі прикмети:

- організаційні навички і досвід у групових заняттях;
- провідницький хист, уміння планувати і розподілювати відповідальність;
- любити своїх вихованців і вміти викликати їх прихильність до себе;
- любити життя в природі як основу доброго виховання;
- мати гідну особисту поведінку та давати добрий приклад, щоб викликати собі прихильність як батьків, так і вихованців;
- присвятити достатній час на активізацію роботи дитячих громадських організацій.

Сумарно зусилля дитячих громадських організацій спрямовує на те, щоб надати вільному часові молодших школярів суспільно корисної спрямованості. До виховної роботи в останні роки дедалі більше підключаються новітні організації — студентські братства, «Союз українок», Спілка української молоді (СУМ), громадськість будинків і мікрорайонів.

6. Організація виховної роботи за місцем проживання учнів

Забезпечення належного педагогічного впливу на молодших школярів за місцем проживання — надзвичайно важлива ланка позакласної та позашкільної виховної роботи. Але це аж ніяк не принижує ролі самої школи та вчителя. Скоріше навпаки, справді раціональне дозвілля учнів можливе при умові, коли школа є центром активної виховної роботи з ними за місцем їхнього проживання.

Роль школи в системі керівництва виховним процесом за місцем проживання учнів полягає у забезпеченні педагогічних основ у діяльності всіх місцевих виховних інституцій. А це означає, що вони повинні користуватися педагогічно доцільними формами і методами виховної роботи, знати й цілеспрямовано здійснювати ті виховні

завдання, над якими в даний час працює школа.

І ще одна дуже важлива деталь. Вважаючи школу організатором виховної роботи з дітьми за місцем проживання, необхідно уникати дублювання при здійсненні виховних дій з ними. Всі виховні заходи, які проводяться за місцем проживання, мають доповнювати виховну роботу школи, дитячих громадських організацій, забезпечуючи при цьому безперервність виховного процесу. А це найбільш можливе при скоординованому плануванні всієї позакласної і позашкільної виховної роботи.

Виховну роботу з молодшими школярами за місцем проживання слід проводити на основі неухильного дотримання провідних педагогічних принципів позакласної і позашкільної роботи, беручи до уваги також місцеві умови міста чи села, характерні для них народні звичаї і традиції, специфічні особливості позашкільного життя й родинно-побутових умов школярів.

Досвід показує, що за місцем проживання фактично можна залучити учнів до всіх провідних видів діяльності — суспільно-політичної, пізнавальної, господарсько-трудової, художньо-естетичної, спортивно-оздоровчої. Вони по суті й визначають основний зміст роботи з дітьми за місцем проживання.

Молодші школярі можуть залучатися до таких, наприклад, орієнтовних видів діяльності за місцем проживання:

а) у сфері суспільно-політичній — участь дітей у роботі зональної агіткультбригади; складання літопису своєї вулиці (села чи міста); участь у створенні меморіальних музеїв, у зборі матеріалів з історії місцевих установ, підприємств чи організацій, в організації зустрічей з учасниками визвольної боротьби за волю України, в операціях «Меморіал»;

б) у сфері пізнавальній — участь у роботі місцевих дитячих клубів чи об'єднань за інтересами, гуртків; відзначення свят вулиць, знаменних дат з історії рідного села чи міста;

в) у сфері господарсько-трудої — участь дітей в озелененні й благоустрої двору, вулиць, у прибиранні дитячих ігрових та спортивних майданчиків, у догляді за клумбами, скверами, парками, лісонасадженнями, природними заповідниками; догляд за братськими могилами, пам'ятниками й обелісками; збори лікарських рослин, макулатури й металічного брухту; допомога самотнім престарілим людям;

г) у сфері художньо-естетичній — місцеві зустрічі з діячами

літератури й мистецтва, діячами народної творчості; участь у дитячій самодіяльності, виступах родинних хорів і музичних груп, лялькових театрів, святах квітів; участь у колядуванні, щедруванні, великодніх народних іграх та забавах;

д) у сфері спортивно-оздоровчій — участь у роботі різних спортивних секцій (гімнастичних, легкоатлетичних, волейбольних, тенісних, лижних, плавальних, юних шахістів та ін.).

Медичні працівники можуть навчити дітей надавати першу медичну допомогу, ознайомити з основними вимогами санітарно-гігієнічної культури, організувати змагання між дворами на кращу санітарну дружину, створити майданчики для вивчення правил дорожнього руху.

Добре поставлена виховна робота з молодшими школярами за місцем проживання, розумна організація їх дозвілля ставить надійний заслін бездоглядності й правопорушенням.

З метою профілактики педагогічної запущеності і правопорушень малоліток необхідно:

— проводити поглиблену ранню діагностику правопорушень малоліток;

— забезпечувати активність й взаємопогодженість усіх ланок виховання;

— сприяти дотриманню єдиних педагогічних вимог до учнів.

Оскільки «вирвати» дитину з-під впливу неформальної групи шляхом заборон спілкування з її членами надзвичайно важко, а іноді й майже неможливо, то дуже важливо, щоб учитель добре знав соціальну спрямованість групи вільного спілкування дітей і вів відповідну виховну роботу з ними. В даному разі особливо цінним моментом буде підтримка й заохочення всіх позитивних починань неформальної групи школярів за місцем проживання.

Не менш важливо здійснювати профілактику правопорушень через уникнення педагогічних прорахунків, запобігання дитячої бездоглядності та перевиховання «важких» дітей і їх «важких» опікунів.

Найкращий спосіб попередження правопорушень з боку молодших школярів — це залучення їх до активної діяльності в дитячих об'єднаннях за інтересами, до різноманітної суспільно корисної праці в різних сферах їх життя. Важливо, щоб організаційні форми роботи з «трудними» дітьми в логічній послідовності змінювали одні інших. У цьому аспекті добре себе зарекомендували такі форми їх діяльності, як трудові об'єднання за місцем проживання (допомога

малим підприємствам — службам побуту, зв'язку, кооперативам, комерційним структурам, шефство над престарілими, інвалідами).

У процесі виконання суспільно корисних справ за місцем проживання у молодших школярів пробуджується почуття господаря свого мікрорайону, виробляється імунітет проти негативних впливів, нетерпимість до правопорушень й аморальних вчинків.

Досить активними формами виховання учнів початкових класів за місцем проживання можуть виступати різні дитячі об'єднання, як-от: спортивні команди, зведені різновікові загони, дитячі клуби, гуртки за інтересами, ансамблі художньої самодіяльності.

Різновіковий загін об'єднує на добровільних засадах дітей і підлітків, які мешкають у спільних мікросоціальних умовах (у багатоквартирному будинку, на одній вулиці, в будинку із загальним подвір'ям, у присілку) і зв'язані між собою спільністю інтересів, сусідськими чи товариськими взаємовідносинами.

Досвід показує, що навіть «важкі» діти в різновіковому загоні виправляються, прагнучи зайняти в ньому гідне місце.

Останнім часом набувають значного поширення дитячі та дитячо-юнацькі клуби. Тут працюють різні гуртки, влаштовуються ігри та розваги дітей, діють ігротеки, атракціони.

Молодші школярі можуть ще об'єднуватись навколо дитячих майданчиків, роботою яких керують вихователі. Майданчики бувають постійні, коли діти їх відвідують круглий рік, і тимчасові, які діють лише під час літніх канікул. Роботу дитячого майданчика організовує школа разом із громадськістю.

Активними помічниками вчителів у виховній роботі за місцем проживання є студентські педагогічні загони. Ці загони складаються із учнів педучилищ, студентів педагогічних факультетів вузів. Його члени ведуть роботу в основному у двох напрямках: 1) допомагають сім'ї і школі в організації різних видів діяльності молодших школярів за місцем проживання; 2) ведуть індивідуальну роботу з педагогічно запущеними дітьми. Ті, хто працює за другим напрямком, підтримують тісний контакт із дитячою інспекцією у справах неповнолітніх.

Для координації різних напрямків виховної роботи за місцем проживання учнів створюються громадські ради мікрорайону (сільської зони). Ради включають представників новітніх громадських, профспілкових організацій, жіночих і молодіжних об'єднань, владних структур, педагогів-пенсіонерів, керівників шкіл, представників підприємств, спілок, культурно-освітніх та інших установ, розташованих

на території мікрорайону. Педагогічне керівництво здійснює школа. Вона допомагає скласти план виховної роботи за місцем проживання, а також педагог-організатор будинкоуправління, психологічна служба.

Рада створює матеріальну базу для виховної роботи — спортивні споруди, кімнати для гурткових занять і студій, ігротеки, атракціони, фільмотеки тощо. Залучає дорослих для проведення бесід, цікавих зустрічей з дітьми, розповідей про професії, організації культпоходів, подорожей по рідному краю. Організовує гуртки, секції, об'єднання за інтересами. Завжди знайдуться серед мешканців умільці й спеціалісти, які погоджуються вести гурткову й спортивну роботу з учнями, допомогти їм у підготовці уроків.

Велику допомогу в роботі з дітьми за місцем проживання надають ради ветеранів, пенсіонери. Немало й молодих ентузіастів віддають свій час роботі в своїх будинках, справедливо вважаючи, що «чужих дітей не буває».

Рада здійснює масові заходи, свята вулиць, концерти художньої самодіяльності на відкритих літніх естрадах, спартакіади, огляди ансамблів, виставки філателістів, квітників, фотолюбителів, конструкторів, рукодільниць, юних художників.

Таким чином, вся виховна робота з молодшими школярами у вільний від навчання час організовано й цілеспрямовано здійснюється в рамках школи, позашкільних закладів, дитячих організацій, за місцем проживання.

Важливими у виховному відношенні творчими об'єднаннями в школах, районах останнім часом стали академії народних мистецтв, університети народознавства, факультети людинознавства, фольклорно-етнографічні студії, музеї, групи, в яких учні вивчають історію, культуру України, оволодівають одним із видів народних мистецтв, отримують ідейно-моральне, емоційно-естетичне загартування.

Все частіше діти стають суб'єктами міжнародного життя, тісних контактів, започатковують і розвивають дитячу міжнародну дипломатію. Зустрічаючись і спілкуючись із зарубіжними друзями, учні вчаться діалогу, культурі спілкування, набувають умінь слухати і розуміти один одного, розвивати політичне мислення, поважати в інших те, що складає їхню національну самобутність, особливість, і одночасно культивують у собі кращі риси власного національного характеру.

Широкого розмаху набувають трудові кооперативи, госпрозрахункові дитячі підприємства. Участь школярів разом із батьками у фермерському господарстві, певних осередках виробництва сприяє вихованню в них почуття господаря рідної землі, країни.

Завдяки добровільній участі в різноманітній, ідейно й емоційно насаженій практичній діяльності в позашкільних закладах, громадських дитячих організаціях, неформальних об'єднаннях за місцем проживання школярі одержують національно-патріотичний, громадський гарт. Тут вони вчаться програмувати й прогнозувати свою діяльність, її результати, оволодівають умінням самостійно розв'язувати життєво важливі проблеми.

РОЗДІЛ XII. ГАРМОНІЯ РОДИННО-ШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

1. Виховання в сім'ї — першооснова розвитку дитини як особистості

Серед усіх геніальних винаходів людства одне з чільних місць займає сім'я.

Функції сім'ї надзвичайно благородні: відтворення й продовження роду людського, виховання дітей, організація домашнього господарства й малого підприємництва, споживання і побуту, забезпечення передачі новим поколінням духовних і матеріальних цінностей та життєвого досвіду, народних знань, трудових умінь і навичок, підготовка молоді до сімейного життя.

Родина відіграє у вихованні дітей колосальну роль. У сім'ї відбувається формування характеру кожної людини, її особистісних рис і національної свідомості. Саме тут з молоком матері закладаються основи становлення особистості. Оптимальне досягнення реалізації навчальних й освітніх завдань початкової школи прийде через забезпечення гармонії родинно-шкільного виховання молодших школярів.

У державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») серед пріоритетних напрямів реформування освіти відзначено, що в основу національного виховання мають бути покладені: принципи єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь; прищеплення поваги до батьків, жінки-матері; організація родинного виховання та освіти як важливої ланки

виховного процесу і забезпечення педагогічного всеобучу батьків.

Побудувати повноцінну національну школу, освіту й виховання без сім'ї по суті неможливо.

«У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладаються коріння, з якого виростають потім і гілки, і квітки, і плоди. Сім'я — це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи»⁴³, — відзначав В.Сухомлинський.

Родина (сім'я) — кровне скупчення найближчих родичів (батьки, діти, їх потомки) — за всіх часів залишиться фізичною основою людського роду. Вона і творець, і зберігач, і джерело продовження його існування. Ріст і розвиток народу залежить від росту й розвитку родин — його основних клітин. Духовно-моральне здоров'я родини — найкраща запорука здоров'я нації.

Родина — перша школа патріотизму, національного єднання та виховання, місце прищеплення здорових норм і навичок, кузня пошанівку рідної мови, звичаїв, традицій, свят, обрядів, символів. Державні акти, всі засоби соціального й педагогічного впливу та захисту повинні бути спрямовані на службу родині, на збереження й розквіт здорової сім'ї, зміцнення її педагогічних позицій і авторитету, створення сприятливих умов для повноцінного родинного виховання дітей.

Родинне виховання — виховання дітей в сім'ї батьками, родичами, опікунами або особами, які замінюють батьків.

Сучасною педагогічною наукою виділяються три провідні аспекти виховних функцій сім'ї, що виступають першоосновою розвитку дитини як особистості.

Перший аспект — передача дорослими членами родини (матір'ю, батьком та ін.) дітям нагромадженого суспільством соціального досвіду; формування у дітей наукового світогляду, національної свідомості, працьовитості, бережливого ставлення до природи й народного добра, суспільної й пізнавальної активності, підприємливості та ініціативи; прищеплення їм почуття громадянськості, патріотизму, господарності, розуміння необхідності дотримання моральних, правових і етичних норм поведінки; сприяння їх розумовому, фізичному й естетичному розвитку, зміцненню здоров'я й виробленню навичок санітарно-гігієнічної культури й здорового

способу життя.

Другий аспект — систематичний виховний вплив родинної спільноти на кожного її члена впродовж всього його життя.

Третій аспект — постійний вплив дітей на батьків та інших дорослих членів сім'ї, спонукаючий їх активно займатися самовихованням.

Характерна особливість родинного виховання — невпинне сполучення цілеспрямованої педагогічної діяльності батьків (дідусів, бабусь, братів і сестер) з повсякденним впливом на дітей укладу життя сім'ї, матеріальних і побутових умов, чисельності, структури, ідейно-моральної, емоційно-психологічної, духовної і трудової атмосфери сім'ї; життєвого і професійного досвіду батьків, родинного спілкування, рівня загальної й педагогічної культури батьків, системи взаємин сім'ї зі школою, громадськістю.

Позитивний ефект виховної роботи батьків із дітьми досягається тільки в атмосфері емоційного благополуччя сім'ї. Відсутність такої атмосфери гальмує розвиток особистості дитини, травмує її психіку й сприяє появі негативних рис поведінки.

Атмосфера емоційного благополуччя передбачає цілість і єдність родинної спільноти, однакової зацікавленості батька й матері в збереженні й зміцненні сім'ї. Розпад сім'ї, розлучення батьків створюють великі труднощі у вихованні дітей.

З метою створення в сім'ї атмосфери емоційного благополуччя необхідно, щоб у взаєминах між батьками домінували любов, згода, постійне піклування одне про одного.

При емоційному благополуччі в сім'ї створюється сприятлива атмосфера для виховання дітей й особистого життя батьків. Дитині імпонує щаслива сім'я. Вона дорожить такою сім'єю. Вона хоче належати добрій сім'ї, бути сином чи дочкою порядних батьків. У таких умовах виникає потреба в спілкуванні з батьками, прагнення своєю поведінкою не затьмарювати загального щастя сім'ї.

Атмосфера емоційного благополуччя в сім'ї передбачає взаємну відповідальність батька й матері за виховання дітей. Вона також передбачає єдність і узгодженість батьків у педагогічних вимогах до дітей, без чого не може бути правильного виховання.

Взаємини батьків між собою та їх ставлення до дітей — незамінна практична школа батьківства й материнства для підростаючого покоління.

2. Сучасні проблеми родинного виховання

Сучасні проблеми родинного виховання становлять: підготовка дітей до школи, організація домашньої навчальної діяльності, створення раціонального режиму дня, визначення обов'язків дитини по дому, системи вимог, організація розвитку кмітливості, розважальних, пізнавальних, навчальних, творчих інтересів.

Нині, як ніколи раніше, ще актуальнішими стали слова Я.А.Коменського, який ще в 1633 р. у своїй книзі «Материнська школа» зазначив: «Батьки повинні віддавати своїх дітей для освіти в школу свідомо і передусім самі повинні подумати, що мають тут робити, і відкрити дітям очі, щоб вони замислилися над цим же. Нерозумно роблять ті батьки, які без будь-якої підготовки ведуть своїх дітей до шкіл...»

У нинішніх умовах практикуються різні форми підготовки дітей до школи. В одних випадках, вона здійснюється в дитячому садку, в інших — через підготовчі класи чи групи при школі. А нерідко цю функцію беруть батьки на себе. Це найчастіше буває тоді, коли дошкільня не відвідує дитячий садок, а виховується вдома, часто-густо за участю дідуся чи бабусі, як пенсіонерів, або няні.

Формування готовності до навчання в школі — це створення у дітей передумов для успішного засвоєння шкільної програми й входження в учнівську спільноту.

Прийнято розрізняти загальну й спеціальну готовність дитини до навчання в школі.

Загальна готовність визначається всебічним розвитком дитини. Інакше кажучи, все родинне виховання, у тому числі привчання дитини до самообслуговування, до побутової праці, дотримання режиму дня, правил гігієни, норм культурної поведінки й мовленнєвого етикету, в тій чи іншій мірі забезпечує загальну готовність дитини до школи. Тут важливо також, аби дошкільник виявляв здатність будувати гарні стосунки з однокласниками, правильно оцінювати як свою поведінку, так і вчинки своїх ровесників, виявляти повагу до вчителя, дотримуватися культури мовлення, коректності і чіткості у відповідях на запитання педагога.

Трудно дається шкільне навчання дитині, яка не звикла до праці й дисципліни. Вона непосидюча в класі та вдома за уроками. Учителеві доведеться потратити немало часу й зусиль для того, аби привчити її до нормального шкільного життя, до організованості й дисципліни.

Дуже поважну функцію виконує фізична готовність, що виражається у доброму стані здоров'я дитини, її органів сприймання, особливо слуху й зору, нормальними антропологічними даними (ріст, вага, об'єм грудної клітки), витривалість, готовність руки до виконання тих філігранних рухів, що потрібні для оволодіння письмом. Фізично розвинена дитина успішніше долає труднощі, зв'язані із систематичним навчанням у школі. Щоб правильно визначити ступінь фізичної готовності своєї дитини до навчання в школі, батькам варто звернутися за допомогою до лікаря-педіатра, вчителя фізкультури і вирішити: давати дитину на навчання шестилітню чи почекаати, коли їй сповниться сім років. Тим більше, що нині чинний державний закон про школу допускає таку перестановку. В окремих випадках, за рекомендацією лікарів та педагогів, доводиться віддавати дитину вчитися у санаторно-лісню, спеціальну чи допоміжну школи-інтернати.

Належний загальний розвиток дитини неабияк сприяє здійсненню спеціальної її готовності до навчання в школі, зв'язаної з прищепленням знань, уявлень та вмінь як основи вивчення тих навчальних дисциплін, які припадають на початкові класи, зокрема української мови й математики. Наприклад, з української мови: дбати про правильну вимову дитиною всіх звуків рідної мови, розвивати виразну дикцію.

Розвиток елементарних математичних уявлень охоплює: формування уявлення про цифри й відношення між послідовними числами в межах 10, вправлення у визначенні кількості в лічбі, розрізнення величин, геометричних фігур, орієнтування в просторі та часі.

Добре роблять ті батьки, які заохочують своїх дітей слухати й переказувати народні казки, запам'ятовувати й виразно декламувати вірші, слухати музику, відгадувати загадки, малювати, ліпити, вчитися грати на музичному інструменті.

Діти люблять витинати, займатися рукоділлям, що належить до дуже корисних видів занять, бо виробляє посидючість, самостійність, творчу ініціативу, вправляє кисть руки, готуючи її до письма.

Ігри дошкільнят слід спрямувати в дидактичне русло.

Старший дошкільник із найцікавіших для нього книжечок комплектує вже змалку свою власну домашню бібліотечку, а з іграшок — свою ігротеку, з діафільмів — діатеку тощо. Обов'язково треба навчити його грати в шашки і шахи, що є прекрасною гімнастикою розуму.

Організація домашньої навчальної діяльності належить до однієї з найскладніших проблем ланки «учитель-учень-батьки». Рациональне її втілення виступає провідним шляхом допомоги молодшим школярам добре вчитися.

Головна суть допомоги дитині в навчанні полягає в тому, аби розвинути її власну творчу ініціативу, стимулювати самостійний пошук раціонального виконання домашніх завдань. Звичайно, що їх реалізація успішно відбувається тоді, коли учень вдома має належні умови для розумової праці, одержує моральну підтримку з боку батьків.

Допомога дітям у навчанні ділиться на три види: а) матеріально-побутову; б) духовно-моральну; в) навчально-пошукову.

Матеріально-побутова допомога передбачає наявність у дитини нормальних матеріально-побутових умов життя, праці й розумного відпочинку — відповідного житла, одягу, взуття, харчування, всіх інших предметів першої потреби й культурного дозвілля; забезпечення її всім необхідним письмово-навчальним приладдям, зошитами, підручниками, книгами, щоденником, персональним комп'ютером тощо.

Велике благо для учня — натхненна праця, яка будить охоту до неї, що має дуже велике значення у навчальній діяльності. «Нема роботи без охоти», «Була б охота, піде на лад всяка робота», — вчить народна педагогіка. Саме така мета вбачається у духовно-моральній допомозі. Тепле слово, лагідність, доброзичливі стосунки в сім'ї, щира порада, взірцевий приклад батьків у тих чи інших вчинках, родинна любов, увага й повага, підтримка та взаємовиручка у скрутну хвилину — ось якої саме допомоги у навчанні, духовно-моральної, чи не найдужче потребують діти від своїх батьків.

Сердечні й чуйні стосунки в сім'ї, наявна в ній атмосфера людяності й благородства — наймогутніший чинник духовної мобілізації дитини для успішного навчання. Він проймає її розумову діяльність духом людяності, що в свою чергу плекає у школяра незгасне бажання гарним навчанням приносити радість батькам, родині, вчителям.

У навчанні, як і в житті, бувають труднощі, невдачі, відставання. Тому треба допомогти учневі подолати відставання, допомогти розумною порадою, підбадьорити, вселивши оптимістичну віру дитини в свої розумові сили й здібності.

«Не допускайте, — закликав В.Сухомлинський, — щоб дитина переживала безвихідну гіркоту відставання, якусь свою

неповноцінність. Для збереження цього вогника оптимізму дуже важливо те, щоб мати й батько, образно кажучи, стояли біля коліски дитячих знань, брали безпосередню участь у навчанні, сприймали до серця її удачі й прикрощі. Мати й батько, беручи близько до серця успіхи й невдачі дитини, осягають тонку науку поваги до дитячого бажання бути хорошою.»⁴⁴

Навчально-пошукова допомога спрямовується на успішне виконання учнем домашніх завдань, заданих у школі вчителем, та на успішне засвоєння ним навчальних дисциплін і шкільної програми в цілому — з української мови, читання і розвитку мовлення, позакласного читання, математики, природознавства, трудового навчання, народознавства.

У цілому ж допомога — це сприяння, підтримка, порада в роботі, а не підміна. А головна її мета — вчити дитину вчитися.

У завдання батьків входить впровадження раціонального режиму дня, визначення домашніх обов'язків дитини, відповідної системи, вимоги до неї.

Режим дня забезпечує раціональний розподіл часу на всі види діяльності, вироблення навичок культурної поведінки, охорону здоров'я. Батькам варто мати на увазі, що не слід усаджувати дитину за виконання домашніх завдань відразу після повернення її зі школи: вона втомлена, її працездатність знижена. Виконання домашнього завдання, згідно з вимогами режиму, йде після їди й активного відпочинку на свіжому повітрі. Якщо дитина вчиться у першу зміну, то варто починати роботу вдома з 15-16 години. Ті, хто вчиться у другу зміну, слід приступати до виконання домашніх завдань з 9 годин ранку. Кімната, в якій займається дитина, має бути добре освітлена й провітрена. Під час виконання домашніх завдань у хаті має бути тихо й спокійно.

Орієнтовна тривалість виконання домашніх завдань: I клас — до 1 години; II клас — півтори години, III-IV класи — до двох годин. Через кожні 40-45 хвилин праці робити перерву на 10 хвилин, з яких 3-5 хвилин відвести на фізкультурні вправи. Спочатку найкраще виконувати завдання з української мови, математики, природознавства, народознавства, а в кінці — всі інші, легші предмети.

Стимулюючий вплив на залучення учня до навчання має наявність у нього вдома добре обладнаного кутка школяра — частини кімнати, відведеної для ігор і занять дитини, зберігання її іграшок, книг і особистих речей. Розташовується побіля світла й свіжого повітря. Тут

наявний столик, полицка для книг та ігор. Висота робочого стола для молодшого школяра не повинна перевищувати 60-62 см, а крісла — 38 см. Дитина на власний смак може прикрасити свій куток кольоровими репродукціями. Переважно це сценки з казок або життя дітей, пейзажі, зображення тварин, образи улюблених персонажів із мультфільмів, кінофільмів, прочитаних книг.

В кутку школяра на стіні, перед очима, для зручності користування, міститься розклад уроків та розпорядок дня учня.

Щоб допомогти молодшому школяреві в самоорганізації, треба визначити чітко коло його домашніх обов'язків, відповідну систему вимог до нього. Своєчасно лягати спати й рано вставати, щоб не запізнитися до школи, встигнувши перед тим без особливого поспіху та зайвої метушні й нервування прибрати постіль, провітрити кімнату, зробити ранкову гімнастику, виконати туалетні й водні процедури, добре поспідати (м'яво сприймають навчальний матеріал й гублять своє здоров'я ті діти, які вранці йдуть до школи без сніданку), тримати в чистоті й охайності своє робоче місце, коли кожна річ має своє постійне місце, під руками завжди мати тільки те, що потрібне, а використавши, покласти туди, звідки його взяв; після виконання всіх домашніх завдань у ранець покласти все, що необхідно для шкільних занять наступного дня, аби нічого не забути вдома; сівши за письмовий стіл, відразу приступити до роботи, не відволікаючись на сторонні справи, й працювати зосереджено, наполегливо; виконувати завдання у той день, коли їх одержано; працювати в темпі, жваво; неодмінно доводити розпочате до кінця; не братися відразу за багато справ, бо «Хто багато починає, той мало кінчить».

Добре в школі і вдома вчиться дитина кмітлива, допитлива. То й пасує, аби батьки дбали про розвиток розважальних, пізнавальних і навчальних, творчих інтересів своїх дітей, всіляко заохочуючи їх до книги, кіно, радіо, дитячих телепередач, мистецтва, фольклору, вироблення вміння спостерігати, розширення кругозору. І тут багато важать усі напрямки виховання дітей у сім'ї — розумове, духовно-моральне й фізичне, вироблення у дітей сприймання, уваги, пам'яті, мислення, витривалості, посидючості, сили волі.

Досвід показує, що дитина часто-густо слабо вчиться не із-за недостатці знань та уявлень, а в зв'язку з інтелектуальною пасивністю: «сном розуму».

У молодших школярів дозвілля в основному заповнюється

грою. Похвально, коли в іграх хоч би зрідка беруть участь і дорослі члени сім'ї. Вони допомагають зробити цю форму дозвілля змістовнішою і цікавішою.

З ростом дітей у їх дозвіллі все більше місця мають займати читання, спорт, відвідання театрів, музеїв, концертних залів. Важливе місце тут займає перегляд кінофільмів і телепередач. Обов'язок батьків — не допустити надмірного захоплення цими формами дозвілля. Доцільно, щоб школяр бував у кіно не більше одного разу на тиждень, щоб він дивився не тільки фільми художні, але й документальні, хронікальні й науково-популярні. Молодшим школярам рекомендується дивитися телепередачі не частіше трьох разів на тиждень не більше 40 хв. кожний раз.

У багатьох сім'ях існує добра традиція проводити вільний час, особливо вихідні дні, в спільних прогулках. Такі прогулки мають і велике пізнавальне значення, коли батьки розповідають дітям про навколишню природу, при пам'ятні місця свого села чи міста.

3. Правопорушення неповнолітніх та причини їх виникнення і способи запобігання

Про педагогічні шляхи запобігання та усунення правопорушень неповнолітніх частково вже йшлося у попередньому розділі підручника при висвітленні організації виховної роботи за місцем проживання учнів. Підсумовуючи вже сказане, можна визначити, що правопорушення — це відхилення від правил, норм поведінки, встановлених законами чи іншими нормативними документами. Воно може полягати або у вчиненні забороненої дії, або, навпаки, в утриманні від дії, коли правовою нормою на певну особу покладено обов'язок діяти.

Правопорушення і злочинність дитяча — сукупність суспільно небезпечних дій, скоєних дітьми й підлітками. Нині ця проблема набрала особливої актуальності й гостроти. То ж педагогічне розв'язання її — вкрай необхідне.

Правопорушення чи злочин, здійснювані неповнолітнім, як правило, викликається цілим комплексом різних причин і обставин. Однак у будь-якому випадку вирішальне значення мають неправильне виховання у сім'ї, бездоглядність, погана організація дозвілля, родинні чвари тощо.

По всьому світі, в тому числі і в розвинутих країнах, відчувається постійно зростаючий розлад у родинних взаєминах із

тяжкими наслідками. Він вкрай погано впливає на виховання дітей, підриває пошанівок дітей до батьків, вносить атмосферу недовіря, знижує високі моральні вартості, ослаблює силу нації.

Здебільшого правопорушення можуть допускати діти з трудних, неблагополучних сімей. Їх можна умовно поділити на декілька типів.

Перший тип — сім'я з об'єктивно несприятливими умовами виховання через відсутність батька чи матері, хвороби чи велику зайнятість дорослих, скрутні житлові умови, що ведуть до бездоглядності дитини, відставання у навчанні, порушення дисципліни.

До другого типу належать сім'ї, де порушуються нормальні відносини аморальною поведінкою дорослих (пияцтво, злочинство, шахрайство, дармоїдство, наркоманія), що травмує психіку дитини, збільшує число правопорушників.

Третій тип — сім'я із затяжними конфліктними відносинами між подружжям, що тяжко калічить психіку дітей.

Четвертий тип — це трудна сім'я, де панують міщанські настрої, культ речей, що заслоняють духовні інтереси дитини.

В окремих випадках подібуються сім'ї, що акумулюють у собі декілька, а то й весь комплекс патологічних явищ. З такою сім'єю вчителю співпрацювати особливо важко. Та як би там не було, але залишати дитину наодинці з своєю бідкою не можна.

Серед правопорушників може опинитися й дитина з зовні благополучної сім'ї. Це може трапитися при впливі на дитину поганої компанії, випадковому збігу лихих обставин, жорстокості, несправедливості, нанесенні образ, залякуванні, бездіяльності, розпеченості.

Форми й методи дійового попередження правопорушень різні. Сюди перш за все належить профілактика скоєнень поведінки учнів у школі, громадських місцях та сім'ї. Міри виховного впливу на правопорушників і заходи щодо попередження правопорушень здійснюють комісії у справах неповнолітніх при місцевих органах влади, відділи освіти й органи опіки, дитячі кімнати міліції, дитячі притулки, розподільники, спецшколи, громадські вихователі й опікуни(куми), широка громадськість.

Та головне, слід ліквідувати названі вище першопричини правопорушень неповнолітніми, підвищити відповідальність батьків за виховання дітей.

Настав той вирішальний час, коли потрібно якнайрішучіше повернутися до української родинної етнопедагогіки на Україні, до

відродження традиційного статусу української родини з її непорушним авторитетом, подружньою вірністю, любов'ю до дітей і відданістю святому обов'язку їх виховання, повагою до батьків і материнським покликанням жінки, підняти роль чоловіка-дружини, батька-матері, створенні й захисті домашнього вогнища, забезпечуючи на їх взірцевому прикладі моральну підготовку молоді до подружнього життя.

4. Сталі (традиційні) народно-педагогічні погляди на сім'ю і родинне виховання дітей

З давніх-давен серед нашого народу виник й утвердився погляд на сім'ю і рід як на святиню, а на виховання дітей — як на святий обов'язок батьків. Ці, як і всі інші особливо важливі об'єкти, в наших предків мали свої опікувальні божества — Рід і Рожаницю, уособлення роду, єдності нащадків одного предка, утвердження необхідності продовження людського роду. Цікаво відзначити, що обидва ці божества йшли безпосередньо за головними слов'янськими богами — богом грому й блискавки Перуном, сонця і світла Дажбогом, неба, — Сварогом, вогню — Хорсом.

Тому й ніякого перебільшення не буде, якщо сказати, що поруч з божественним культом Сонця, Неба, Води, Землі, Хліба, в свідомості нашого народу віками живе культ Матері, Сім'ї, Роду, що успадковуються з покоління в покоління. Рід мав свої традиції, шанував своїх предків, і в цій пошані виховував молоде покоління. Такий педагогічний підхід надзвичайно цінний своїм гуманістичним спрямуванням, націленим на маніфестування вічності життя й нерозривної єдності духовних надбань мертвих, живих і ненароджених поколінь.

Велич і красу родини в народі підносять аж до небес, як ознаку особливого авторитету й ролі в житті кожної людини, засобами такого, наприклад, персоніфікованого образу:

А в тім саду три теремки:

У першому — красне сонце,

У другому — ясен місяць,

А в третьому — дрібні зірки.

Ясен місяць — пан господар,

Красне сонце — жона його,

Дрібні зірки — його діти.⁴⁵

Повне щастя людини без сім'ї, без домашнього затишку

немислиме. Народних афоризмів, що славлять інституцію роду й сім'ї, в українському фольклорі надзвичайно багато («Без сім'ї нема щастя на землі», «З родини йде життя людини»).

Звичайно, що увага й повага до сім'ї, до роду не приходять сама по собі. Її треба виховувати. Це якраз і є той природний, надійний шлях, яким дитина змалку усвідомлює свою приналежність до родини, роду, а через них — до рідного народу, української нації. То ж особлива виховна місія батьків культивується такими повчальними словами педагогічної мудрості нашого народу: «Умів дитину породити, умій і навчити», «Батько не той, хто породив, а той, що спорядив», «Не та мати, що породила, а та, що виховала».

Народна мудрість кличе долати всякі родинні незгоди, якщо вже не виходить для дорослих, хоча б заради дітей. Саме таку ідею утверджує народна пісня «Ой, у броду, броду пили гуси воду». Розбагатілим братам, які загордились і цураються свого роду, своєї рідної сестри, не хочуть до неї, убогої, в гості прийти, та відповідає:

— Брати ж мої, брати, дорогії квіти,

Як ви самі не прийдете, присилайте діти!

Підтримувати родину — це перш за все берегти свою і її честь, авторитет, радувати свій рід гарною поведінкою. Така риса виробляється в дитини у контексті самого життя родини, на основі щоденних справ і спостережень. Упевненість «Нема в світі, як родина, то вам скаже і дитина» яскраво це підтверджує.

Дитина змалку щоденно всіма фібрами своєї душі вбирає теплоту любові батька й матері, ласку дідусів і бабусь, піклування старших братів і сестер, увагу родичів і свояків, чує розмови про сім'ю, рідних, народні вислови на цю тему.

Суть родинних відносин підноситься їм у дитячому фольклорі часто через образи навколишньої природи, персоніфіковане, що дуже імponує дитячій уяві (як, наприклад, вірш «Ходить гарбуз по городу»), уму й серцю, а тому й легко запам'ятовується. Й не дивно, що кожна дитина знає напам'ять й охоче декламує цей прекрасний твір.

Чудовим педагогічним засобом вияву уваги до сім'ї, роду, предків, є українські звичаї й традиції. Це традиційні храмові свята, коли сходиться разом з дітьми й сідає за святковий стіл вся родина. Це збереження, примноження й передача від покоління до покоління родинних реліквій. Це фотографії родичів у хаті на стіні, прикрашені вишитими рушниками, або фотоальбоми. А скільки уваги до сім'ї й

роду виявляється в українській святковій обрядовості. Напередодні Різдва Христового українці ставлять на почесному місці біля столу Дідуха — сніп, як символ далекого предка, з надією, що цей родоначальник роду — пращур, посприє, аби сім'я мала хліб, достаток, радісне життя. Для дітей цей символічний образ дорогий ще й тим, що нагороджує їх за гарну поведінку подарунками. Найчастіше це різні ласощі, які батьки заздалегідь кладуть у середину снопа, тобто Дідуха.

5. Основні народно-педагогічні традиції родинного виховання

У народі здавна живуть і передаються з покоління в покоління непорушно традиційні, вироблені в процесі реального життя обереги, які зобов'язують мати, любити, берегти та правильно виховувати дітей. Ці обереги і стали головною духовною основою народного родинно-дитинознавства, охорони дитинства й материнства.

Побудувавши хату, молодий господар на новому місці саджає кущ калини як символ краси, достатку й радості, «щоб діти велися», «щоб калина малих дітей колисала». Радіють господарі, якщо під дахом нової оселі ліплять гнізда ластівки, виводять пташенят — на багатодітність. Поселення лелек у гнізді, на хаті чи клуні, теж є доброю ознакою. Гніздо з лелеками — символ щасливої сім'ї, родинної злагоди й подружнього щастя. Казкою про гарного, доброго лелеку, який приносить дітей, у народі мудро відповідають на традиційне дитяче запитання: «Звідки я взявся?». І діти починають любити цього прекрасного й благородного птаха, сподіваючись, що він незабаром подарує їм ще братика чи сестричку, з якими можна буде бавитися.

Мірилом гідності людини та її морального обличчя є ставлення до дітей. Бездітна сім'я вважається нещасливою («Бездітна людина — що безплідне дерево»). Цим народ підкреслює, що повноцінною є тільки та сім'я, яка має й виховує дітей, а, отже, підводить до логічного висновку, коли немає своїх дітей, треба брати на виховання чужих, які втратили батьків.

І горе тим, хто цурається своїх дітей. Кривдити дітей — аморально. Страта дитини — страшний злочин. Дітовбивця заслуговує смертної кари і вічного прокляття.

Діти зміцнюють сім'ю. Вони прикрашають життя і дарують радість, продовжують людський рід і передають родинну духовну

естафету від покоління до покоління.

Поява на світ новонародженого є великою радістю для сім'ї. За народними уявленнями, народження дитини супроводжується спалахом нової зірки, яка освятиме увесь її життєвий шлях. Психолого-педагогічна спрямованість такої фантастичної гіперболи очевидна. Образ зірки символізує глибокий гуманізм нашого народу, навіює думку про романтичність події, пов'язаної із продовженням людського роду.

Впродовж своєї багатотисячолітньої історії український народ створив, примножив і зберіг у своїй пам'яті та передав для використання нащадкам надзвичайно багату за змістом, духовним та емоційним вираженням сімейну обрядовість, пов'язану з народженням дитини, вибором кумів, імені, хрещенням, проведенням обіду на честь новонародженого, першим купанням та ін.

Центральними фігурами родинної обрядовості виступають дитина, породілля (поліжниця), повивальна бабка, а також батько дитини.

Баби-повитухи чудово володіли народним повивальним мистецтвом і навчали цього молодих матерів, за що ті були їм щиро вдячні.

Возвеличення новонародженої дитини здійснюється на фоні вшанування і її батьків, бабусь і дідусів (прапрабатьків), названих батьків та кумів.

Кумівство належить до чудових знахідок народної педагогіки. Завдяки кумівству дитина, крім рідних батька й матері, має ще, так би мовити, батьків-дублерів, громадських уповноважених, які добровільно здійснюють педагогічне шефство над дитиною від її народження аж до зрілості.

Велике виховне значення має народне пестувальне мистецтво, представлене народними колисковими піснями, іграми й забавлянками, дитячим фольклором.

Маленьких дітей колишать і співають їм колискові пісні.

Колисання корисне, бо воно: заспокоює дитину й сприяє її сну; компенсує безпомічність рухів самого немовляти; наче продовжує той рух, якого дитина зазнавала в утробі матері; сприяє розвитку вестибулярного апарату, ростові та зміцненню організму дитини.

Наукою і багатотисячолітньою практикою нашого та інших народів світу переконливо доведено, що діти, яких колишать, у 2-3 рази швидше ростуть і розвиваються. А вирісши, як правило, не знають

закачування в транспорті (автобусі, літаку, кораблі) під час їзди. Юнаки легко переносять військову службу в річково-морському флоті.

Звичайно, що позитивні наслідки дає колисання правильне, нормальне, не швидке й не сильне, тобто помірне, лагідне, спокійне, а не шалене. Скорше, сильне, чимось роздратоване колисання, особливо по їді, діє шкідливо на нерви, мозок і мислення дитини, викликає запаморочення голови. А слабшим дітям шкодить навіть протяг повітря, який утворюється при такому нерозсудливому колисанні.

Вхід дитини у мову, як і в навколишній світ, через пісню має надзвичайно велике педагогічне значення. У народній пісні уповні розкриваються краса і велич рідної мови. Народні колискові пісні глибокі за змістом. Вони вчать любити рідну мову, землю, батьків і працю, захищати правду, поважати старших. Мова колискових пісень барвиста, соковита, приваблива, а сюжети прості й зрозумілі, насичені яскравими образами рідних і близьких для дитини людей — матері, батька, братиків і сестричок. Колискові пісні належать до поезії пестування. Вони виробляють у дітей слух і будять чуття мови, відчуття мелодики, створеної народом. У цих піснях з великою ніжністю, теплотою і ласкою виражається щира й вічна любов до дитини, незгасне піклування про неї:

Щоб зростало маленятко,
Наше любе пташенятко,
Наша квітонька маленька,
Наша зіронька ясененька.

Коліскові пісні глибоко гуманні й зворушливі, бо йдуть від широкого материнського серця.

Заспокоєнню і навіюванню сну дитини значно сприяє і сама манера виконання колискових пісень — спокійна, лагідна, монотонна з ритмікою і звуковим оформленням, що нагадує гойдання і скрип колиски.

Принаду в колисанні дитина відчуває й тоді, коли виїде з колискового віку. Для дітей створено чимало різних гойдалок, каталок, каруселей, які нині бачимо як на дитячих майданчиках, так і в парках культури та відпочинку.

Коли малятко вже починає пізнавати близьких, сидить, простягає ручки, пробує ходити, його забавляють різними пісеньками й короткими віршиками та потішками, які несуть у собі вже й елементи найпростішої дитячої гри.

Пестушками супроводять перші рухи дитини, до яких її привчають дорослі. Вони тісно переплітаються з потішками — елементарними словесно-руховими іграми дитини з пальчиками, ручками і ніжками. Найпоширенішими серед потішок є «Ладки», «Сорока», «То горошок, то квасолька».

Крім словесно-рухового навантаження, потішка може нести в собі й певні педагогічні настанови, які є своєрідним «уроком» для дитини. Показовою в цьому відношенні може бути «Сорока».

Мотиви потішок знаходять свою дальшу підтримку й розвиток у забавлянках і віршиках складнішого змісту, уже не пов'язаних з якоюсь грою. Своїм характером забавлянки нагадують маленькі казочки у віршах з особливим виділенням через діалоги різних причинно-наслідкових зв'язків між предметами і явищами, що сприяє розвитку в дітей уваги і логічного мислення.

Увага маленької дитини дуже нестійка. Тому народна педагогіка подбала, щоб сюжет забавлянок був якнайпростішим і передавав якийсь один цікавий епізод. Якщо ж сюжет розтягнутий, то для утримання уваги дитини народна педагогіка придумала такий мудрий словесний прийом, як виклад «ланцюжком» («Скажу вам байку», «Сіла баба на барана», «Товчу, товчу мак»).

Твори «ланцюжкового» характеру мудро підносять дітям головну суть народної філософії про безперервність руху, вічність буття та повторюваність циклів. Як правило, забавлянки дуже цікаві за змістом, різноманітні за мовними художніми засобами. Здебільшого в них змальовується якась одна особливо яскрава картина, а події подаються дуже динамічно, з швидкою, з рядка в рядок зміною картин, що повною мірою імponує активній натурі дитини.

У забавлянках дохідливо, просто і зрозуміло дається влучна мовна характеристика найближчих і добре відомих для дитини предметів і явищ. Навчально-виховна мета забавлянок — розвивати мовну активність дитини, тренувати пам'ять, логіку мислення, вселяти оптимізм і принаду до активного життя, виробляти такі вольові якості, як твердість характеру, вміння керувати своїм настроєм, здатність переборювати труднощі. Ряд забавлянок прямо звертаються до дітей із закликом, щоб вони не плакали.

Дуже багаті й різноманітні забавлянки за своїм звуковим оформленням. Вони поліфонічні.

Досить багаті в своєму репертуарі народні дитячі ігри та пісеньки в перші роки життя дитини, які охоплюють: жартівливі

віршики й пісні, заклички, примовки, ігрові приспиви та пісні — примовлянки, голосилки, мовчанки тощо.

Повне використання усього розмаїття дитячого фольклору сприяє розвитку мовлення і мислення дошкільнят й служить інтелектуальним педагогічним засобом підготовки їх до навчання в школі. Раціональне застосування його у роботі вчителя початкових класів максимально гармонізує родинно-шкільне виховання дітей молодшого шкільного віку. Тим більше, що авторитет освіти, книги, школи, вчителя в народній педагогіці надзвичайно високий.

У народній педагогіці високо опоетизовується вчення, освіта. Вони прирівнюються до світла сонця («Вчення — світло, а невчення — тьма»). Оскільки освіта немислима без книги, то й книзі народ присвятив свою щонайвищу похвалу: «Книжка вчить, як на світі жить». Кожна українська родина традиційно вважає за честь мати в своєму домі книги. Їх зберігали як ікони і навіть клали за ікони. В першу чергу це були «Біблія» в її дорослому й дитячому варіантах (з ілюстраціями), «Кобзар» Т.Шевченка, молитвенник, кантичка (збірка колядок).

Нині в родинах наявні великі домашні бібліотеки з літературою різних напрямків, у тому числі й професійною, а також дитячою. Домашня бібліотека належить до прекрасних навчально-виховних засобів дітей. Добре, коли вона весь час поповнюється, у тому числі й з участю дітей (наприклад, книжками, дарованими їм за гарне навчання і поведінку), і передається у спадок дітям, внукам, правнукам та свято зберігається як родинна реліквія. І вже зовсім непристойно виглядає, коли невдячні внуки розпродують дідусеві книги по торгах.

В українських родинах прийнято зберігати в надійному місці перші підручники, за якими вчилися діти в школі, — «Український буквар», «Українську читанку», перші списані дитиною зошити, перші дитячі малюнки. Цим педагогічно виражається любов до дитини і її шкільної праці та глибока пошана до школи і вчителя. «У життя світла дорога починається від шкільного порога», — кажуть у народі.

Не менш важливі як у родині, так і в школі повчальні народні застереження типу: «Поганцем той називається, хто рідної школи цурається», «Честь школи не плямуй ніколи».

Школа немислима без вчителя. З давніх-давен передається у народі здорова моральна естафета шанобливого ставлення до вчителя. Педагогічну місію вчителя в народі називають святою («Священна праця вчителя щоденна»). Його іменують «сіячем зерна

добірного». А добірне зерно — це міцні знання і ясний розум, чисте сумління і благородство, міцний дух і неспокійне серце, світлі помисли й працьовиті руки.

Про традиційний культ школи і вчителя серед українських родин яскраво свідчить давнє традиційне поклоніння батьків і дітей святому пророкові Науму — покровителю шкільництва. Свято Наума припадає на 1 грудня за старим стилем (14 — за новим). Цим днем колись на Україні відкривали новий навчальний рік у школі. За народним повір'ям, якщо на святого пророка розпочати навчання, то дитина успішно набуватиме знань, а з ними й ума-розуму. Тому й казали: «У день Наума посилає дитину до школи», «Пророк Наум поведе на ум».

6. Форми роботи школи і вчителя початкових класів із батьками учнів

Батьки й учитель початкових класів є основними вихователями молодших школярів. Тому ефективність виховної роботи педагога багато залежить від його вміння працювати з батьками, знаходити з ними спільну мову, спиратися на їх допомогу й підтримку.

Форми роботи вчителя з батьками учнів дуже різноманітні. Їх умовно можна поділити на загальні й індивідуальні.

До загальних форм роботи з батьками учнів належать: класні й загальношкільні батьківські збори, колективні консультації для батьків з актуальних проблем родинного виховання, лекції і бесіди педагогічного змісту, конференції батьків для обміну досвідом раціонального дозвілля дітей різних вікових груп, семінари-практикуми щодо відродження національних традицій у сім'ях, вихідний день у школі разом із батьками, народні університети педагогічних знань для батьків, педагогічний всеобуч.

На класних батьківських зборах підводяться підсумки навчально-виховної роботи за певний період навчального року, аналізуються успішність і поведінка учнів та визначаються шляхи підвищення якості виховання на наступний період навчального року. Вони проводяться переважно один раз на чверть.

Загальношкільні батьківські збори мають на меті інформувати батьків про завдання й вимоги школи, аналізувати підсумки навчально-виховної роботи з учнями за півріччя чи весь навчальний рік, знайомлять із трудовими здобутками школи, досягненнями, результатами виховної роботи.

Колективні консультації для батьків можуть відноситися до окремих питань, піднятих батьками, чи тематичні — з актуальних проблем, запропонованих учителем. До таких важливих проблем можна віднести: стратегічні завдання реформування освіти в Українській державі; суть і завдання національного виховання; як допомагати дітям добре вчитися; ідейні основи та виховна мета Українського Пласту; співпраця батьків з Пластом; виховання молодших школярів засобами українознавства; батько і мати як першовихователі своїх дітей.

Лекції і бесіди педагогічного змісту носять конкретний і диференційований характер. Читаються відповідно до віку учнів. Це викликає інтерес у батьків до набуття педагогічних знань і надає найдієвішу допомогу у вихованні дітей в сім'ї. Як правило, лекції і бесіди проводять висококваліфіковані фахівці — вчені-педагоги, учителі, юристи, спеціалісти різних підприємств та організацій. Тематика лекцій може бути різною, як-от: «Українська народна педагогіка про сім'ю і родинне виховання»; «Мовне виховання дітей у школі і вдома», «Морально-етичне виховання дітей у сім'ї», «Алкоголізм — ворог сім'ї, дитинства і материнства», «Шляхи запобігання правопорушень серед неповнолітніх».

Конференції батьків проводяться в основному в двох напрямках: 1) обмін досвідом виховання дітей у сім'ї, 2) тематичні — з актуальних й особливо важливих питань родинного виховання.

Наприклад, конференція батьків для обміну досвідом раціонального дозвілля дітей може включати висвітлення таких питань: «Організація раціонального дозвілля першокласника в сім'ї», «Роль батьків у проведенні вільного часу другокласника», «Доцільна організація перегляду телепередач у сім'ї», «Участь батьків в організації змістовного дозвілля дітей за місцем їх проживання».

Підготовка й проведення конференції включає в собі такі моменти: виявлення батьків, які мають позитивний досвід оптимізації дозвілля молодших школярів у сім'ї; призначення доповідачів і надання їм допомоги в підготовці виступів. Конференція розпочинається з вступного слова вчителя чи керівника школи, потім виступають доповідачі — батьки й відповідають на поставлені їм запитання. Після відбувається обговорення зроблених повідомлень. У заключному слові ведучого підводяться підсумки конференції, формулюються конкретні поради й рекомендації батькам щодо оптимальної організації вільного часу дітей в сім'ї.

Курс на відродження й розвиток української національної культури в умовах самостійної Української держави актуалізував семінари-практикуми цього напрямку серед батьків. Вони здебільшого стосуються відновлення різних видів і жанрів народного прикладного мистецтва, призабутих ремесел і промислів, що відіграє величезну роль у домашньому вихованні молодших школярів.

Семінари-практикуми щодо відродження національних традицій у сім'ях переважно складаються з трьох частин: 1) наукове повідомлення про історію, національну самобутність, значення і педагогічну роль конкретної традиції; 2) демонстрування її суті й способу виконання; 3) проби виконання самими батьками й визначення методики привчання до неї дітей. Це може стосуватися, наприклад, килимарства, писанкарства, вишивання, виготовлення намиста, вивчення колискових пісень, ігрового дитячого фольклору, українських народних дитячих ігор та забав тощо. Заняття проводять кваліфіковані народознавці, фольклористи-пісняри, майстри народної творчості, мистецтвознавці.

Вихідний день у школі разом із батьками й дітьми — велика радість для дітей, приємність для батьків і гордість для вчителя й для школи. Тут широкий простір для ініціативи й раціонального дозвілля, яке може охоплювати відвідання «Бабусиної світлиці» й шкільного кабінету українознавства, перегляд виставок робіт учнів, спільне виконання батьками й дітьми народних пісень, перегляд художніх виступів учнів, ігри та розваги на шкільному спортивному майданчику, змагання читців, декламаторів, гумористів.

У даний час велика увага звертається на систематичну педагогічну освіту батьків через лекторії, батьківські школи, університети педагогічних знань, педагогічний всеобуч.

Надаючи величезного значення педагогічній освіті батьків, В.О.Сухомлинський відзначав, що в наші дні немає важливішого завдання у сфері виховання, ніж учити матір і батька виховувати своїх дітей. Без турбот про педагогічну культуру батьків неможливо розв'язати жодного завдання, що стосується навчання й виховання.

За моїм глибоким переконанням, писав В.Сухомлинський, педагогіка повинна стати наукою для всіх — і для вчителів, і для батьків. І ми прагнемо дати кожному батькові мінімум педагогічних знань. Для цього в нас є батьківська школа, куди батьки записуються за два роки до вступу їхньої дитини в школу, відвідуючи потім заняття до закінчення нею середньої школи. Курс психології і

педагогіки в батьківській школі розрахований на 250 годин. Слухачів батьківської школи розподілено на п'ять груп (за віком їх дітей). З кожною групою заняття проводяться двічі на місяць. Основна форма занять — лекції і бесіди директора, завуча і найбільш досвідчених учителів. Теоретичні знання з психології і педагогіки тісно пов'язуються з практикою виховання в сім'ї.

Лекторій — цикл лекцій, об'єднаних тематично або влаштованих для певного кола слухачів. Наприклад, для батьків учнів початкових класів можна запропонувати цикли лекцій на теми: «Батькам про Пласт»; «Виховання дітей — найважливіший громадянський обов'язок батька і матері». Дуже добре сприймаються батьками кінолекторії, лекції-концерти, вечори запитань і відповідей на педагогічні теми.

Університети педагогічних знань для батьків працюють на основі відповідного Положення й за спеціально складеною для нього програмою. Педагогічний всеобуч батьків здійснюється покласно за відповідно складеним робочим планом. Заняття в них проводять досвідчені педагоги, науковці, керівні працівники органів освіти, висококваліфіковані фахівці з психології, медицини, права. Заняття в них часто супроводяться екскурсіями, організацією виставок педагогічної літератури, переглядом та обговоренням кінофільмів та спектаклів на теми виховання тощо. Важливу роль у поширенні педагогічних знань відіграють загальнополітична й педагогічна література, преса, радіо, телебачення, театр, кіно та інші інформаційні засоби. Значний інтерес для батьків представляють зустрічі з авторами книг.

До індивідуальних форм роботи вчителя і школи з батьками належать: відвідини й вивчення вчителем родин своїх учнів; проведення індивідуальних бесід із батьками в школі; дні відкритих дверей чи батьківські дні; листування з батьками учнів.

Відвідини й вивчення вчителем родин своїх учнів сприяє встановленню й підтримці з батьками педагогічно доцільного дружнього зв'язку. Підтримуючи систематичний зв'язок із родиною, вчитель допомагає батькам корисними порадами в індивідуальному підході до дитини, допомозі їй у навчанні, утвердженні режиму дня. Відвідини сім'ї допомагають вивчити характер, інтереси й схильності учня, його ставлення до батьків, до виконання домашніх завдань, до трудових обов'язків. Добре знання учнів дає змогу вчителю конкретно планувати виховну роботу, що, безумовно, підвищує її

якість.

Не раз у вчителя виникає потреба ввічливо запросити батьків на індивідуальну бесіду про насущні питання виховання їх дітей, про успіхи й недоліки в успішності й поведінці учнів. Тут намічають шляхи дальшого удосконалення діяльності учнів, підвищення успішності, дисципліни, активізації в громадсько корисній праці, в наданні допомоги батькам, у дотриманні єдиних вимог родини й школи до учнів.

Бесіди повинні носити спокійний, доброзичливий, діловий характер, містити поради про раціональні підходи педагогічного впливу на учня.

Дні відкритих дверей, чи батьківські дні встановлюються для бесід із батьками і проведення консультацій. В ці дні батьки приходять до школи для одержання потрібної інформації від учителя про поведінку й успішність дитини. Вони можуть проконсультуватися з будь-якого питання виховання дітей, яке їх цікавить. При багатьох школах наявні спеціально оформлені кутки, а то й кабінети педагогічної освіти батьків, де зібрана література про виховання дітей у сім'ї, матеріали про кращий досвід родинного виховання, пам'ятки для батьків, стінна газета «Сім'я і школа», практичні поради й рекомендації щодо формування характеру дитини, виховання волі, уваги, пам'яті, культури поведінки, утвердження здорового способу життя.

Не виключається й листування вчителя з батьками учня, через яке повідомляється батькам про успішність і поведінку їх дітей, даються відповіді на поставлені ними запитання. Завдяки листуванню чи заповненню батьками надісланих учителем анкет можна довідатися про поведінку учнів вдома, ставлення до батьків, дотримання режиму дня, товаришування, дозвілля. Однією з ефективних форм листування з батьками служить щоденник учня.

Однією з форм гармонізації родинно-шкільного виховання виступає допомога батьків у проведенні позакласної навчальної і виховної роботи з учнями.

7. Участь громадськості у вихованні дітей

Жодна поважна справа чи подія на Україні не обходиться без участі громадськості. Це в повній мірі стосується й допомоги в родинному вихованні дітей та навчанні в школі.

Дана традиція нашого народу базується на тому великому

значенні, яке надається ролі громади у житті кожної людини і суспільства в цілому. Тому в живому спілкуванні побутує чимало крилатих висловів про громаду, як-от: «Громада — великий чоловік», «Голос громади — голос божий», «Громада — то золота гора, всьому раду дасть». Та й роль громадської думки, допомоги громадськості у роботі початкової школи і вчителя велика.

Основними формами участі громадськості у вихованні дітей виступають: батьківські комітети в школі, ради по народній освіті, батьківські надзірні ради та комітети виховання дітей за місцем проживання.

Батьківський комітет — орган батьківської громадськості, створений при школах. Вони можуть бути класні і загальношкільні. Основною метою їх діяльності є постійний і тісний зв'язок школи з батьками учнів. Батьківські комітети допомагають школі в навчально-виховній роботі, громадсько корисній діяльності, мобілізують батьків до активної участі в житті школи, сприяють здійсненню оздоровчої роботи серед дітей. Батьківські комітети вибираються на початку першої чверті. Вони у своїй діяльності керуються «Положенням про шкільні батьківські комітети».

Велику допомогу сім'ї і школі у вихованні дітей надають Ради по народній освіті, які створюються й функціонують при органах місцевої влади. В їх завдання входить вироблення й забезпечення заходів на реалізацію Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») в місцевих умовах: охоплення дітей шкільного віку навчанням у школі, об'єднання зусиль державних і громадських інституцій для надання громадської допомоги сім'ї і школі у вихованні дітей, створення сприятливих умов для навчання учнів у школі і вдома, розвиток різноманітних дитячих і молодіжних об'єднань за інтересами, позашкільних освітньо-виховних та оздоровчих дитячих закладів, забезпечення педагогічного всеобучу батьків.

Батьківські надзірні ради, як правило, беруть під опіку дітей з багатодітних та трудних сімей. Значення батьківських рад полягає в контролі за виконанням батьками ухвал і вказівок школи. Велику роботу батьківські ради проводять над забезпеченням зв'язку з громадськими організаціями й шефами для зміцнення навчально-матеріальної бази школи, посилення педагогічної пропаганди, виявлення кращого досвіду родинного виховання, а також педагогічного впливу на батьків, які ухиляються від виховання своїх дітей.

Комітети виховання дітей за місцем проживання ведуть роботу в своєму мікрорайоні. Вони організують різноманітну виховну роботу, допомагають у навчанні та вихованні школярів, проводять педагогічну пропаганду серед батьків, впливають на виховання дітей у сім'ї. Важливий напрямок їх діяльності — спостереження за поведінкою школярів у позанавчальний час, залучення їх до різноманітної суспільно корисної діяльності, індивідуальна допомога у виконанні домашніх завдань, допомога сім'ям в усуненні причин, які породжують педагогічну занедбаність школярів, подання допомоги у вихованні та перевихованні «важких» учнів, організація спортивної та культурно-масової роботи за місцем проживання. Це стосується зокрема гуртків художньої самодіяльності, оглядів-конкурсів, екскурсій і прогулок, спорудження дворових спортивних майданчиків, сніжних гірок, ковзанярських доріжок, проводять змагання дворових команд із різних видів спорту, залучають батьків до керівництва гуртками, встановлюють батьківський патруль для чергування по вулицях і дворах. Батьківський патруль стежить за тим, аби діти допізна не вештались по вулицях.

ПІСЛЯМОВА

1. Українське національне виховання — давня традиція українського народу, що зародилась, шліфувалась, виросла й зміцніла, пройшовши суворі випробування, впродовж тисячолітня власному національному ґрунті, творчо увібравши в собі також кращі елементи європейської педагогічної культури. Воно вселяє у вихованців почуття національної гордості й людської гідності, повноцінності, неповторності, утверджує життєвий оптимізм, патріотизм, безсмертя українства.

2. Серцевиною українського національного виховання дітей та молоді виступає наука українознавства, що в парадигмі едукативних напрямків посідає перше місце й прямує у своєму функціональному вираженні до осягнення націоналізації особистості.

3. Кожен народ, нація, держава мають свої власні, створені ними національні системи виховання. Тому перенесення чужих виховних систем в українське шкільництво недопустиме. Магістральною лінією у вітчизняній педагогічній теорії й практиці мають стати наші власні винаходи, здобутки й відкриття.

4. Українське національне виховання нині набрало особливої актуальності й повинно бути дійовим, ефективним, мати наступальний характер, спрямований на викорінення з життя українців асоціальних явищ і дикої азійщини, насаджених репресіями червоної імперії, на встановлення надійного заслону бездуховності, національному нігілізму й жорстокості.

5. Оптимізація українського національного виховання відбудеться тоді, коли до нього будуть максимально залучені всі його виховні ланки — родина, дошкільні й позашкільні заклади, школа, дитячі й молодіжні об'єднання, громадськість, преса, радіо, телебачення, всі найкращі пласти вітчизняної й зарубіжної культури, літератури й мистецтва, коли в ньому будуть широко застосовуватися і використовуватися регіональні (місцеві) засоби впливу.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. — Вибрані твори. В 5-ти т. Т.2.-К., 1976. — С.530
2. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. — Вибрані твори. В 5-ти т. Т.1.-К., 1976. — С.202-203
3. Духнович А.В. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских. Часть 1. Педагогика общая. - Львов, 1857. — С.3.
4. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні. — Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. Т.1.-К., 1983. — С.100.
5. Там же, С.101.
6. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. — Вибрані твори. В 5-ти т.— Т.2. — С.337.
7. Волков Г.Н. Етнопедагогика чувашского народа. — Чебоксары, 1966. — С.22
8. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. — Вибрані твори. В 2-х т. Т.1. — С.196.
9. Там же, С.196.
10. Русова С. Дошкільне виховання. — Україно, 1994, №4. — С.40.
11. Ушинський К.Д. Рідне слово. Книжка для тих, хто навчає — Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. Т.2. — С.244,237.
12. Духнович А.В. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских. Часть 1. Педагогика общая. - Львов, 1857. — С.111.
13. Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для виховників, учителів і українських родин. — Брюссель, 1976. — С.197.
14. Духнович А.В. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских. - Львов, 1857. — С.59.
15. Там же, С.59.
16. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. — Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. Т.1. — С.206.
17. Ушинський К.Д. Праця в її психічному і виховному значенні. — Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. Т.1. — С.107.
18. Франко І.Я. Найновіші напрямки в народознавстві. — Зібрання творів у 50-ти томах. Т.45. — К., 1986. — С.254.
19. Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для виховників, учителів і українських родин. — Брюссель, 1976. — С.208.
20. Нудьга Г. Республіка Козаків. — Львів, 1991. — С.96.
21. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. — Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. Т.1. — С.417.
22. Ушинський К.Д. Рідне слово. Книжка для тих, хто навчає. — Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. Т.2. — С.245.
23. Сухомлинський В.О. Виховання без покарань. — Вибрані твори. В 5-ти т. Т.5. — К., 1977. — С.346.

24. Ушинський К.Д. Рідне слово. Книжка для тих, хто навчає. — Вибрані педагогічні твори. В2-х т. Т.1. — С.127.
25. Народні усмішки. — К.,1986. — С.138.
26. Сухомлинський В.О. Слово про слово. — Вибрані твори. В 5-ти т. Т.5. — С.97.
27. Сухомлинський В.О. Методика виховання. — Вибрані твори. В 5-ти т. Т.1. К., 1976. — С.197
28. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. — Вибрані твори. В 5-ти т. Т.1. — С.120-123, 129.
29. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. — Вибрані твори. В 5-ти т. Т.2. — С.149-150, 202-204.
30. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. — К., 1985. — С.157-173.
31. Ушинський К.Д. Праця в її психічному і виховному значенні. — Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. Т.1. — С.119-120.
32. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. — Вибрані твори. В 5-ти т. Т.3. К.,1977. — С.303.
33. Там же, С.304.
34. Сухомлинський В.О. Павлицька середня школа. — Вибрані твори. В 5-ти т. Т.4. — С.92.
35. Січинський В. Чужинці про українців. К.,1991.
36. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. — К., 1985. — С.173-191.
37. Образне слово. Постійні народні порівняння. - К.,1966. С.42-44.
38. Словник української мови. В 10-ти т. Т.4. — К.,1973. — С.326.
39. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). — К.,1994. — С.7,12.
40. Приступа Е., Пилат В. Традиції української національної фізичної культури. — Львів, 1991.
41. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. — К., 1985. — С.201-210.
42. Дитячі та молодіжні українські народні ігри. — К., 1990.
43. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.,1978. — С.22.
44. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. — Вибрані твори. В 5-ти т. Т.2. — С.549.
45. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості. — К.,1989. — С.31.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

- + Декларація про державний суверенітет України. — К., 1992.
- + Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). К., 1994.
- Бойко Ю. Шлях нації. — К., 1992.
- + Ващенко Г. Виховний ідеал. — Полтава, 1994.
- Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні. — Мюнхен, 1957.
- Винниченко В. Відродження нації. — К., 1990. — Ч.1-3.
- Волошин М., Волошин Р. Становлення національної школи. Дрогобич, 1993.
- Горохович А. Плекаймо в дитині і розум, і душу. — Дрогобич, 1992.
- Грушевський М. Про українську мову й українську школу. — К., 1991.
- Домбровський С., Скульський Р., Стельмахович М., Ступарик Б., Хрущ В.
- Українознавство в національній школі. — Івано-Франківськ, 1995.
- Екологічне виховання учнів молодших класів на українських народних традиціях. — К., 1994.
- Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії (Відп. редактори Ю.І.Римаренко, І.Ф.Курас. — К., 1993.
- Іванишин В., Радевич-Вінницький Я. Мова і нація. — Дрогобич, 1995.
- Качкан В.А. Українське народознавство в іменах. У двох частинах. — Ч.1-2. — К., 1995.
- + Кононенко П.П. Українознавство. — К., 1994.
- Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Губко О.Т. Українська козацька педагогіка і духовність. — Умань, 1995.
- + Липа Ю. Призначення України. — Львів, 1992.
- Мартинюк І.В. Національне виховання: теорія і методологія. — К., 1995.
- Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. — К., 1995.
- + Основи національного виховання. — К., 1993.
- Приступа Е.Н. Народна фізична культура українців. — Львів, 1995.
- Російщення України. Науково-популярний збірник. Головний редактор Л.Полтава. — К., 1992.
- + Сверстюк Ю. Блудні сини України. — К., 1993.
- Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. — К., 1985.
- Стельмахович М.Г. Українське родинознавство. — К., 1995.
- Тарасенко Г.С. Дивосвіт. — К., 1995.
- Традиції української етнопедогогіки та їх використання в навчально-виховній роботі школи. — К., 1993.
- Українська національна система виховання. — К., 1991.
- Українська душа. — К., 1992.
- Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні // Вибр. пед. твори: В 2-х т. — Т.2. — К., 1983.
- Целевич В. Нарід, нація, держава. — Вінниця, 1993.
- Яремчук В.Д. Національні проблеми загальноосвітньої школи України: історія і сучасність. — К., 1993.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

- 1. Галина Скрипничук. — Коломия, 1991.
- 2. Володимир Стасюк. — Коломия, 1991.
- 3. Анатолій Бойчук. — Коломия, 1991.
- 4. Комп'ютерна верстка. — Коломия, 1991.
- 5. Анатолій Бойчук. — Коломия, 1991.
- 6. Виготвлення діапозитивів. — Коломия, 1991.

Комп'ютерний набір:

- Галина Скрипничук
- Володимир Стасюк
- Анатолій Бойчук

Комп'ютерна верстка:

- Анатолій Бойчук

Виготвлення діапозитивів:

Видавництво «Лілея-НВ»
м. Івано-Франківськ, вул. М.Грушевського, 18

Підготовка видання до друку здійснено на видавничій системі Apple Computer® з використанням апаратного забезпечення PowerMacintosh™ 8150, LaserWriterSelect™ 360, GCC SelectPress™ 1200, Apple® ColorOneScanner™, а також програмного забезпечення Claris Works™ 2.1U, Aldus® PageMaker™ 5.0.

Віддруковано в Коломийській друкарні ім. Шухевича.
м. Коломия, вул. Гетьмана І.Мазепи, 235,
тел. (03433) 2-34-06 Зам. 4000-3000